

Ljubiša Despotović, Srđan Šljukić,
Darko Gavrilović, Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja

MITOVI EPOHE SOCIJALIZMA

Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad
Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica

Recenzenti:

prof. dr Zoran Jevtović

doc. dr Vjeran Pavlaković

Knjiga je nastala na osnovu naučno istraživačkog rada koji je finansirao Sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine

Sadržaj:

Ljubiša Despotović

Politički mitovi socijalizma od komunizma do boljševizma 5

Srđan Šljukić

Mit o izabranosti: komunizam u Jugoslaviji 31

Darko Gavrilović

Komunistički mitovi: Pravoslavna crkva u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji kao neprijatelj i prognanik komunizma 65

Vjekoslav Perica

Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma 93

Mitja Velikonja

Politička mitologija nepostojećeg - narativni sadržaji jugonostalgije u postjugoslovenskim zemljama 131

LJUBIŠA DESPOTOVIĆ

POLITIČKI MITOVI SOCIJALIZMA OD KOMUNIZMA DO BOLJŠEVIZMA

Tektonika socijalističkih revolucija, koja je povremeno eruptirala tokom dvadesetog veka vođena potrebom da dokine politički i ekonomski poredak socijalnog ugnjetavanja i eksploatacije, donela je, pored snažnih naplavina socijalne energije, razaranja, i nove-stare političke mitove, koji su snagom svoje zavodljive naracije i privlačne poluistine povelili za sobom u avanturu izgradnje socijalizma milione ljudi, nudeći im ne- utemeljenu perspektivu novog društva zasnovanog na veri u pravdu, jednakost i bratstvo među ljudima. Novi oblici svetovne religioznosti svoju snagu nisu crpeli samo iz nade u bolju budućnost onih koji i inače nisu imali mnogo šta da izgube, već, pre svega, iz projektovanog sistema vrednosti jedne političke ideologije koja je nudila pravične promene. Veza između nade potlačenih i političkih ideala komunizma nije bila samo njihova partijska avangarda, kako je to u svojim pragmatiskim nastupima propagirala komunistička vrhuška, već, pre svega, široka paleta političkih mitova koji su svojom populističkom zavodljivošću plinili užarene poglede ugnjetenih.

Politika mitotvorstva, inače svojstvena svim ideologijama i političkim režimima, osobito onim koji su imali izraženu totalitarnu dimenziju, vrlo brzo je, pored političkog nasilja, postala jedno od glavnih sredstava vladanja u komunističkom poretku. Sav eventualni emancipatorski naboj jedne snažne socijalne ideje vrlo brzo je bio zamenjen golim političkim nasiljem u totalitarnom političkom

poretku, koji je za kratko vreme prešao put od svoje “nevine” komunističke inspiracije do brutalne nasilne prakse boljševičke provenijencije. Ova ontologija klasnog nasilja biće ublažavana opsena- ma komunističkih mitova, vešto korišćenih od strane političkog i partijskog vođstva, a naročito “voljenog vođe”, koji je negovanjem kulture klasne mitologije, simbola i kultova, stvarao privid kakve- takve snošljivosti boljševičkog metoda vladanja, menjajući time ka- rakter komunističke vladavine (obećani poredak besklasne slobode) u otvoreni partijski teror i boljševičko nasilje. Pokazalo se tako, vrlo brzo, da političke slobode i poštovanja elementarnih ljudskih prava nema ne samo za pripadnike klase kapitala, već ni za tzv. rad- ni narod socijalizma, pa ni za većinu članova komunističke partije. Protokom decenija slabiće politička stega i nasilje u zemljama soci- jalizma, naročito kada se više nije mogla sakriti ekonomska neefika- snost i modernizacijski deficit. I u tim uslovima produkcija klasnog i partijskog mitotvorenja neće prestajati sve do konačnog kraja tog tipa društva.

Tranzicioni trzaji “starih režima” - tamo gde su politički preži- veli zahvaljujući sposobnosti političke mimikrije i opštoj socijalnoj konfuziji nastaloj na anemičnoj podlozi bivšeg društva, tj. države - i danas opstaju uz promenjenu ikonografiju simbola (onda klasnu, a sada nacionalnu i građansku), vešto baratajući beznađem razvalje- nih zajednica i njihovom potrebom da postanu društvo obilja za- padnog tipa. I, naravno, kao po pravilu jedno od glavnih i omiljenih sredstava ovih prurušenih nacional- liberalnih boljševika jesu poli- tički mitovi, od kojih su oni o vođi i o neprijatelju i dalje sačuvali sve kapacitete političke upotrebljivosti u nemirnim i nesigurnim vremenima društvene tranzicije.

“Pripadnici jugoslovenske leve opozicije s kraja šezdesetih go- dina XX veka, koji su se ugledali na majske demonstracije u Pari- zu 1968. a kod kuće sebe videli u funkciji filozofskog utemeljenja Titove vladajuće samoupravne ideologije, do kraja vladavine soci- jalizma držali su u aktivnosti “crvene univerzitete” za obrazovanje svojih malih revolucionarnih kadrova. Kada uzmemo u obzir da je ta opozicija u Evropi bila cenjena u levičarskim krugovima, pre sve-

ga zato što je i sama evropska levica bila u mraku i u vreme najvećeg prosperiteta studente izvodila na ulice, omamljena sumanutim ideologijama maoizma, trockizma i protolenjinizma - da je utopija jugoslovenske leve opozicije o programu prelaska na tržišnu privredu 1965-1975. bila ideja jednakih radnika sateranih oko zajedničkog kazana a ne društvo pristojnog građanskog života, kao i to da su studente sluđivali humanističkim idejama mladog Marksa, a na svojim "crvenim univerzitetima" bavili se popravljanjem nepopravljivog, to jest feleričnog socijalizma, a da za liberalizam sve do 1990. godine nisu hteli ni da čuju, i na kraju to da je najveći broj njih u sadašnjoj vlasti i najuticajniji u NVO - onda zaista ne treba da nas čudi to što u Srbiji vlada neokomunizam, aktuelna politička patologija, nesposobnost i puzalaštvo prema Vašingtonu, koje je, uostalom, ravno onom prema Moskvi tokom tridesetih godina XX veka. Avangarda na periferiji svetskog sistema uvek je sluga metropole." (M. Brdar; 2007., 56.)

U sinhronijskoj ravni posmatrano, u poslednje dve decenije na vlasti je neoliberalizam na Zapadu i neokomunizam (neoboljševizam) u zemljama tranzicije, uz opasku da se taj neokomunizam vešto prikrija(o) liberalnim ogrtačima. Reč je, naime, o dve vrste boljševizma, ako za primer uzmemo iskustvo Srbije. Prvi ešalon boljševizma (nacional-boljševizam) čine oni koji su prigrabili primitivnu formu ispoljavanja nacionalizma (to je bio efikasan način da se sačuva vlast u to vreme), čuvajući nedirnutim svoj boljševički poredak, ali i političku percepciju stvarnosti zasnovanu na starim mitovima i slikama. Drugi ešalon boljševizma (liberalni boljševizam) regrutovan je iz tzv. druge generacije partijske vrhuške socijalizma, preodeven u liberalno-demokratsku formu političkog organizovanja i u početku tranzicionih procesa lociran uglavnom u opoziciji. Obe verzije boljševizma tući će se na razvalinama starog poretka, nespemne da ga istinski reformišu, tj. demokratizuju. Ni ova druga forma boljševizma, uprkos deklarativnom zalaganju za demokratske promene, neće odoleti iskušenju da u procesima divlje privatizacije pljačka sopstvene građane i tako sebe na ubrzan način konstituiše kao novu političku klasu koja pored političke vlasti i

monopola raspolaže i respektabilnim ekonomskim oblicima kapitala i moći. Ono što im je zajedničko, uprkos svim površnim slikama političke samolegitimizacije koje su stvarale privid političkih razlika, jeste metoda vladanja, koja je ostala nedirnuti, i partijska svest da se politički protivnici doživljavaju kao krvni neprijatelji koje nije dovoljno poraziti na izborima, već ih treba iskoreniti i eliminisati iz političkog života (bilo je primera i fizičke likvidacije), ako je moguće zauvek. Takođe, zajednička im je i unutarpartijska nedemokratskiost i firer princip u rukovođenju partijskim ali i ukupnim političkim životom zemlje. Pokazalo se tako da je lakše u formalnom smislu reformisati i demokratizovati politički sistem zemlje nego suštinski promeniti vlastiti politički habitus i metode vladanja. Da se i na ovom mestu prisetimo filozofa Milana Kovačevića, koji je u svom "Ontološkom triptihu" jasno konstatovao, na primeru devetnaestovekovne Srbije, da je bilo lakše isterati Turke iz Srbije nego iz sebe. Ponovo se pokazuje da se Srbi kao narod, ali i Srbija kao njihova zemlja matica, stalno vrte u svojevrsnom političkom kolovratu. Komunistička ideologija i njena boljševička praksa učinile su da ova politička dezorijentacija Srbije potraje mnogo duže nego što je u temporalnom smislu trajao sam njen politički poredak.

Komunistička mitotvoračka praksa koristila se dvostrukom mitskom strukturom. Jedna grupa političkih mitova dolazila je iz sfere mitova čiji je koren ležao u domenu religijske inspiracije. Tako su i komunistički ideolozi vrlo vešto koristili ovu lepezu političkih mitova, koja je vremenom dobila gotovo univerzalnu primenljivost (kako u temporalnom tako i u ideološkom smislu). Dok se druga grupa korišćenih mitova može uslovno proglasiti originalnom mitotvoračkom kreacijom komunističke ideologije i njene političke prakse, ona je nužno imala oblike svetovne religioznosti. U prvu grupu političkih mitova spadaju: mit o obećanoj zemlji, mit o spasitelju, mit o izabranom narodu, mit o vekovnom (carstvu) trajanju, mit o žrtvovanju, mit o neprijatelju, mit o heroju i dr. U drugu grupu političkih mitova mogli bismo da nabrojimo sledeće mitove: mit o proletarijatu, mit o komunističkoj partiji, mit o heroju socijalističkog rada, mit o proleterskoj državi, mit o socijalizmu kao svetskom

procesu, mit o partijskom vođi, mit o najpravednijem i najboljem društvenom poretku, mit o bezgrešnosti političkog vođstva, mit o opštoj političkoj i klasnoj emancipaciji, mit o razotuđenju, mit o prevaziđenosti religije, mit o preskakanju društvenih epoha, mit o revoluciji, mit o generalnom štrajku, mit o boljoj budućnosti i sl.

“Mit predstavlja konstitutivni element svake prave revolucije. Oblik je kolektivne svesti i osećanja, “ne opis stvari već izraz volja”, koji pobunu gladnih usta pretvara u uzvišen stvaralački čin. Ukoliko kolektivni ciljevi, uverenja i stremljenja nisu oblikovani u mitsku predstavu, domet revolucionarne akcije je ograničen, akcija neefikasna i nejedinstvena. Ostaju samo večite pobune robova koji ne mogu da promene svoju sudbinu već samo gospodare. (...) I tu dolazimo do onoga da je mit više od objašnjenja stvari. On je zov na delanje, na stvaranje, poziv na borbu protiv stihijskog determinizma prirode i društva, za oslobođenje. Iako nema posebnu vrednost kao politički program, mit ima naglašenu praktičnu ulogu.” (Z. Slavujević; 1986.,75-76) “Stoga mit nije moguće prikazati kao svijest opterećenu onim fantastičnim tvorevinama kojih se religija (i klasična religija) oslobodila. Naprotiv, i jedna i druga grade svoj svet na postojanju uobičajenog i čudotvornog, posvećenog i svakidašnjeg, pa proglašavanje mita zabludom u odnosu na religiju može biti izvršeno samo od strane koja raspolaže privilegijom definiranja, a nesposobna je da analitički postupak prema mitu primjeni i na svoje proizvode. U stvarnosti mit nije ništa manje mitski od svetovne religije, jer se oboje oslanjaju na prihvaćanje stavova koji se ne proveravaju na uobičajen znanstveni način, u kojima su elementi poželjniji od elemenata istinitosti, i gde se vrijednost vere mjeri njenim funkcijama u društvu, a ne time koliko je u skladu s logičko-dikurzivnim mišljenjem.” (N. Dugandžija, 1980. , 67)

Za komuniste politički mit nije predstavljao samo puko sredstvo manipulisanja masama, te motivaciju i podsticaj na bespogovornu lojalnost revoluciji i njenoj partijskoj avangardi. Mit je bio i važan deo političke ideologije, konstitutivni supstrat partijske dogme, sredstvo koje povezuje i daje smisao praktičnoj politici, ispunjenoj nasilnim metodama vladanja i ideološke rigidnosti. Mit je jedna

vrsta smislene apologije, način da naša akcija dobije opravdanje i mobilize inertne mase za klasne ciljeve novog političkog poretka. “I proletarijat je imao istaknutu ulogu u stvaranju mita. On je u mirnim vremenima zamenio mit o izabranom narodu, s tom razlikom što je kod nacionalista i fašista narod bio vrhunsko dobro - hermetički zatvoreno, koje je moglo imati “mesijansku ulogu” u svetu. Kod komunista, radnička klasa je razbila zatvorenost naciona i okrenula se mesijanskoj ulozi na osnovu koje je trebalo da nagovesti “spasenje” svim radnim ljudima u svetu. Osim toga, komunisti su razvili ideju o spasiteljskoj ulozi diktature proletarijata, koji će, oslobađajući sebe, osloboditi celo čovečanstvo od klasnih i socijalnih nejednakosti i nepravdi.” (D. Gavrilović; 2006., 144)

Jedan od važnijih mitova socijalističke doktrine u prvim fazama njenog nastanka, koji je trebalo da politički opravda i ideološki utemelji revolucionarni prevrat, jeste i mit o preskakanju faza društvenog razvoja, tačnije mit o preskakanju faze kapitalističkog razvoja. U ovu mitsku predstavu istorije i “pravo” da je menjaju u skladu sa svojim ideološkim pogledima verovao je veliki broj komunista, naročito onih koji su učestvovali u njenom stvaranju. Jedan od njih bio je i naš socijalista XIX veka, Svetozar Marković. Iako više učenik i baštinik ruskih narodnjaka (ruska socijalistička misao) nego Marksovog učenja, Marković bespogovorno usvaja ovaj ideološki stav socijalista, dodajući mu neophodno srpsku specifičnost i aromu. “Upravo zato Marković ističe da Srbija mora po svaku cenu da izbegne taj put.” Ne mora svako društvo proći kroz sve one stupnjeve ekonomskog razvitka kojima je prošlo industrijsko društvo npr. u Engleskoj, koje je K. Marks imao poglavito u vidu. (...) Ovim hoćemo da kažemo da jedno društvo može preobraziti svoje gazdinstvo osnovano na maloj svojini i uvesti najsavršeniju mašinsku proizvodnju, a da ne mora prolaziti kroz “purgatorijum kapitalističke proizvodnje”. (LJ.Despotović; 2008. , 139)

U prvoj deceniji konstituisanja boljševičkog lanca vlasti u Sovjetskom Savezu (a nije bilo bitno drugačije ni u drugim slučajevima), veliki problem bio je nedostatak intelektualaca od formata koji bi filozofski utemeljili i onako oskudnu ideološku paradigmu boljševiz-

ma. Intelektualci su bili viđeni kao sveci (apostoli) revolucije, koji treba da obezbede njenu filozofsko-istorijsku legitimizaciju. "Iako je boljševička ideološka propaganda oslonac imala u Lenjinovim spisima, očajnički su joj bili potrebni obrazovani ljudi, tim pre što partija u prvih deset godina nije imala ozbiljniju inteligenciju.(...) Do tada boljševici u svojim redovima nemaju filozofa koji bi bio sposoban za takav poduhvat. Đerđ Lukač je posedovao neophodno filozofsko obrazovanje, a kao novopečeni prozelit i neophodnu "energiju zablude" da zalogom svojih umnih i fizičkih snaga izradi ex post facto filozofsko-istorijsko utemeljenje Oktobra i protolenjinizma.(...) Drugim rečima, ako sledimo Lukačeve teze, samo ćemo ponoviti ono što je u Rusiji već viđeno i što je gotovo neposredno govorio Lenjin: da proleterska revolucija, ako se otarasimo cinizma političke retorike, može jedino da bude delo kritičke inteligencije koja je zastupnik "istinskog interesa proletarijata", pa time i njegova avangarda, zato što je u stanju da istumači njegove interese i obrazuje mu zrelu klasnu svest - čitanjem i tumačenjem Karla Marksa." (M. Brdar; 2005., 29-32)

Vešto baratanje mitovima, kako smo već konstatovali, davalo je snagu i uverljivost komunističkoj propagandi. Oni su svoju mitološkijsku praksu naslanjali na već postojeći i prepoznatljiv sloj mističke svesti svakog čoveka, osobito onaj sloj koji je formiran delovanjem religijske mitologije. Otuda prijemčivost i prihvatanje novih-starih mitova koji su bili negde poznati i prihvaćeni, samo su sada imali socijalističko obeležje. "Socijalistički hilijazam za Bulgakova je uprošćeni i banalizovani oblik starog judejskog hilijazma, apokalipsa naturalističke religije čovekoboštva. Socijalizam je jevrejski hilijazam, preveden na racionalan jezik političke ekonomije. Ulogu izabranog naroda dobio je proletarijat, a ulogu satane klasa kapitalista proizvedena u čin predstavnika metafizičkog zla." (N. Milošević; 2000., 23.)

Ontologija političkog (ideološkog) nasilja, koje je bilo utkano u svaku poru vlasti boljševičko-komunističkih partijskih struktura, svoje opravdanje pred sobom ali i pred klasom čije su interese navodno štitali crpeno je iz vere i uverenja da je to nasilje koje se

čini u ime dobra, da je ono samo nužno sredstvo dostizanja cilja pravednijeg društva. Snagu i definitivno opravdanje ovog bezdušnog nasilja koje je odnelo milionske žrtve na putu izgradnje "bolje budućnosti" davala je politička ideologija, uverenje da je svaki zločin dozvoljen u ime tzv. viših ciljeva revolucije. I kao i verske sekte taboriti, adamiti ili anabaptisti (Knjiga o osveti), koji stravičan scenario nasilja i krvavog pira opravdavaju potrebom borbe i iskorjenjivanja zla u svetu (a zlo je sve ono što se ne uklapa u njihovo viđenje ispravnog religijskog života i života po pravoj veri), i boljševici opravdanje za stravične scene zločina i klasnog (ideološkog) terora nalaze u svojoj ideologiji."Da bi činio zlo, čovek ga", kaže pisac (A.Solženjicin) „mora prethodno videti kao dobro. Takva je“, veli on „priroda čovekova da traži opravdanje za svoje postupke. (...) Do svega nekih desetina leševa dosezale su maštarije i duševne snage Šekspirovih zločinaca, samo zato što nisu imali ideologiju“, kaže Solženjicin. "Ideologija daje ono toliko potrebno opravdanje za zločine i onu prestupniku toliko neophodnu trajnu čvrstinu u njegovim zlodelima. Sve to obezbeđuje ideološkim zločincima društvena teorija pomoću koje oni ulepšavaju pred sobom i pred drugima svoje postupke i na taj način umesto prekora i prokletstva dobijaju pohvale i priznanja. Tako su se inkvizitori snažili hrišćanstvom, zavojevači veličanjem otadžbine, kolonizatori civilizacijom, nacisti rasom, a jakobinci, rani i pozni, jednakošću, bratstvom i srećom budućih pokolenja." (isto; 31) "U stvari, bilo bi tačnije reći da oni pomoću mitova ideologije pretvaraju vrednosti u zločin. Dejstvuje se uvek u ime vrednosti, ali samo religije mogu stvarno da sublimiraju i transformišu strasti u vrednosti, dok se ideologije služe vrednostima kao paravanom, maskom ili izgovorom. Sva razlika je u tome, ali je ogromna; u ta dva slučaja funkcije mitova se uzajamno potiru."(M. S. Marković; 1995., 86)

I u političkim doktrinama Srbije XIX veka postoje zagovornici ovakvih radikalnih i nasilnih metoda dolaska na vlast i vladanja. Jedan od njih je svakako bio Dimitrije Mita Cenić, zagriženi pristalica tzv. revolucionarnog jakobinizma. "Pripadnik pokreta Svetozara Markovića, do njegovog potpunog razlaska početkom osamdesetih

godina, Dimitrije Mita Cenić je postao reprezent one malobrojne grupe ekstremnih socijalista u Srbiji koja je želela njen socijalistički preobražaj bez obzira na socijalnu cenu. Fanatik socijalističke ideje, Cenić je pobornik profesionalnog revolucionarnog angažmana koji je, oformljen na tradicijama francuskog jakobinizma, dobio specifično rusku aromu i inspiraciju jednog Nečajeva. To je onaj tipično jezuitski način posmatranja politike (često kod nas pogrešno označavan kao makijavelizam) koji u svrhu ostvarenja vlastitih, ovoga puta revolucionarnih ciljeva, dozvoljava upotrebu svih sredstava, pa čak i primenu najžešćeg revolucionarnog nasilja. To je po svom karakteru totalitarna optika socijalizma, koju je J. Talmon označio kao jakobinsku, a koja insistira na ekonomskom momentu jednakosti, smatrajući pitanja političkih prava i sloboda drugorazrednim. Kratko formulisano - bila je to politika revolucionarnog nasilja u službi egalitarnih ciljeva socijalističke zajednice.” (Lj. Despotović; 2008., 181)

Mit o tzv. diktaturi proletarijata, tako rasprostranjen u komunističkom pokretu i njegovoj socijalističkoj ideologiji i praksi, problematičan je iz više aspekata. Kao prvo, ovde se nikada nije radilo o klasnoj diktaturi same klase, ona je u svojoj praktičnoj izvedbi uvek bivala diktatura u ime klase, vršena od strane najužeg rukovodstva partijske avangarde i partijskog vođe lično; kao drugo, ona je u najvećem delu svoga trajanja imala obeležja ne diktature (shvaćene u antičkom značenju tog pojma, ograničenja vezana za zakon i vreme trajanja) već otvorene ideološke tiranije; i, kao treće, ta tiranija, kao što joj i samo ime kazuje, nije imala nikakva zakonska, moralna ni vremenska ograničenja. To je bilo golo nasilje, vršeno i ime proletarijata i za potrebe samog političkog vrha partije. Ono što i danas “fascinira” jeste stepen ideološkog bahaćenja kojim je komunističko političko vođstvo opravdavalo svoju praksu nasilja, ne skrivajući njenu pravu suštinu. “Jer ono što su Lenjin i boljševici nazivali diktaturom, bilo je diktatura samo po imenu. Evo, uostalom, kako je sam Vladimir Iljič definisao termin o kome je reč: Naučni pojam diktature - veli on - ne znači ništa drugo nego neograničenu, ničim, nikakvim zakonima, apsolutno nikakvim pravilima stešnjenu, ne-

posredno na nasilje oslonjenu vlast. Videli smo, međutim, da vlast za koju nema nikakvih zakonskih ograničenja, ni u vremenskom ni u bilo kom drugom pogledu, nije diktatorska već tiranska vlast. “ (N. Milošević; 1986., 91)

Surovost klasne odmazde i terora dosezao je granice koje nijedan mit nije mogao da opravda. Patologija nasilja i osvete dostizala je nečuvene primere zločina, kako po broju tako i po “razvijenoj mašti” zločinaca. Koliko je ovaj poriv bio moćan i u kojoj meri je uticao na političku praksu boljševika vidi se i po natpisima koji su se u to doba pojavljivali u sovjetskoj štampi. Jedan takav tekst, dostojan pera onih fanatika što su pozivali da se svet “zalije krvlju u visini konjske uzde”, objavljen je u glasilu boljševičke armije, Krasnaja gazeta, 1.11.1918. godine. “Bez milosti, bez poštede”, piše u pomenu- tom glasilu, „ubijaćemo stotine naših neprijatelja. Neka ih bude na hiljade, neka se podave u sopstvenoj krvi. Za krv Lenjina i Urickog... neka se proliju potoci buržoaske krvi - što više krvi, što je moguće više krvi.” (N. Milošević; 2000.,61) I nije sve do Lenjina i boljševika. “Ipak, najveći Marksov podvig je pronalazak etičkog argumenta za opravdavanje nasilja. Mada je želja za osvetom postojala vekovima, tek je od Marksa svako nasilje oplemenjeno, pod uslovom da se vrši u ime “socijalne pravde”. “On objavljuje jevađelje“ - piše fon Mizes – „koje racionalizuje mržnju i pretvara niske nagone zavisti i osvete u istorijsku misiju”. I dalje: “Rezultat je uvek siguran kad se raspaljuju strasti ljudske duše.” (M. S. Marković; 1995., 85)

Kao u kakvoj velikoj laboratoriji mitova, marksistička ideološka matrica natapa svoje učenje, kako smo već konstatovali, brojn- om i snažnom religijskom mitologijom, osobito onom hrišćanske provenijencije. Iako izvrnuti na glavu i u sasvim drugom, mogli bi smo reći radikalnom kontekstu, religijski mitovi, uprošćeni ali ne bez smisla, igraju zapaženu ulogu u novom političkom i ideološkom scenariju. “Marksistička ideologija više no svaka druga koreni se u svetu mitova, koji su manifestacija elementarnih ljudskih strasti i nagona, ali ujedno i njihova pogonska sila. (...) Osnovna istina je da je prvo Marks zauzeo stav u odnosu na hrišćanstvo. On je prečutno usvojio Hegelovu “hristologiju”, ali ju je primenio na proletarijat -

koji istovremeno predstavlja Izabrani Narod i Mesiju - i koji svojim stradanjem treba da iskupi i preporodi palo Čovečanstvo. (...) Učenja Hegela i Lutera pomažu Marksu da doda još jedan razlog koji postavlja u središte svoga proleterskog mita: novo tumačenje Kenozisa - poniženja. Kao što je Hristos primio najgore uvrede i poniženja da bi ispunio svoju spasiteljsku misiju, tako je proletarijat na sebe primio poniženja i patnje koje su zaloga njegovog mesijanskog poziva. (...) Hristov povratak u slavi kod Marksa se pretvara u "iščekivanje slavne Parusije", oboženog Čoveka koji dolazi posle "smrti Boga". Pre nastupa tih apokaliptičkih vremena doći će do "krajnjeg pogoršanja zla", provocirajući završnu katastrofu starog sveta, koji u isti mah podseća na "Gospodnji dan" proroka i na "strašni sud" jevanđelja. Tim povodom, bujna mašta Marksova odaje svoje najskrivenije pobude: "Naš Sveti Otac Crkve mnogo će se iznenaditi kad na njega bude pao dan strašnog suda, onaj kada će se sve to ispuniti - dan u čijem osvitku će u njegovim ušima usred tih "nebeskih harmonija" odjeknuti melodija "Marseljeze" i "Karmanjole", praćena grmjavinom topova, obaveznom u takvoj prilici, kad će giljotina davati takt, dok će bezbožna masa urlati: "Ca ira, ca ira", vešajući "svest o sebi" na banderu." (M. S. Marković 1995., 75-80)

Iako se ne može svrstati u direktan mitski obrazac, stav o rušenju ili uništavanju svega postojećeg prethodio je "novom društvu", te je kao takav bio ne samo ideološka postavka u korpusu marksističke društvene kritike, već i oslonjen po sopstvenim shvatanjima na Hegelovsku filozofsku tradiciju dijalektičkog mišljenja. Kao delatna metoda političke prakse komunizma i ova dimenzija marksizma ima jaku mitološku konotaciju. U njoj kao i u njenom religijskom ekvivalentu propada sve ono što nije dostojno spasenja. A spasenje se zadobija odricanjem, patnjom, pravednošću i sl. "Marks kaže, kao što znamo, i to da je njegov dijalektički metod "direktno suprotan" onom Hegelovom, ali ova suprotnost odnosi se, kako on tvrdi, jedino na sadržinu dijalektičke sheme, dok bi sama ta shema trebalo da je u ovom slučaju ista. Međutim, prava razlika između Marksove i Hegelove optike - razlika koju tvorac "naučnog" socijalizma prećutkuje - postaje vidljiva tek onda kada uporedimo pojmove ukidanja i

uništavanja. Odnos dveju faza u shemi dijalektičkog razvitka Hegel vidi kao odnos ukidanja, a ukidanje, kao što je poznato, ne znači samo poricanje, nego ujedno i očuvanje onog što je prethodilo. Uništavanje je, međutim, prosto i golo poricanje prethodnog stanja, i u tome i jeste suština arogantno osvetoljubivog stava prema predmetu kritike.” (N. Milošević; 2000., 39)

U lenjinističkoj verziji ova dijalektika biva nadograđena novom metodologijom, metodologijom koju gradi i uspostavlja sama politička praksa sprovođenjem tzv. revolucionarne promene. U tom smislu eventualne doktrinarne razlike u shvatanjima Marksa i Lenjina bivaju prevladane dijalektikom samog boljševizma, koji svoje ideološke istine gradi iz prakse same, a ne samo iz puke filozofske ili mitološke spekulacije. “Lenjinistička ortodoksija, s osloncem u lenjinističkom razumevanju metode ili dijalektike, može mirne duše da pozaboravlja sve Marksove tvrdnje, jer će ih svojim “istraživanjima”, sve obnoviti, ali u “nadograđenom i produbljenom vidu”. To je ortodoksija kao “verovanje u metod” u smislu “živog, nedogmatskog (dijalektičkog) prožimanja teorije i prakse”. Uz metod ona nema šta da izgubi, dok je prva ortodoksija gubitkom metode u svojoj vezanosti za “sveta mesta učenja” skončala u “živom pesku” eklekticizma i trivijalnosti.” (M. Brdar; 2005., 36)

Nije teško uočiti da se u okvirima marksističke doktrine vešto upotrebljavao i hilijastički mit, san o hiljadugodišnjem carstvu besklasnog društva koje treba konačno da otvori vrata prave istorije. Sve ono pre toga puka je predistorija koja i nema neku vrednost za klasike marksizma, pa je kao takva zrela da završi na njenim đubrištima, uz sav prezir poniženih kojim će konačno prekriti ove sramne stranice naše prošlosti. “Marksova ideologija je vešta kombinacija utopije i hiljadugodišnjeg carstva, čiji dolazak je u svakom slučaju predodređen istorijskim materijalizmom i determinizmom. Revolucionarna borba samo može da ubrza taj istorijski proces koji neminovno vodi pobedi proletarijata i besklasnom društvu. (...) Pada u oči da se Marks poslužio svim mitovima čovečanstva, osim Vaskrsenja. “Proleterski mesijanizam” samo je lažni prozor. “Vaskrsenje” proletarijata se svodi na jednu metaforu koju Marks lično ne

upotrebljava i koja ne sadrži obećanje večnog života čovekove ličnosti. Marks je oduvek osuđivao “egoizam spasenja”. (M.S.Marković; 1995.,88) Apologija kraja istorije i pobeda besklasnog društva nosi u sebi zamku: ako je besklasno društvo (komunizam) zaista ostvarenje dijalektike istorijskog razvoja, pa na njega ti isti zakoni razvoja više ne deluju, onda to znači da zakoni dijalektike nisu univerzalni, a ako su pak univerzalni, kao što marksisti tvrde, onda komunističko društvo nije poslednje i nije savršeno sa stanovišta dijalektike istorijskog razvoja. Ostaje samo da se izabere šta žrtvovati na žrtveniku ideološke dogme - komunizam ili dijalektiku. Ili možda i jedno i drugo. Ni novija verzija kraja istorije, servirana iz drugog ideološkog tabora, (liberalizam) nije ništa manje besmislena. I ona u svojoj ideološkoj ostrašćenosti nije sposobna da sagleda vlastiti ideološki trijumf kao pirovu pobeđu koja otvara istorijske procese koji će nužno poroditi nove ideološke zablude i stranputice.

“Posle svih mitova ostaje još “san promašenog politehničara”, u kome Marks opisuje komunističkog čoveka koji će biti naizmenično pastir, ribar, lovac ili književni kritičar, sve prema svojoj trenutnoj volji ili ukusu.” (isto, 90) Marksistička mitomanija zatvorila je krug jednim, reklo bi se, originalnim mitom, mitom o politehničaru, univerzalnom ljudskom biću koje će u komunističkoj utopiji uživati stvarajući savršen balans između svoje vlastite univerzalnosti i univerzalnosti samog komunizma.

MITOLOGIJA I MISTIFIKACIJA LIČNE VLASTI – NA PRIMERU J.B. TITA

Mitotvoračku praksu socijalizma nije moguće razumeti do kraja ako se na poseban način ne opiše i segment lične vlasti i njegova mitološka i mistifikatorska dimenzija. Režim socijalističke vlasti do te mere je natopljen formom lične vladavine da mu je to postala, čini mi se, važnija dimenzija postojanja nego li i sam klasni (socijalistički) karakter. Iz forme tzv. klasne diktature proletarijata ovaj društveni sistem pretvoriće se u oblik cezariističke vlasti, sa predominantnom pozicijom partijskog lidera koji zauzima poziciju šefa vlasti (šefa države ili premijera), najčešće sa doživotnim mandatom. Kao neprikosnoveni vrhovni partijski ali i državni autoritet, “voljeni vođa” podnosi žrtvu vršeći doživotnu vlast u korist svoje partije, države i radnog naroda u celini. Naslanjajući se na autoritarnu tradiciju, kolektivistički duh i patrijarhalni oblik društvenosti, kao i na tradicionalni oblik patrimonijalne državnosti, lični režim vlasti na našim prostorima u XX veku oličan je prvo u obliku monarhijske vlasti kralja Aleksandra Karađorđevića u Kraljevini Jugoslaviji, a zatim Josipa Broza Tita u Socijalističkoj Jugoslaviji, i na kraju Slobodana Miloševića u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Ovi režimi iskazivali su duboku ukorenjenost svoje vlasti u mitologijskoj i mistifikatorskoj praksi, koja je kao po pravilu dobijala konture svetovne religioznosti.” Ona je i pored izvršenih zadaća, koje su vezane sa svakodnevnim životom ljudi, vrsta ideološke svesti, “krive” svesti koja plove bespućem slučaja ili vešto iskorišćenih nagona. I u jednom i u drugom slučaju mistifikacija joj je zajednički nazivnik, najčešće neprepoznatljiv njenim učesnicima.” (N. Dugandžija; 1980., 95) Bez mitološke prakse, lični režimi vlasti se ne bi održali onoliko dugo koliko su uspeli da opstanu, osobito ne bi mogli da postignu (u pojedinim fazama svoje vlasti) tako visok stepen političke popularnosti, koji im je omogućavao ne samo komfornije vladanje već i karakteristiku režima koji bi se mogao označiti kao plebiscitarni cezarizam.

“Po pravilu je razočarenje u neosvedočenog vođu (kralja) jačalo želju za vođom iz naroda. Tito je postao oslobodilac i od njega počinje novo srećno doba (motivi iz rimske eshatologije koje preuzima i univerzalizuje hrišćanstvo, a preko njega i moderni svetovni politički pokreti). Vodeći računa o oslobodilačkoj tradiciji, partijski propagandisti su gradili harizmu Tita vezujući je u tradiciji za prisutni kult heroja. Neposustali patriotski otpor okupatorima (Turcima i Nemcima) i herojski likovi iz prošlosti (Gubec i Karađorđe) karike su istorijskog kontinuiteta koji oživljava da bi se olakšalo prihvatanje Titove nadklasne harizme. U mitu o vođi-spasitelju ogledaju se vrednosti i mentalitet širokih delova stanovništva, ugroženog različitim krizama, koje je težilo socijalnoj pravdi.” (T. Kuljić; 1995., 54) Život većine odvijao se po zakonima imitacije. Ovde je “individua dovedena dotle da se oseća bespomoćno i beznačajno, ali je naučena da projektuje sve svoje ljudske moći u ličnost vođe, države, otadžbine, kojima mora da se potčini i koje treba da obožava”. „Dok bi u drugim vremenima ljudi prije primetili što se događa s čitavim narodima, stranim ili svojim, i došli do zaključka kako izvesti otpor neobuzdanoj fantazmagoriji ili surovom karakteru vođa, u ovim slučajevima otpor je zamijenjen blagonaklonom podrškom koja je nestala tek smrću diktatora. Obećanja su smatrana ostvarljivima; nada se pretvorila u religioznu ideju, prenoseći predodžbu neba na zemlju. Samo da se odstrani neprijatelj koji to ometa! Na ideji postojanja neprijatelja, koji u religiji odgovara nečastivoj sili, povećavaju harizmatičke vođe svoj prestiž, osmišljavajući svoje neuspehe postojanjem onih “drugih”. (N. Dugandžija; 1980., 216)

Sve što se ticalo ličnosti i dela “voljenog vođe”, Josipa Broza Tita, bilo je mistifikovano i mitologizovano. Ni čin njegovog rođenja i detinjstva nije mogao ostati bez nužne mistifikacije. Naknadna ideološka racionalizacija unosila je svetlo ideološke čistote i na ovaj najraniji period života vođe. Ni ovaj najraniji period njegovog života ne sme ostati ideološki prazan. Još kao dete vođa je bio klasno svesni dečak koji se nije mirio sa društvenom nepravdom i sve što je činio od svog rođenja smisljeno je bilo iskazano kao oblik klasne borbe. Ovaj tipičan ideološki scenario možemo prepoznati u svim

biografijama i zvaničnim partijskim verzijama Titovog života. Dolazak Tita na čelo partije, njegove zakulisne radnje u eliminisanju svojih partijskih oponenta ili konkurenata, takođe su prekrivene velom snažne mistifikacije. Uloga Tita u NOR-u, velike ofanzive i navodne genijalne vojničke odluke, sve je to naknadnom ideološkom šminkom i retuširanjem dovedeno u traženi ideološki red i politički zategnuto, tako da ništa ne štrči i ne remeti idiličnu verziju partijske istorije. Posleratni razvoj, sukob sa Staljinom, golotočka golgota, uvođenje radničkog samoupravljanja, osnivanje pokreta nesvrstanih, stalna laviranja i koketiranja sa Zapadom, ustavne promene, zakon u udruženom radu, velike partijske čistke (smena Rankovića, maspok u Hrvatskoj, liberali u Srbiji i sl.), sve su to događaji koji su ideološki uštimavani tako da harmonizuju partijsku sliku socijalističke stvarnosti, te nepogrešivu i nezamenjivu ulogu Josipa Broza u njoj. Bratstvo i jedinstvo, socijalna pravda, društveni razvoj, ravnopravnost naroda i narodnosti, sve su to dela Titovog "genija", čije se rođenje dovodi u vezu sa idejom i potrebom da upravo on usreći napaćene i izmučene jugoslovenske narode i izvede ih na put nacionalnog oslobođenja i srećnije budućnosti.

"Kult Titove ličnosti, kao neobično aktivna sastavnica službene harizme vođe države i partije, prilično je složen i osoben da bi se mogao razumeti poređenjem sa nekim ranijim izrazitim istorijskim primerima lične vlasti. Ni poređenje Broza sa njegovim ideološki srodnim savremenicima ne može mnogo pomoći u odgonetanju snage i trajnosti njegovog kulta. Nije reč samo o veštom i uglednom boljševičkom vođi niti o njegovoj "protestantskoj verziji". Još su površnije tvrdnje da je na delu bio u osnovi ideološki nespecifični makijavelizam ili balkanski cezarizam. Bilo bi takođe uprošćeno tumačiti Titov ugled kao eklektičku ad hoc kombinaciju pomenutih obrazaca. Bio je to prilično osobni režim lične vlasti u socijalizmu, čija je harizma stvarana uzajamnim prožimanjem pomenutih tradicionalnih i modernih komponenti iz kojih je nastao relativno nov obrazac kulta sa neobično aktivnim osvedočavanjem i masovnom podrškom." (T. Kuljić; 1995., 62)

"Planski izmišljeno stvarana harizma vođe nije statička već pro-

menljiva ideološka tvorevina čiji se sadržaji prilagođavaju izmenjenom stanju i različito akcentuju. U evoluciji Titovog autoriteta mogu se uočiti tri osnovne faze: 1. autoritet vojskovođe i državnika koji se oslanjao na harizmu Staljina (1941-1949); 2. osamostaljena harizma i kult vođe partije i države (1949-1989) 3. posthumni ideološki i državni kult (1980-1990). (...) Personalizovanje društvenih odnosa i precenjivanje istorijske uloge pojedinih ličnosti je pretpostavka nastanka kulta čije je prvo obeležje uzdizanje ličnosti vođe. Opštedruštveni uspesi pripisuju se vođi, a svesno se zapostavlja doprinos ostalih delatnika. Naredni korak je monumentalizacija. Vođa je bez konkurencije, slavi se kao genije, jer raspolaže saznanjima koja drugima nisu dostupna i čini što drugi ne mogu. Najviši stupanj kulta je mitiziranje koje odgovara arhaičkom obogotvorenju. Ističu se osobine kao što su nepogrešivost, sveznanje i sveprisutnost. Vođa je istrgnut iz oblasti svakodnevnog iskustva, jer je zahvaljujući govorima, spisima i bistama svagde prisutan. Mitiziranje vođe pretpostavlja ponižavanje njegovih poštovalaca koji ne mogu da zamisle državu bez snažnog vođe, pa se trude da mu na racionalan način pripišu besmrtnost.” (isto, 63)

U zanimljivoj i dokumentovanoj građi, zasnovanoj na biografiji Josipa Broza Tita, Pero Simić u prologu svoje knjige ističe neke veoma važne ali i lucidne ocene, koje bacaju novo svetlo na Titov život i rad, ukazujući, u svakom slučaju, na suštinski karakter njegove ličnosti, ali i političkog poretka koji je personifikovao. Život ispunjen kontroverzama, mistifikacijama, mitovima i kultom ličnosti, ali i bolno realnim posledicama borbe za vlast i njeno očuvanje po svaku cenu. “Više od 35 godina Jugoslavija je bila opčinjena njime, njime se ponosila, njemu radovala, u njega se klela, po njemu prepoznavala vreme, njegovim očima gledala u srećniju budućnost. Njegovi spomenici bili su podignuti u svakom delu zemlje, njegovo ime nosile su najbolje jugoslovenske fabrike i škole, najuzornije vojne kasarne, najviši vrhovi planina, centralne ulice i trgovi svih jugoslovenskih gradova. Po jedan grad u svim jugorepublikama i pokrajinama nosio je njegovo ime, a ostali su im zavidili. Tome se možda ne treba čuditi, jer je Titov kult stvaran još od kraja 1943. go-

dine, kada ga je njegov provizorni ratni parlament izabrao za predsjednika privremene jugoslovenske vlade koju niko nije priznavao sem nje same. (...) Desetine generacija jugoslovenskih građana od malih nogu sistematski su ubeđivane da on “uliva snagu klonulim, vedri sumorne, uspokojava zabrinute, jača slabe, diže poklekule, stvara heroje, od nepismenih prosvećene, od neukih svesne.” Da je on “naš jedini putokaz”.(...) Omađijao je čak i stotine hiljada onih Jugoslovena koji za vreme njegove vladavine nisu uspeli da nađu posao u svojoj zemlji, već su svoju sreću pod suncem morali da traže na kraju sveta. A kad su se skrasili daleko od Tita i Jugoslavije, mnogi od njih su i dalje videli Boga u njemu, a neki i više od toga.(...) Celog života gradio je imidž zaštitnika sirotinje, koga bole sve nepravde ovoga sveta, a uredno vođeno knjigovodstvo njegove predsedničke administracije pokazuje da je bio jedan od najskupljih vladara prošlog veka. Opsluživalo ga je više od hiljadu ljudi. Imao je dvadesetak vila i rezidencija, hiljade hektara ličnih lovišta, tri sopstvena zoološka vrta, specijalni “plavi voz”, mnoštvo brodova i jahti, glisera i aviona. Raspolagao je većim i luksuznijim voznim parkom nego nemački kancelar, francuski predsednik i engleski kraljevski dvor zajedno. Bio je jedan od najpoznatijih komunista u svetu, a nikada nije činjenično utvrđeno ni ko ga je, kad i gde primio u članstvo partije kojom je doživotno vladao. Još manje se znalo kad i kako ga je moskovska Kominternu imenovala za generalnog sekretara svoje jugoslovenske filijale, KPJ, o čemu je za četrdesetak godina ispričao najmanje 16 različitih verzija. A o najvećoj nepoznanici Titovog života, njegovoj ulozi u staljinističkim pogromima u Sovjetskom Savezu, u kojima su, dok se on borio da dođe na čelo KPJ, streljane i stotine nevinih jugoslovenskih komunista nije se ništa znalo. (...) Koristio je više od 70 pseudonima, bio počasni član vodećih jugoslovenskih akademija nauka, nosilac 16 najviših jugoslovenskih i 98 ordena i medalja koje mu je dodelilo 59 zemalja sveta. Proglašen je za počasnog doktora sedam jugoslovenskih univerziteta. Trideset i pet godina vladao je Jugoslavijom i komandovao njenom armijom, četrdeset godina upravljao jugoslovenskom Komunističkom partijom, tri puta je odlikovan ordenom narodnog heroja Jugoslavije. I u

osamdesetoj godini života pričao je da “ne gleda na godine”, a kada biološki zakoni ni njega nisu mimoišli, Titovi naslednici su svetu poručili da je njegovim odlaskom “svetska istorija ostala udovica”, a Jugoslavene su tešili zavetom: “I posle Tita Tito”(...) Sa suzama i jaucima ispratili su ga milioni Jugoslovena. Mnogi su za njim više i bolnije patili nego za svojim najrođenijim. Ni slutili nisu da time oplakuju i sebe i Jugoslaviju.” (P. Simić; 2009., 5-8)

Mit o nepogrešivosti vođe negovan je sve vreme trajanja njegove harizmatičke vlasti. U vreme kada su činjene najveće političke greške u onome što se nazivalo ubrzanim socijalističkim razvojem, svaka zrela kritika potiskivana je i pobijana mitom o tzv. nepogrešivosti Titovog genija, ali se tu mitologija nepogrešivosti nije zaustavljala. Nepogrešivost je pripisivana i čitavom partijsko vrhu, koji je poput kakvog nepogrešivog kolektivnog uma upravljao društvenim razvojem i političkim životom zemlje. Česti su slučajevi da su se greške lokalnih partijskih elita pokrivala odlukama partijskih kongresa ili Tita samog. U toj atmosferi bezgrešnosti činjeni su katastrofalni politički potezi koji su polako ali sigurno čitavu zemlju, ali i komunističku partiju zajedno sa njom, gurali u predvorje opšte političke propasti i raspada. “Izraziti kult nepogrešivog vođe olakšavao je održavanje i obnavljanje tradicionalno podložničkog i servilnog mentaliteta rukovodećih kadrova. Lojalnost vođi i partiji zamašnjivala je sistem privilegija, tzv. kadrokratizam. (...) Negirana je jednakost svih pred zakonom, a forsirana je prosečnost lojalnih. U nauci i misli o društvu apologetsko ideološko društveno-integrativno znanje sprečavalo je kritički duh, što je uopšte u kulturi podsticalo stvaranje neproduktivnog apologetskog odnosa prema autoritetu. Za konstruktivno i napredno držano je samo ideološki ispravno mišljenje, naročito u konzervativnoj Titovoj fazi sedamdesetih godina. Dogmatizovani kult postao je sastavni deo obaveznog rituala i političke socijalizacije, što je jačalo nekritičko mišljenje i sklonost ka autoritetu uopšte. Kult Tita je bio najobavezniji u vojsci i partiji, a zatim u dnevnoj propagandi, proizvodnji i umetnosti. Što je za funkcionisanje pojedinih ustanova bilo neophodnije idejno jedinstvo, to je kult izrazitije dogmatizovan i nametan.” (T. Kuljić; 1995.,87)

Deo mita o Titu odnosio se i na njegovu političku tvorevinu, SFR Jugoslaviju. I o njoj su se ispredali snažni mitovi, kao o zemlji ravnopravnih naroda i narodnosti, zemlji koja je ekonomski raj za njen radni narod. Da je reč o državi koja je oličenje tzv. socijalističke demokratije. Da se u njoj ostvaruju najviša politička prava radnika kroz koncept samoupravljanja i tzv. udruženog rada. Sve ove i mnoge druge nepomenute mitove o Titovoj Jugoslaviji sažimao je jedan mit koji je na sintetički način pokušavao da ovu zemlju prikaže kao istinsku oazu lepog života; bio je to mit o Jugoslaviji kao “zemlji dembeliji”. I kao u svim bajkovitim predstavama stvarnosti, i u ovoj predstavi tehnike preterivanja i šminkanja nisu bile u oskudici. Taj veliki virtuelni projekat Jugoslavije kao zemlje dembelije krunio se postepeno i tokom vremena postao ružna karikatura jednog neutemeljenog političkog poretka i nakazna slika njegovog vladara koji je neumitno klizio ka svom biološkom kraju. Pokazalo se vrlo brzo da će to biti i politički kraj njegove zemlje dembelije. “Ako je socijalistički svet podsećao katkad na “Potemkinovo selo”, nigde te kulise nisu bile bleštavije nego u Titovoj Jugoslaviji. One su ubedile i mnoge istraživače iz sveta da se u Jugoslaviji ostvarivao “socijalizam sa ljudskim licem” ili “socijalistička tržišna privreda” i da je jugoslovenskom društvu uspelo da ostvari pravo samoupravljanje. Naravno, još su lakše u to poverovale lokalne političke elite, a o stanovništvu da i ne govorimo. Međutim, s vremenom je rastao jaz između slike koju je stvorila zvanična retorika i prave slike stvarnosti. Neki istraživači su taj proces udaljavanja ideološke predstave od realnosti nazivali “sindrom Dorijana Greja”. Uprkos većem prostoru za ispoljavanje različitih mišljenja u javnosti nego u ostalim socijalističkim zemljama, o teškim problemima, pre svega privrednim (npr. o dužničkoj krizi), te o rastućoj međunacionalnoj napetosti, dugo se nije javno raspravljalo. Sedamdesetih godina običan građanin Jugoslavije nije znao ništa o državnim dugovima. Uostalom, sama reč “kriza” tek je tokom osamdesetih godina počela zvanično da se upotrebljava za opis stanja u zemlji.” (P. J. Marković; 2007., 28)

I danas, nakon nekoliko decenija od Titove smrti, njegov lik i delo ne prestaju da izazivaju polemike. Popriličan je broj onih koji

nastavljaju da snagom vlastitih emocija neguju mit o Titu kao o nečem što nije podložno kritici i sudu istorije. On je za te ljude i danas neprikosnoveni vladar čiji se svaki korak na njegovom političkom putu pozlatio. On je osoba koja snagom svoga mita (pored starih pristalica) pleni i regrutuje nove fanove, mlade ljude koji su se rodili mnogo godina posle njegovog političkog i biološkog odlaska. “Na kraju ostaje pitanje: gde je mesto Josipa Broza Tita u istoriji? Veliki lideri dugo umiru: Francuzi još uvek lupaju glavu oko Napoleona, Kinezi dugo nisu znali šta da rade s Mao Cedungom, a Rusi ni danas ne znaju šta će s Lenjinom i Staljinom. Jugoslovenska tragedija je vratila na scenu “titonostalgiju”, a početkom ove decenije maršal je oživeo u virtuelnom svetu Interneta na sajtovima “Slobodna Jugoslavija”, “Titolend” itd. Začudo, većina njih je nastala u Sloveniji i Hrvatskoj, republikama koje su prve izašle iz “Titolenda”. Poslednjih godina, svakog maja ispred Titovog mauzoleja u Beogradu stvaraju se redovi hodočasnika među kojima, pored njegovih sve starijih veterana, ima i onih koji su rođeni posle maršalove smrti.” (P. Simić; 2008., 217)

Naša posleratna historiografija (misli se na period posle II svetskog rata), pa i društvena nauka u celini, prepuna je raznih mistifikacija kada je u pitanju Brozova Jugoslavija, ali i karakter njegove vlasti. Brojna su tumačenja koja imaju isključivo apologetski karakter i sa stanovišta seriozne naučne analize mogu danas poslužiti jedino kao primeri ozbiljne ideološke stranputice u koju je zabasala društvena nauka nespriprema da se u tim teškim vremenima političke stege i ideološke represije bori za više prostora u naučnoj objektivnosti. Primeri naknadnih ideoloških friziranja nacionalne istorije Srbije, koja je ispunjena brojnim mistifikacijama i falsifikatima, svakako se odnose i na karakter oružanog ustanka u Srbiji pod vođstvom KPJ, ali još više o rasprostranjenosti i utemeljenosti komunističkog pokreta u srpskom društvu, stepenu podrške koji je dobijao, brojnosti i snazi partizanskog pokreta u Srbiji sve vreme trajanja rata i sl. Tek će novija istraživanja, zasnovana na relevantnim ali često puta dobro skrivanim dokumentima, pokazati pravi karakter i stepen ukorenjenosti komunističkog pokreta u Srbiji. Nasuprot široko

rasprostranjenom uverenju, koje je bilo posledica snažne partijske propagande i potrebe naknadnog političkog utemeljenja Brozovog režima u srpskom društvu, pokazalo se da je broj partizanskih jedinica tokom celog rata u Srbiji bio više nego skroman, gotovo simboličan, kao i broj komunista, pripadnika partije. To se osobito jasno pokazalo za vreme pripreme ulaska sovjetskih trupa u Srbiju i nakon što je oslobođen Beograd, a i kada je Broz pokušavao da konstituiše svoj režim vlasti u Srbiji i preuzme potpunu političku kontrolu u celoj zemlji.

Za ilustraciju navedenih tvrdnji evo nekoliko važnih podataka. U izveštaju od 15. avgusta 1944. godine upućenog Titovom CK-u na Visu stoji: "Stanje u našim partijskim i narodnooslobodilačkim organizacijama je vrlo slabo. Gore je nego što je bilo prošle godine. Sadašnja rukovodstva su mlada, neiskusna i često sastavljena od nesposobnih ljudi. Ona često nisu u stanju da prenesu i običnu našu direktivu, a još manje da je ostvare." (...) „Tada je u centralnoj Srbiji ukupno bilo 890 partizana: 75 u okolini Požarevca, 25 u čačanskom kraju, 70 u Timočkoj krajini, 40 u niškom okrugu, 430 na jugu Srbije, u valjevskom odredu 40, Šumadiji 70, na Kosmaju 60 i u kruševačkoj oblasti 80. I uglavnom su bili slabo vojnički obučeni". (P. Simić; 2009., 170-171)

Brojni su razlozi koji ukazuju na činjenicu slabog poverenja koje je srpski narod imao u to vreme prema Josipu Brozu i njegovoj partiji, kao i to da je nepoverenje osobito bilo izraženo u Srbiji. I kada danas neki ideološki zaslepljeni istoriografi pokušavaju da sačuvaju mit o snažnoj podršci koju je Srbija navodno davala Titu i njegovom režimu, oni ne ponavljaju samo istu metodološku grešku svojih politički zavrbovanih prethodnika, već i dalje pokušavaju da falsifikuju našu kolektivnu prošlost održavajući na snazi neke mitove koji nikada nisu imali svoje realno utemeljenje u stvarnim istorijskim i političkim činjenicama. Ovo naknadno ideološko falsifikovanje i silovanje istorije najčešće se opravdava potrebom da se očuva veličina i doprinos koji je srpski narod dao borbi protiv fašizma. Taj doprinos nikada nije bio sporan, kako uzevši ukupan doprinos srpskog naroda na prostoru celu Jugoslavije tako i sa stanovišta različiti-

tih ideoloških i vojnih formacija kroz koje je on tokom godina rata imao priliku da deluje. Otuda se ovi falsifikati i post festum mistifikacije ne mogu drugačije razumeti nego kao pokušaj da se sačuva ideološki monopol Titovih komunista na antifašističku borbu što su ga sami nasilno prisvojili.

“Poverenje koje su Tito i njegove pristalice po dolasku u Beograd uživale u Srbiji nije bilo impresivno. Od početka XX veka veze Srbije i krune održavane su na mitu o podvigu kralja Petra Prvog Karadorđevića, koji je sa srpskom vojskom u Prvom sveskom ratu u jednoj običnoj volovskoj zaprezi prošao golgotu Albanije. Titovom slabom rejtingu u Srbiji doprinosila je koliko uspomena na taj događaj toliko i partizansko junačenje na Sremskom frontu, na kome će od kraja 1944. do proleća 1945. godine, samo prema delimičnom popisu žrtava, izginuti 37000 tek stasalih mladih ljudi, uglavnom iz Srbije. Titovi kritičari nisu tada videli neki poseban smisao tog masovnog žrtvovanja, izuzev njegove želje i sujete njegovih mlada-nih generala da sebi i drugima dokažu da znaju da vode i ofanzivne frontalne bitke u ravnici. Logiku te ratne taktike teško je bilo razabrati i zbog toga što su se, posle prodora sovjetske Crvene armije na Balkan i iskrcavanja saveznika u Normandiji, nemačke trupe iz Grčke i Srbije ionako morale povlačiti prema Nemačkoj. (...) Na Sremskom frontu i u potonjim borbama sa nemačkim nacistima i ustašama oboreni su svi rekordi gubitaka velikih vojnih formacija u istoriji savremenog ratovanja u Evropi. Iz Prve armije, najprestižnije jedinice celokupne Titove vojske, u poslednjih pet meseci rata izbačen je iz stroja, ubijen ili ranjen, svaki treći vojnik i oficir, a gubitci Treće armije bili su još veći. Za četiri i po meseca postojanja i vojevanja izginulo je ili ranjeno 47 odsto njenog sastava. O tome kako se Tito kotira u Srbiji tada nije imao nikakvih dilema: „Čaršija i gradska inteligencija je protiv nas“ - referisao je Blagoje Nešković 1945. godine na jednoj martovskoj sednici Politbiroa CK KPJ. I nastavio: „Omladina gradska takođe je protiv nas.“ Edvard Kardelj je dodao: „Neprijatelj u Srbiji nema seljaka, ali ga nemamo ni mi.“ Niskom ugledu nove vlasti u narodu doprineo je i juriš polupismenih prvoboraca na Dedinje i njihova grabež za tuđom imovinom i privilegijama.” (isto; 187-188)

I kao da se krug ovde zatvorio. Oni koji su se kleli u svoju borbu protiv eksploatacije i kapitalističkih privilegija, prvo čemu su pohrlili u novim uslovima bilo je buržoarsko vlasništvo, komfor i privilegije. Pokazalo se vrlo brzo da je od komunističkog mita o pravednom društvu ostala samo gola mitološka ljuštura. Ceo komunistički mitološki svet polako ali sigurno pretvarao se u prazno političko nasilje i dominaciju boljševičkog tipa vlasti. Otuda i takav naslov ovog rada, politički mitovi socijalizma - od komunizma do boljševizma. I zaista, socijalizam se pokazao kao prelazna forma društva, ali ne od kapitalima ka komunizmu, kao što su maštali i predviđali najviši ideološki žreci komunističkog pokreta, već kao prelazna forma društva od komunističke utopije ka političkom poretku boljševičke predominacije. Deo snage za svoj politički opstanak ovaj politički odlivak jakobinizma crpeo je iz sfere snažnih političkih mitova i nikada zadovoljene potrebe običnog čoveka da u njih veruje i tako bar za kratko produži nadu da će njegova nesnošljiva egzistencija bar u nekom budućem vremenu biti podnošljivija. Veza između nadanja i mitova, kao što je pokazala istorija socijalnih doktrina i pokreta, očuvala se vekovima i bila je jedna od važnijih okosnica vlasti gotovo svih političkih režima, u manjoj ili većoj meri. Tako je bilo, tako je i danas, a ne postoje ozbiljni razlozi za sumnju da tako neće biti i u vremenu koje dolazi. Politički mitovi neskriveno pokazuju svoju upotrebnu vrednost kao i univerzalnu društvenu i ideološku primenljivost.

Literatura:

1. S. Antonić (2002) Zarobljena zemlja, Beograd, Otkrovenje
2. S. Antonić (1995) Vlada Slobodana Miloševića: Pokušaj tipološkog određenja, Beograd, Srpska politička misao , Vol. II , No. 1
3. M. Brdar (2007) Srpska tranziciona ilijada, N. Sad, Stylos
4. M. Brdar (2005) Uzaludan poziv, N. Sad, Stylos
5. Ž. Balandije (1997) Politička antropologija, Beograd, XX vek
6. D. Gavrilović (2006) Udari sudbine, N. Sad, Stylos
7. Lj. Despotović (2008) Srpska politička moderna, N. Sad, Stylos
7. N. Dugandžija (1980) Svjetovna religija, Beograd, Niro „Mladost“
8. J. Đorđević (1997) Političke svetkovine i rituali, Beograd, Dosije
9. T. Kuljić (1983) Teorije o totalitarizmu, Beograd, IIC
10. T. Kuljić (1994) Oblici lične vlasti, Beograd, Institut za političke studije
11. T. Kuljić (1995) Tito, nacrt sociološkog istraživanja, Beograd, Srpska politička misao, Vol II, No1
12. N. Milošević (2000) Ima li istorija smisla, Gornji Milanovac, Lio
13. N. Milošević (1986) Marksizam i jezuitizam, Beograd, S.Mašić
14. M. Matic (1998) Mit i politika, Beograd, FPN
15. Predrag J. Marković (2007) Trajnost i promena, Beograd, Službeni glasnik
16. M. S. Marković (1995) Naličje jedne utopije, Beograd, Srbski obraz
17. P. Simić (2008) Tito i Nato, Beograd, Novosti
18. P. Simić (2009) Tito, tajna veka, Beograd, Novosti
19. P. Simić (2009) Titov dnevnik, Beograd, Novosti, (priređivač)
20. R. Žirarde (2000) Politički mitovi i mitologije, Beograd, XX vek

Srđan Šljukić

MIT O IZABRANOSTI: KOMUNIZAM U JUGOSLAVIJI

„Ja, drugovi i drugarice, podvlačim da je Komunistička partija Jugoslavije do danas časno izvršila i svoju historijsku misiju i da će je, duboko sam uvjeren, i ubuduće časno izvršiti pobjedom izgradnje socijalizma u našoj zemlji, da će svojom nepokolebljivišću i jedinstvom, svojom nepokolebljivom vjernošću nauci Marksa-Engelsova-Lenjina na djelu dokazati da ona nije skrenula sa puta te nauke.“

*(Josip Broz Tito, govor na Petom kongresu
Komunističke partije Jugoslavije 1948. godine)*

Poznati američki sociolog ruskog porekla, Pitirim Sorokin (Pitirim Sorokin), govoreći o društvenim promjenama, insistirao je na pojmu sociokulturne fluktuacije, pod kojima je podrazumevao “processe koji se neprestano ponavljaju u društvenom i kulturnom životu i u ljudskoj istoriji” (Sorokin, 2002. , 60). Pri tome, on je žestoko kritikovao „unicizam“, pod kojim je podrazumevao shvatanje prema kojem se „istorija nikad ne ponavlja“ i prema kojem su svi istorijski i sociokulturni procesi jedinstveni. Stavove „unicizma“ smatrao je samo delimično valjanim, jer se lako mogu pronaći sociokulturni procesi koji se ponavljaju, „kao talasi“, kako u prostoru tako i u vremenu: u ekonomskoj sferi postoje oscilacije između prosperiteta i depresije, bogatstva i siromaštva; životni procesi kreću se između rođenja, brakova, razvoda i smrti; religioznost i bezverje, društvena stabilnost i pobuna javljaju se i nestaju, da bi se pono-

vo pojavili; udruženja, organizacije i institucije neprestano nastaju, razvijaju se i nestaju. (Sorokin, 2002. , 63-64) Sorokin je takođe osporavao preovlađujuće gledište u društvenim naukama, koje je nazvao eskternalistička teorija promene“, a čije uzroke promena vidi isključivo među spoljnim činiocima („silama“). Sama pojava koja se menja u toj teoriji smatra se pasivnom. Eksternalistički pristup prisutan je ne samo u teoriji, već i u praktičnoj politici, posebno u delovanju reformističkih pokreta. Sa svoje strane, on je naglašavao suprotno gledište, koje je nazivao „imanentnom teorijom sociokulturne promene“. Prema ovoj teoriji, sociokulturni sistemi se menjaju usled delovanja sopstvenih osobina i unutrašnjih sila, što znači da je promena neizbežna čak i pri nepromenjenim spoljašnjim uslovima. Ovo ne znači da spoljašnje faktore ne treba uzimati u obzir, već da su oni sekundarni po značaju. „Svaki sociokulturni sistem živi i funkcioniše među drugim sociokulturnim sistemima. Ako svaki od njih nosi u sebi seme svoje sopstvene promene, njihova interakcija dovodi do još veće promene (...) Ukupnost spoljašnjih okolnosti je pri tom relevantna, ali uglavnom tako što ili usporava ili ubrzava odvijanje same imanentne sudbine sistema; takođe, tako što slabi ili jača bitne osobine sistema, ometa ili olakšava ostvarenje njegovih imanentnih mogućnosti i, konačno, tako što u katastrofalnim promenama uništava sistem. Međutim, ove spoljašnje okolnosti ne mogu prisiliti sistem da ispolji ono što potencijalno nema, ili da postane ono što imanentno ne može da postane.“ (Sorokin, 2002. , 567-570)

Da li je komunizam jedna od pojava koje fluktuiraju, ili je pak reč o jedinstvenoj pojavi – ne možemo znati sa izvesnošću, jer budućnost nismo kadri u toj meri da predviđamo. Međutim, ono što danas sigurno znamo jeste da se on pojavio, razvijao se i konačno gotovo nestao, sve za nešto manje od stotinu i pedeset godina. Na istorijsku scenu komunizam stupa polovinom devetnaestog veka, kao ideologija (iako naučno utemeljena, prema mišljenju osnivača „naučnog socijalizma“, Karla Marksa i Fridriha Engelsa)¹ stvorena, manje-više

1 Pri tome naglašavamo da je, prema našem mišljenju, potrebno i moguće razdvojiti ideološke elemente u radovima Karla Marksa od njegovog doprinosa te-

u glavama manjeg broja intelektualaca, da bi posle nekoliko decenija zadobio određenije oblike, prerastajući u ideologiju društvenog pokreta i političke partije (partija). Novi „proboj“ komunizam pravi 1917. godine, kada prelazi u fazu u kojoj postaje zvanična državna ideologija, najpre u jednom društvu, a kasnije i u većem broju društava. Ovo je svakako bio zenit komunizma, posle kojeg on počinje da slabi, najpre lagano, zatim ubrzano, da bi pred kraj prošlog veka (1989), kako se čini, iscrpeo svoje istorijske mogućnosti i pretrpeo potpuni krah. Danas je on marginalna ideologija u većem delu sveta, osim u nekoliko društava (Kuba, Severna Koreja), a opstaje i u (prilično) transformisanom vidu (Kina).

Mišljenja smo da marginalizacija komunizma na svetskom nivou ne znači da njegovo naučno proučavanje treba zanemariti. Naprotiv, valjani naučni uvidi u funkcionisanje komunizma kao ideologije mogu biti od prilične koristi, kako za razumevanje drugih ideologija (liberalizma, konzervativizma, nacionalizma, „ostalog“ socijalizma, fašizma, anarhizma) tako i za razumevanje mesta ideologije u društvenoj strukturi. Sociologija kao nauka traga upravo za onim što je opšte, što može da posluži za razumevanje brojnih pojedinačnih slučajeva. U ovom radu mi se bavimo jednim složenim komunističkim mitom, onim koji je služio za legitimisanje vlasti komunističke partije, posebno u bivšoj Jugoslaviji. Pri tome polazimo od stava da iza političkih mitova stoji politička ideologija, kojoj mitološke predstave služe kako bi svoje političke poruke učinila pristupačnim većem broju „političkih konzumenata“. (Despotović, 2009. , 50) Pod političkom ideologijom podrazumevamo manje-više koherentan skup ideja koji pruža osnovu za političko delovanje i nudi određeni „pogled na svet“, model „dobrog društva“ i način da se ono ostvari. (Hejvud, 2005. , 12) Kako bi našu ideju bolje utemeljili, smatramo da se, pre samog njenog izlaganja, moramo najpre osvrnuti na problem pristupa mitovima i na problem harizmatičke vlasti.

ANTROPOLOŠKI PRISTUP MITOVIMA

Takozvani „zdrav razum“ ima uvek spremne odgovore na sva pitanja, pa tako i na pitanje o suštini mitova i njihovoj društvenoj ulozi. Mitovi su, tobože, puke izmišljotine, neistine koje kreiraju oni što žele da manupulišu ljudima kako bi ostvarili sopstvene interese.

Sveprisutnost i široka prihvaćenost ovog skiciranog odgovora nikako ne može biti uzeta kao dokaz njegove valjanosti. Odgovori koje „svi znaju“ zapravo mnogo ne objašnjavaju, već otvaraju mnoga druga pitanja i izriču konstatacije koje su, sociološki i antropološki gledano, sasvim neverovatne. Kako je moguće da milioni ljudi poveruju u „prazne priče“ (mitove)? Nije li onda takav njihov izbor potpuno iracionalan? Kako je moguće da oni ne samo veruju u mitove, već da zarad njih kreću i u ratove, svesni da mogu biti osakaćeni ili čak poginuti? Sa druge strane, tvorci mitova zaista izgledaju neverovatno, čak nadljudski vešti, kada uspevaju da tako lako „opiju mase“ nečim tako „plitkim i lažnim“.² Prihvananjem jednog ovakvog objašnjenja kao istinitog nauka bi izdala samu sebe, jer bi se složila sa onim što, tobože, „svi znaju“ i odbila da ide iza pojavnog, da traži za latentnim. Stoga smatramo neophodnim da ovde skiciramo jedan antropološki pristup mitovima, koji nipošto nije nov ni nepoznat. Izvesna skrajnutost i zanemarenost ovog pristupa, moguće je, stoji u direktnoj (obrnuto proporcionalnoj) vezi sa njegovom analitičkom snagom.³

Kao prvo, mitovi nisu greške. Oni se redovno tiču objekata i događaja koji nikako nisu ni mogli postojati ili se dogoditi, što znači da ne postoji način da se njihova istinitost testira na naučni način. Mitovi nisu greške i zbog jednog drugog razloga: njihova istina, za one

2 Ovim, naravno, ne želimo da negiramo različite uloge pojedinih društvenih grupa u „proizvodnji“ mitova, već samo da naglasimo površnost i pogrešnost danas uobičajene interpretacije stvaranja i uloge mitova u društvu.

3 Opširnije vidi u: Šljukić (2008) i Šljukić (2009), str. 124-130.

koji ih prihvataju, biva večno sačuvana. (Cohen, 1969. , 337) Uključujući se u rasprave o mitu, britanski antropolog poljskog porekla, Bronislav Malinovski (Malinowski), kritikovao je školu mitologije prirode, tada prisutnu najviše u Nemačkoj. Prema pripadnicima ove škole, primitivni čovek se dosta interesuje za prirodne pojave, a to njegovo interesovanje uglavnom je teorijskog i pesničkog karaktera. Pokušavajući da ih protumači, on stvara simbole i personifikuje ih. Dakle, svaki mit kao svoju suštinu ima neku prirodnu pojavu.

Škola mitologije prirode, smatra Malinovski, „ignoriše kulturnu funkciju mita“ i pripisuje primitivnom čoveku interesovanja koja on, u stvari, nema. On se u svojoj kritici poziva na sopstveno istraživačko iskustvo. „Na osnovu ličnih proučavanja živih mitova, koja sam vršio među primitivnim ljudima, rekao bih da je čisto umetničko ili naučno interesovanje primitivnog čoveka za prirodu vrlo ograničeno; u njegovim idejama i pričama ima malo mesta za simbolizam; i mit, u stvari, nije neka jalova rapsodija niti besciljno izlivanje uzaludnih maštarija, nego vredna, vrlo značajna kulturna snaga.“ (Malinovski, 1971. , 91)⁴

Mit nije samo priča, nego stvarnost koja se doživljava, živa stvarnost za koju se veruje da se nekada davno dogodila i koja i danas utiče na ljudsku sudbinu. Mit se priča da bi se zadovoljile religijske potrebe i moralni zahtevi, da bi se učvrstili postojeći društveni odnosi, da bi se ispunili praktični zahtevi: „(...) mit vrši jednu neophodnu funkciju: on izražava, pojačava i ozakonjuje verovanje; on čuva i nameće moral; on garantuje delotvornost rituala i sadrži praktična uputstva. Tako je mit nužni sastojak ljudske civilizacije; to nije neka jalova priča, već vredna aktivna sila; to nije intelektualno objašnjenje ili umetnička uobrazilja, već pragmatička povelja primitivne vere i moralne mudrosti.“ (Malinovski, 1971. , 94)

Jedan od osnovnih stavova teorije o mitu Malinovskog je da je mit „(...) neophodni sastavni deo svih kultura (...) on se stalno obnavlja. Svaka istorijska promena stvara svoju mitologiju, koja je, međutim, samo indirektno povezana sa istorijskom činjenicom.“ (Malinovski, 1971. , 126-127) Drugim rečima, mit biva uvek iznova proizvođen,

4 Sva naglašavanja S.Š.

pre svega zato što vrši funkcije neophodne svakom društvu i svakoj kulturi: religija zahteva postojanje čuda, razlikama u društvenom statusu potreban je presedan, moralna pravila moraju biti potvrđena. Sve do pojave ovakve tvrdnje antropolozi su verovali da što je jedno društvo „naučnije“, više je kadro da prepozna sopstvene mitove i da, shodno tome, prestane da u njih veruje. (Gotesky, 1952., 523)

Tako je Malinovski, usudili bismo se reći, prvi iz temelja „poljuljao“ moderni mit o društvu bez mitova, što je bilo moguće jedino kroz naglašavanje nezaobilazne društvene funkcije mita. Pošto se sa razvojem nauke ne gubi potreba za kulturnom tvorevinom koja zadovoljava društvene funkcije o kojima govori Malinovski, onda nema niti može biti društva bez mitova.

Mit je pitanje verovanja. To što neka osoba nešto smatra mitom (prisetimo se da u svakodnevnom jeziku reč „mit“ redovno ima negativnu konotaciju), može biti samo izraz njegovog neverovanja, a ne nužno i objektivna istina, kao što i njegova subjektivna „istina“ objektivno može biti mit. Dobar primer za ovo su mitovi i stereotipi koji su se razvili u vreme „hladnog rata“, u dvadesetom veku. Mit se menja kroz istoriju i od društva do društva: ono što je za jednu generaciju i/ili društvo čvrsto verovanje, za drugu/drugo može postati mit. Kao primer mogu poslužiti mitovi stare Grčke, koji su u doba antike bili tesno isprepleteni sa religijom i ritualom, i predstavljali su delatnu društvenu snagu, da bi u kasnijim vremenima postali samo lepe, nadahnute priče o bogovima i herojima. (Bidney, 1950., 23-24) Takođe, jedan isti mit može biti u različitim vremenima različito interpretiran, tj. može se pojaviti u više varijanti, a sve zavisno od interesa i potreba društva koje se stalno menja. Više društava, s obzirom na slične društvene okolnosti koje u njima vladaju i na geografsku i kulturnu bliskost, može deliti jedan isti mit i smatrati ga isključivo svojim.

Sa svoje strane, nauka rađa sekularne mitove. U savremenoj, takozvanoj „naučnoj kulturi“, delatni mogu biti mitovi o rasnoj superiornosti, kao i o rasnom i nacionalnom karakteru. Mitovi su, u stvari, najmoćniji kada neko pretpostavlja da ih uopšte nema. Iako se mit menja sa razvojem kulture, on ne nestaje sa razvojem naučne

misli. Svaka epoha ima sopstvene, karakteristične mitove. (Bidney, 1950. , 25-26) Društvo kreira mitove ne osvrćući se na naučne kriterijume, nego isključivo imajući u vidu sopstvene interese i potrebe. (Gotesky, 1952. , 530-531) Drugim rečima, mit biva prihvaćen ne zbog svoje naučne zasnovanosti (jer to ne može ni biti), već zbog svoje društvene korisnosti. Nijedno društvo, nijedna politika ne može biti „amnestirana“ od istraživanja mitova koji u njoj deluju. S obzirom na negativnu konotaciju mita u svakodnevnom jeziku, ali i u jeziku politike, kao i na njegovu nenaučnost (koja je, uzgred budi rečeno, deo njegovog određenja), prozivanje političkog suparnika (ili neprijatelja) zbog upotrebe mitova biva sredstvo njegovog denunciranja u očima javnosti kojoj se ovaj obraća.⁵

HARIZMATSKI TIP VLASTI

Mišljenje da se nijedna vlast ne može održavati (osim na vrlo kratak rok) golom silom, već da ona mora biti na neki način opravdana, mora imati legitimnost, postalo je opšte mesto u društvenim naukama. Kada je reč o tipovima legitimne vlasti, u sociologiji je verovatno najpoznatija ona Veberova, prema kojoj postoje samo tri (čista) tipa legitimne vlasti: zakonska, tradicionalna i harizmataska vlast. S obzirom da je reč o idealnim tipovima, u empiriji ih ne nalazimo u čistom obliku, već u svakom pojedinačnom slučaju preteže neki od navedenih tipova.

Zakonska vlast je vlast koja je ustanovljena određenim propisima, a najbolji primer ovog tipa legitimne vlasti je birokratska vlast. Grupa koja vrši vlast može biti postavljena ili izabrana; ona uvek ima oblik organizacije. Drugi tip, tradicionalna vlast, čiji primer predstavlja patrijahalna vlast, zasnovana je na veri u tradiciju, u „oduvek postojeći“ poredak; grupa koja poseduje vlast nije organizacija

⁵ Takođe je moguće tvrditi da je svaki zahtev za demitologizacijom, u stvari, zahtev za odbacivanje jednih i prihvatanje drugih mitova. Ovo zbog toga što je postojanje mitova neophodno za funkcionisanje ljudskog društva.

nego zajednica. Konačno, harizmatski tip legitimne vlasti utemeljen je na verovanju u božanske osobine vođe: magijska moć, proročka moć, junaštvo, duhovna i besednička moć. Ovakve su vlasti heroja, proroka i demagoga. Vođi se duguje poslušnost, ne zbog njegovog položaja ili tradicije, već zbog njegovih izuzetnih ličnih osobina, i to samo dok mu se te osobine pripisuju. Kad oni kojima se vlada izgube veru u njegove nadljudske sposobnosti, vlast harizmatskog vođe prestaje biti legitimna. Ukoliko želi da očuva legitimnost svoje vlasti, harizmatski vođa mora stalno iznova dokazivati da ima „božanske“ sposobnosti, mora činiti „čuda“ i biti uspješan. Prema Veberu, harizmatski autoritet predstavlja jednu od revolucionarnih sila istorije i, u svom čistom obliku, ima autoritaran karakter. (Veber, 1987. , 359-368)

Vlast komunističkih partija, pa tako i ona u socijalističkoj Jugoslaviji, nipošto se ne može svrstati u tradicionalni tip legitimne vlasti, jer je, upravo suprotno, u svom početku imala izrazit diskontinuitet u odnosu na prethodnu vlast. S obzirom da je bila zasnovana na izvesnim propisima, ta je vlast imala je neka obeležja zakonskog tipa legitimne vlasti, ali, bez obzira na zaklinjanje u „narodnu demokratiju“ (reč je o očiglednom pleonazmu), nije imala demokratski karakter u smislu demokratskog političkog poretka modernih društava, pod kojim podrazumevamo slobodu političkog organizovanja, delovanja i smenjivost izvršne vlasti. Istovremeno, vlast komunista imala je i vrlo izražene crte harizmatskog tipa. Naime, komunistička se vlast pojavljuje kao revolucionarna vlast, autoritarna u svojoj suštini, a na njenom čelu javljaju se harizmatske ličnosti, poput V.I. Uljanova (Lenjina), J.V. Džugašvilija (Staljina) u SSSR-u, Josipa Broza (Tita) u Jugoslaviji itd. U slučaju pomenutih vođa građen je vrlo uspešno takozvani „kult ličnosti“, u kome su im prisivane nadljudske sposobnosti, uključujući čak i neku varijantu besmrtnosti (balsamovanje i javno izlaganje Lenjinovog tela u SSSR-u dvadesetih godina prošlog veka, parola „I posle Tita, Tito!“ u Jugoslaviji osamdesetih).

Zaista, izgleda da je „kult ličnosti“ Josipa Broza, nazvanog Tito, predstavljao način legitimisanja komunističke vlasti u Jugoslaviji,

i to tokom nekoliko decenija. Mitove o Brozu podržavala je (ali i gradila), između ostalog, ogromna literatura. Do početka osamdesetih godina prošlog veka objavljeno je više od stotinu knjiga (tačnije 117) o šefu Komunističke partije Jugoslavije (KPJ u periodu posle Drugog svetskog rata menja naziv u Savez komunista Jugoslavije – SKJ), u kojima se njegova „ličnost i delo“ neumereno slave i uzdižu. O njemu se pevalo, učilo u školi, u njega se zaklinjalo. U mnogim domovima na prostoru bivše Jugoslavije i danas se čuvaju primerci Brozove biografije. Ako je verovati ovim publikacijama (a nije, jer mu se, kao i svakoj harizmatičkoj ličnosti, pripisuju gotovo nadljudske sposobnosti), Broz je u svim životnim sferama, ne samo u politici, bio pravi „gorostas“. Evo samo nekih naslova, bez navođenja autora, izdavača i godine izdanja: „Bilo je časno živjeti s Titom“, „Detinjstvo druga Tita“, „Titovi putevi mira“, „Titovi putevi istorije“, „Drug Tito među Krajišnicima“, „Tito – strateg revolucije i tvorac narodne armije“, „Josipu Brozu Titu pesnici Jugoslavije“, „Književnici o Titu“, „Titova pšenica“, „Mladost Josipa Broza“, „Tito i umetnici“, „Tito među vazduhoplovcima“, „Kumrovec među zvezdama“, „Ljubav bez granica, Tito i pioniri“, „Moć Titove reči“, „Tito, čovek gorostas“, „Tito i Crveni krst Jugoslavije“, „Tito, pozorište i film“ itd. (Stanojević i Marković, 1981. , 662-664) Možda najobimniju biografiju Josipa Broza Tita napisali su Tihomir Stanojević i Dragan Marković, na preko 660 stranica i sa više stotina fotografija (1981). Kroz celu knjigu hvale se Brozovi uspesi i njegove sposobnosti. Tu je uspešan partijski rad u periodu između dva svetska rata, vođenje rata i revolucije u Drugom svetskom ratu, predvođenje obnove zemlje, uvođenje samoupravljanja, osnivanje Pokreta nesvrstanih i sl. , a prećutkuje ili minimizira sve ono što bi moglo da „ukalja“ njegove „lik i delo“, kao što su kontroverze oko njegovog angažovanja u Prvom i Drugom svetskom ratu, borba za vlast u KPJ i „čistke“, bliska saradnja sa Zapadnim silama nakon raskida sa SSSR-om 1948, progon političkih protivnika i tortura, nedemokratski karakter vlasti u Jugoslaviji, „nepodobni“ detalji iz privatnog života, hedonistički stil življenja itd.

Mitove o Brozu, naročito tokom Drugog svetskog rata, (jer su snage koje je predvodio Broz smatrane saveznikom), ali i nakon

1948. godine podržavao je i Zapad, čija je dominacija u informativnoj sferi svakako doprinela delotvornosti mitova o kojima je reč. Da su ti mitovi stvarno bili delotvorni svedoči i Brozova sahrana 1980. godine. „Plavi voz“, koji je njegovo telo preneo od Ljubljane, gde je umro 4. maja, do Beograda, u kome je sahranjen 8. maja, sa suzama u očima dočekivale su i ispraćale stotine hiljada ljudi, a na samoj sahrani prisustvovala su delegacije iz 127 zemalja, uključujući i najistaknutije svetske državnike tog vremena.⁶

Tvrđnji o harizmatiskom karakteru komunističke vlasti sa pravom bi moglo biti prigovoreno da nisu sve komunističke partije imale harizmatске lidere, pogotovo ne u svim periodima svoje vladavine. Nije sprono da posle Staljina nije bilo izrazitog harizmatiskog vođe u SSSR-u, a vlast komunista potrajala je još više od trideset godina. Takođe, nakon smrti Josipa Broza Tita, vlast komunističke partije (Saveza komunista Jugoslavije) održala se desetak narednih godina. Ostale komunističke partije u istočnoj Evropi imale su još manje iskustva sa harizmatiskim vođama. Uprkos ovom prigovoru, mi branimo stav o (delimično) harizmatiskom karakteru komunističke vlasti, i to na osnovu činjenice da je harizma pripadala ne samo istaknutim vođama, nego i komunističkoj partiji kao celini. Komunističkoj su partiji, kao grupi, pripisivane osobine i sposobnosti kao nijednoj drugoj organizaciji iste vrste, nijednoj drugoj političkoj stranci. Isto tako, komunisti su, kao pojedinci, smatrani ljudima od „posebnog kova“, ljudima izuzetnih karakteristika, različiti od „običnih smrtnika“.

Već spominjani Josip Broz, iako se čini da je bio smatran maltene božanstvom, ne jednom je u svom životu naglašavao da, ipak, postoji neko ko je iznad njega i kome i on sam duguje lojalnost i poslušnost. Na sudskom procesu protiv njega (novembar 1928), nazvanim u štampi „Bombaški proces“, on je izjavio sledeće:

6 Da mitove moćnim čini verovanje u njih, a da, kad ta vera nestane, od njih ne ostaje gotovo ništa osim priče same, vidimo i na primeru „detitoizacije“. Tako je piscu ovih redova početkom devedesetih godina dvadesetog veka jedan stari učitelj, u jednom selu na severu Srbije, aludirajući pri tome na zgodu iz Brozovog detinjstva, koja je bila obavezni deo školskog programa, rekao sledeće: „Zamisli samo, mi smo četrdeset godina učili decu kako se on uneredio!“

„Ne osjećam se krivim, iako priznajem ono za što me tuži državni tužilac. Ali ja ne smatram ovaj sud kompetentnim, već samo sud Partije (...) Priznajem da sam član ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, priznajem da sam radio na propagandi ideje komunizma, prikazivao sam proleterima sve nepravde koje im se čine. Ne priznajem, međutim, buržoaski sud, jer se smatram odgovornim samo svojoj Komunističkoj partiji.“ (Stanojević i Marković, 1981. , 62)

Više od četrdeset godina kasnije (oktobar 1972), na sastanku rukovodilaca srpskog ogranka SKJ i rukovodstva SKJ, Broz ponavlja da je njegova partija iznad njega:

„Drugarice i drugovi, skoro svaka diskusija je započinjala gotovo zaklinjanjem na vjernost meni. Meni to ne treba. Vjernost politici SKJ dokazuje se njenim izvršavanjem (...) Ja sam član SKJ, jugoslovenski komunist i rukovodilac.“ (Stanojević i Marković, 1981. , 485-486)

Josip Broz nikada nije negirao da ima nekakve „izuzetne sposobnosti“, već je bio mišljenja da svoje „izuzetne kvalitete“ duguje pre svega tome što je „član SKJ, jugoslovenski komunist i rukovodilac“. Organizacija kojoj je pripadao bila je, dakle, „kriva“ za sva njegova „nadljudska“ dela, sve njegove zasluge; samo kao deo te organizacije, komunističke partije, on sam postao je, bio i ostao moćan. Sociološki gledano, to je potpuno tačno: u modernim društvima se samo putem organizacije (ovde je to politička stranka) dolazi na vlast i na njoj opstaje – pojedinac, uzet sam za sebe, nemoćan je bez organizacije. Komunisti, međutim, ne smatraju sebe „običnim“ ljudima, jednakim svima drugima, kao što se u demokratskom političkom sistemu pretpostavlja politička jednakost (u pravima) svih građana, već posebnim sojem ljudi, sa posebnim karakteristikama koje ih uzdižu iznad svih ostalih. Isto tako, svoju organizaciju, komunističku partiju, ne smatraju samo jednom od mnogih političkih partija u okviru jednog političkog sistema, nego partijom koja je iznad ostalih organizacija slične vrste, koja ima naročite istorijske zadatke. Ona objedinjuje posebne ljude, komuniste, za koje ne važe pravila koja se primenjuju za „obične smrtnike“, već samo ona koja

oni sami sebi propisuju.⁷ Zato mislimo da je o komunistima i komunističkoj partiji, računajući tu i jugoslovensku, moguće govoriti kao o jednoj vrsti „izabranog naroda“, iako oni ne predstavljaju etničku grupu, već političku organizaciju.

KOMUNISTI KAO IZABRANI „NAROD“

Britanski istraživač Entoni D. Smit (Anthony D. Smith), uviđajući da je neosporna istorijska činjenica da neke etničke zajednice preživljaju, a neke nestaju, s pravom se zapitao koji su to faktori koji omogućavaju etničkim zajednicama da ostanu u životu. Očigledno je da neke od ovih zajednica opstaju vekovima, pa i duže, u različitim društvima, kako predmodernim tako i modernim, i da predstavljaju strukture „dugog trajanja“ (*longue duree*). On skreće pažnju na subjektivne elemente potrebne za opstanak etničke zajednice, tj. na zajednička sećanja, vrednosti, simbole, mitove i tradiciju. Dugotrajan opstanak jednog naroda zavisi pre svega od aktivne kultivacije osećanja kolektivne posebnosti i misije. Pripadnici etničke zajednice moraju osećati ne samo da su jedna „super-porodica“, nego i da je njihova istorijska zajednica jedinstvena, da njihovo nasleđe mora biti zaštićeno od unutrašnjeg kvarenja i spoljne kontrole, i da njihova zajednica ima svetu dužnost da širi vrednosti svoje kulture među drugim narodima. Drugim rečima, razvijanje mita o etničkoj izabranosti (mita o izabranom narodu) od ključnog je značaja za opstanak etničkih zajednica. Samo one zajednice koje su uspele da formulišu i razviju takvo verovanje bile su u stanju da obezbede svoj dugotrajni opstanak. Primera u istoriji je veoma mnogo: etnocentrizam starog Egipta, sa njegovim naglašavanjem božanske izabranosti boga-kralja (faraona) i kulturne superiornosti Egipćana u odnosu na strance; Jevreji kao izabrani narod, sa Božjim obeća-

⁷ Otud je Broz i mogao da kaže da ne priznaje „buržoaski sud“, tj. državni sud, nego samo „sud Partije“.

njem Avramu i striktnim moralnim standardima; verovanje Persijanaca u sopstvenu etničku izabranost, koje je imalo različite oblike tokom njihove duge istorije; Jermeni kao „prva hrišćanska nacija“; mit o izabranosti etiopskih kraljeva; snažan mit o izabranosti koji se periodično pojavljivao kod Arapa; osećaj moralne i kulturne superiornosti nad „varvarima“ kod starih Grka, ali i u vreme Vizantije; Franačka kraljevina osmog veka kao „novo Davidovo kraljevstvo“ itd. Slična verovanja mogu se pronaći i u elizabetanskoj Engleskoj, kalvinističkoj Holandiji, Američkim kolonijama i katoličkom Meksiku. (Smith, 1999. , 125, 127, 130-135)

Smit prepoznaje četiri obrasca etničkog preživljavanja, u stvari četiri oblika u kojima se mit o izabranosti pojavljuje (Smith, 1999., 136-138):

- U prvom, imperijalno-dinastičkom,⁸ mit o izabranosti pripisuje se vladajućoj dinastiji, od koje zajednica preuzima glavne simbole i kulturu i sa kojom se uvek povezuje. Primeri ovog obrasca su Normansko kraljevstvo, kraljevstva Francuske, Engleske i Španije, ali i Poljsko kraljevstvo. Tipične teme jesu rat, ratnici i uspomene na pobeđe i poraze.
- Drugi obrazac, komunalno-demotički, povezuje mit direktno sa narodom u njihovoj „svetoj zemlji“. Ovde je najčešće slučaj da se pokoreni narod bori za svoja nekadašnja prava i za očuvanje svog načina života. Primeri su keltske zajednice Velsa i Irske, a tipična tema je narodna pobuna u cilju očuvanja nasleđa.
- Treći obrazac je emigrantsko-kolonistički. Mit se u njemu povezuje sa narodom u pokretu, koji napušta svoju dotadašnju otadžbinu i gradi novu zajednicu u novoj otadžbini, ne obazirući se pri tome mnogo na narode koji su do tada živeli na toj teritoriji. Primeri su egzodus Jevreja iz Egipta i američki kolonisti.
- Poslednji, četvrti obrazac, Smit naziva dijasporsko-restauracijski. I ovog puta radi se o narodu u pokretu, ali o narodu koji se vraća u staru otadžbinu. Klasičan primer je cionizam, a dominantna tema i trećeg i četvrtog obrasca jeste lutanje.

⁸ Naglašavanja naziva obrazaca etničkog preživljavanja i oblika mita o etničkoj izabranosti E. Smit.

U jednom svom kasnijem delu Smit govori o dva oblika mita o etničkoj izabranosti. Prvi oblik on naziva ugovornim. Narod ulazi u ugovorni odnos sa božanstvom, koje mu obećava posebnu ulogu među ostalim narodima ukoliko sledi njegove zahteve. Ukoliko se drži ugovora, „izabrani narod“ ima naročito mesto u čovečanstvu, smatrajući sebe božjim „svedokom“ i „instrumentom“ božjeg plana. Premda ugovor biva iniciran od strane Boga, narod se ovde pojavljuje kao neko ko takođe može da bira, tj. da prihvati ugovor ili da ga odbaci. Ispunjenjem ugovora izabrani narod doprinosi globalnom spasenju, a ne samo svom, jer deluje kao model svetosti i nalikovanja Bogu. (Smith, 2008. , 49, 51)

Prototip ugovornog oblika mita o etničkoj izabranosti nalazimo u Starom zavetu. Prikazujući se najpre Avramu, a zatim i Mojsiju, Bog sklapa ugovor sa Jevrejima, u kojem obe strane preuzimaju određene obaveze. Ako „izabrani narod“ sledi Jehovina pravila i bude njegov sluga, on će im podariti vrline, mir i napredak. Drugim rečima, Jevreji će biti blagosloveni, a kroz njih i svi drugi narodi za koje će oni biti „svetlost“. Sa druge strane, strah od greha i božje kazne za neposlušnost postaje centralna tema moralnog života „izabranog naroda“. Kao primere ovog oblika mita o etničkoj izabranosti Smit navodi Jermene i Etiopljane. Verovanje u sopstvenu izabranost, obezbeđenu ugovorom sa Bogom, davalo je a i danas daje veliku moralnu snagu „izabranima“, za razliku od naivnog optimizma i pasivnog fatalizma. (Smith, 2008. , 52-55, 59, 64-66) Mišljenja smo da se kosovski mit u Srba takođe može smatrati primerom ugovornog oblika mita o etničkoj izabranosti.⁹

Taj je ugovorni oblik mita o etničkoj izabranosti znatno uticao na misionarski oblik, inače mnogo rasprostranjeniji. Ovde se narod i njegove vođe smatraju predstavnicima Boga na zemlji, izvršiocima njegovog plana sa posebnom misijom. Kao i „ugovorno izabrani“, misionarski narodi posvećeni su „istinskoj“ veri, ali oni žele i da je šire u svetu, menjajući ga pri tome svojim primerom, ubeđivanjem, ali i silom. Svoj zadatak oni vide kao izvršavanje volje božanstva i spas duša svih ljudi na zemlji. Dok „ugovorno izabrane“ narode

9 Videti u: Šljukić (2009), str. 132-141.

odlikuju odvajanje od drugih naroda i težnja za ekskluzivnošću, misionarski narodi teže širenju i uključivanju. Razlika između ugovornih i misionarskih naroda samo je u stepenu, te su u istoriji izabrani narodi često oscilirali između ova dva oblika. Kao primere Smit navodi i opširno razmatra grčko pravoslavlje za vreme Vizantije, doktrinu Moskve kao „Trećeg Rima“, državu Franaka i Francusku, kao i slične pojave u Engleskoj, Škotskoj i Velsu. (Smith, 2008. , 49, 95-130)

S obzirom da sadrži težnju za prenošenjem „istinske vere“ drugim narodima, kako bi se oni „prosvetlili“, misionarski oblik mita o etničkoj izabranosti može da povede zajednicu u ekspanziju i rat. Ubedenije da se poseduje „jedina istinska vera“ i viša moralnost i civilizacija inspirisalo je i pravdalo mnoge misionarske i imperijalističke napore da se „pomogne“ onima koji „žive u mraku“. Među primere ovakve posledice mita o izabranosti Smit uvrštava i nastojanje zapadnih nacija da „belu civilizaciju“ nametnu narodima Azije i Afrike. (Smith, 1999. , 135) Mit o moralnoj izabranosti Zapada, uglavnom u svojoj sekularizovanoj formi, predstavljao je i predstavlja glavni kulturni resurs zapadnih nacija u njihovom angažovanju u balkanskim ratovima poslednje decenije dvadesetog veka i u produženju tih sukoba u drugim oblicima u prvim godinama ovog veka.¹⁰

Iz ovoga što je upravo rečeno vidljivo je da, premda ima duboke religijske korene, mit o etničkoj izabranosti može biti i sekularizovan. Upravo u njegovom sekularizovanom (misionarskom) obliku taj mit zapažamo unutar komunističke ideologije, sa tom razlikom da se ovde ne radi o etničkoj zajednici, već o organizovanoj grupi ljudi određenih političkih uverenja.

Moglo bi se pomisliti da dovođenje u istu ravan (po pitanju izabranosti) etničke zajednice (čiji temelj čine određena kulturna obeležja) sa političkom strankom nije dopustivo. Međutim, treba se na ovom mestu prisetiti da izabranost biva (samo)pripisivana ne samo etničkim zajednicama, već i nekim verskim zajednicama, posebno određenim verskim sektama nastalim u krilu protestantizma, a koje nisu zasnovane na etnicitetu. Drugo, komunistička partija (partije)

10 Vidi opširnije u: Šljukić (2009), str. 142-150.

više od svih drugih političkih stranaka (osim, verovatno, fašističkih) ima kulturne odlike koji je, sa jedne strane, oštro razlikuju od drugih sličnih organizacija, dok sa druge strane čine njenu unutrašnju koheziju veoma jakom. Te bi se kulturne odlike možda mogle čak nazvati i kvazi-religijskim: tu su, pre svih, veoma jasni i istaknuti simboli (crvena boja, srp i čekić, crvena zvezda petokraka i sl.); rituali (masovni skupovi sa određenim kvazi-religijskim programom, pesmama i sletom – u Jugoslaviji za Brozov rođendan 25. maja, za Dan Republike 29. novembra, itd); „nedodirljive“ ličnosti, čije su slike bile istaknute u svim javnim prostorijama, od učionica, fabričkih hala, do kancelarija (Josip Broz, Marks, Engels, Lenjin, Staljin do 1948., jugoslovenski komunistički rukovodioci – oni koji nisu smenjani i/ili nisu među živima); „sveto pismo“, čije se „slovo“ nije smelo dovoditi u pitanje (dela i govori spomenutih u prethodnoj napomeni); „sveta“ istorija, koja takođe nije smela biti osporavana ni po koju cenu, i u kojoj su istaknuto mesto imali svi oni koji su se žrtvovali za „našu stvar“ (heroji i mučenici). Jedan od ovakvih kulturnih elemenata jeste i verovanje komunista u sopstvenu izabranost, verovanje da njihova politička stranka ima određenu istorijsku misiju.

Izabranost komunista ima, doduše, izvedeni karakter. Naime, njihova se izabranost zasniva na „istorijskoj izabranosti“, „istorijskoj misiji“ klase proletera. Prema utemeljivačima komunističke ideologije, K. Marksu i F. Englesu, proletarijat je jedina revolucionarna klasa, jedina klasa koja „gura točak istorije“ unapred. Pobjeda proletarijata nad buržoazijom ne može se izbjeći:

„Od svih klasa koje danas stoje naspram buržoazije, jedino je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase rastrojavaju se i propadaju sa razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen sopstveni proizvod. Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak – svi se oni bore protiv buržoazije da bi obezbedili od propasti svoj opstanak kao srednji stalež. Oni, dakle, nisu revolucionarni, već konzervativni. Oni su, štaviše, reakcionarni, jer hoće da okrenu natrag točak istorije (...) Njena (buržoazije – S.Š) propast i pobjeda proletarijata podjednako su neizbežne.“ (Marks i Engels, 1848)

Isto kao i izabrane etničke zajednice, proleterci se ne bore samo za

sopstvene interese, nego za interese celog čovečanstva. Ovakav cilj proističe iz društvenog položaja proletarijata:

„Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uslovima svog načina prisvajanja. Proleterer mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo ako ukinu svoj sopstveni dosadašnji način prisvajanja, a time i čitav dosadašnji način prisvajanja. (...) Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u interesu manjina. Proleterski pokret je samostalni pokret ogromne većine u interesu ogromne većine.“ (Marks i Engels, 1848)

Ipak, da bi klasa proletera izvela svoju istorijsku misiju, ona mora da dobije svoju ideologiju i svoju političku organizaciju. Tu ideologiju i organizaciju stvaraju komunisti. Komunisti nemaju nekakve posebne interese odvojene od interesa celokupnog proletarijata, ali se ipak po nečemu razlikuju od drugih proleterskih partija i ostalih proletera:

„Komunisti su, dakle, u praksi onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta. (...) Teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je smislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljajč sveta. One su samo opšti izrazi stvarnih odnosa postojećeg klasne borbe, istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima.“ (Marks i Engels, 1848)

Proletarijat, dakle, ima misiju, ali samo je komunisti potpuno i do kraja razumeju. Jedino oni znaju kuda vodi istorija čovečanstva, jedino je komunistička varijanta socijalizma naučnog karaktera, i zato baš oni treba da predvode proleterijat u njegovoj borbi i (neizbežnoj) pobedi nad buržoazijom. Jasno je da se ovde putem posebne vrste znanja legitimise određena politička delatnost, vođstvo unutar jednog društvenog pokreta i, u krajnjoj liniji, politička vlast. Drugim rečima, komunistička partija treba da bude vladajuća jer njeni članovi poseduju znanje o toku istorije, znanje koje je nedostupno „običnim smrtnicima“. Radi se o jednoj vrsti izabranosti, koja je se-

kularnog karaktera, ali koja kasnije, verovatno nužno, zadobija izvesne kvazi-religijske oblike.

Odakle osnivačima „naučnog socijalizma“ navedeno znanje? Moglo bi se prosto reći da su oni bili sposobniji od drugih da tog znanja dođu putem razuma. Pravi problem, međutim, nastaje kada, sasvim logično, zaključimo da je za sticanje „superiornog“ znanja o istoriji i društvu dovoljno da se neko učlani u komunističku partiju. Iz ovog proizilazi da članska knjižica određene političke stranke donosi nekome i znanje, i to ne bilo kakvo.

Ovaj očigledan paradoks biće delimično razrešen početkom dvadesetog veka, kada Lenjinova koncepcija političke partije proletarijata odnosi prevagu unutar ruske socijaldemokratije. Umesto masovne partije, sa brojnim ali ne suviše čvrsto vezanim članstvom, Lenjin se zalaže za snažno centralizovanu, strogo hijerarhijski ustrojenu i praktično militarizovanu kadrovsku partiju, partiju „profesionalnih revolucionara“, strastveno i bez rezerve posvećenih uspehu proleTERSKE revolucije. Uspeh proleTERSKE revolucije, naravno, racionalizovan je kao dolazak na vlast komunističke partije.

F. Braudel je mišljenja da je Lenjin politici dao prioritet nad ekonomskim i društvenim problemima, a partiji nad proleTERSkim masama. Tokom Drugog kongresa Socijaldemokratske partije Rusije, 1903. godine u Londonu, spor je izbio između „boljševika“ (na ruskom: većina) i „menjševika“ (na ruskom: manjina) oko člana 1. stranačkog Statuta, koji je predviđao uvođenje takozvanog „demokratskog centralizma“. (Braudel, 1995. , 551, 553) Partija profesionalnih i predanih revolucionara ima pravo da predvodi proletarijat zbog „ideološke mudrosti“ (Hejvud, 2005. , 137) koju poseduje.

Prema logici ovog koncepta, član komunističke partije niko nije mogao postati tek tako, pukim izražavanjem želje da se priključi toj organizaciji, već je za to morao da ispunjava određene uslove, uslove koje je propisivala sam partija. Premda je ovim do izvesne mere otklonjena već spominjana napetost, sama „izabranost“ komunista biva pojačana dodatnim elementima. Komunista, naime, ne može biti svako – to je samo za odabrane.

Marta meseca 1919. godine osnovana je Treća (komunistička) internacionala, i sama izrazito centralizovana organizacija, koju su zvanični istoričari KPJ nazvali „međunarodnim štabom borbenog proletarijata“. (Pregled istorije SKJ, 1963. , 33) S obzirom na ovu činjenicu, Lenjinov koncept strogo centralizovane kadrovske komunističke partije prenet je na partije-članice Treće internacionale, između ostalog i na Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista), osnovanu u Beogradu aprila iste godine. Već naredene, 1920. godine, ova partija menja ime u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ).

Kao marksističko-lenjinistička organizacija, KPJ (od 1952. Savez komunista Jugoslavije – SKJ) nikada nije odustupila od ideje o izabranosti komunista. Tako se u Programu SKJ iz 1958. godine, koji je važio sve do raspada same organizacije, navodi da je SKJ „idejna avangarda i organizator“ radničkog pokreta, kao „osnovne pokretačke snage društvenog progressa jugoslovenskih naroda“. (VII Kongres SKJ, 1958. 196) U istom Programu nabrajaju se istorijske zasluge komunista, kako jugoslovenskih tako i drugih, čime se želi potvrditi njihova izabranost. Istovremeno se poziva na „revolucionarnu nauku“ i „neizbežnost“ revolucionarne izmene sveta pod vođstvom komunista:

„Komunisti, pod rukovodstvom velikog Lenjina, borili su se na čelu Oktobarske revolucije i otvorili su novu epohu istorije. Komunisti su bili jedina snaga sposobna da stane na čelo revolucionarnih energija i stremljenja narodnih masa u Jugoslaviji, Kini i drugim zemljama, i da ih organizuju za borbu i pobedu. Komunisti su bili na čelu revolucionarne eksproprijacije vladajućih klasa u mnogim zemljama narodne demokratije. Oni su, po pravilu, bili revolucionarno jezgro ili najodlučniji saveznik u mnogim antiimperijalističkim pokretima i ustancima. Oni su bili najborbenije jezgro antifašističkog pokreta i antihitlerovskog rata. Komunisti su bili na čelu onih glavnih zbivanja poslednjih decenija koja su celoj istoriji čovečanstva dala novu sadržinu i nov pravac. Okupljajući najrevolucionarniji deo radničkih masa, vaspitavajući ih u duhu klasne svesti i saznanja o istorijskog ulozi radničke klase i nastojeći da se

u svakodnevnoj borbi rukovode revolucionarnom naukom Marksa, Engelsa i Lenjina, komunističke partije bile su aktivna vodeća snaga revolucionarnog procesa koji se razvijao posle Oktobarske revolucije. Tu veliku istorijsku ulogu komunistima ne mogu više osporiti niti je umanjiti nikakve klevete. (...) Bez te uloge komunista svet danas ne bi bio ono što jeste i što će neizbežno biti sutra.“ (VII Kongres SKJ, 1958. , 243)

Više od svih drugih komunističkih partija, KPJ (SKJ) je govorila o „odumiranju države“ i o svojevremenom odricanju komunista od rukovodeće uloge, tj. od vlasti. Na delu o tako nečemu nije bilo ni govora, premda ni sam Program nije bio dosledan. Pravi smisao „avangardne uloge SKJ“ vidi se u stavu da se „komunisti ne odriču svoje rukovodeće društvene uloge“ i će se oni „i dalje boriti za ključne pozicije državne vlasti, od kojih zavisi dalji razvitak socijalističkog društva i odbrana toga društva od napada najrazličitijih unutrašnjih i spoljnih antisocijalističkih snaga – da budu u čvrstim revolucionarnim rukama.“ (VII Kongres SKJ, 1958. , 301-302) Ne treba imati iluzija o tome o čijim se „rukama“ ovde radilo.

Zanimljivo je da su jugoslovenski komunisti nastojali da svojoj izabranosti daju i zakonsku formu, pa su je čak upisali i u najviši pravni akt zemlje, u ustav, čime je eventualno osporavanje njihove izabranosti odmah predstavljalo i protivustavno delovanje. Tako u Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), donetom 1974. godine, u glavi osmoj „Osnovna načela“, stoji i sledeće:

„Savez komunista Jugoslavije, pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, i svesni nosilac težnji i interesa radničke klase, zakonitošću istorijskog razvitka postao je organizovana vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.“ (Ustav SFRJ, 1974)

Slično kao u Manifestu KP, koji su davne 1848. godine napisali K. Marks i F. Engels, izabranost KP jeste posledica same „zakonitosti istorijskog razvitka“, što znači nečega objektivnog, neizbežnog i nepromenljivog.

Onaj ko je izabran, taj je i odgovoran onom koji ga je izabrao:

„Savez komunista Jugoslavije, svojim usmeravajućim idejnim i političkim radom u uslovima socijalističke demokratije i društvenog samoupravljanja, osnovni je pokretač i nosilac političke aktivnosti radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, a posebno radi jačanja socijalističke društvene i demokratske svesti, i odgovoran je za to.“ (Ustav SFRJ, 1974)

Savez komunista Jugoslavije je, dakle, „odgovoran“. Ne čudi što nije zapisano kome i kako je odgovoran. Kao prvo, nipošto nije moglo da stoji da je odgovoran Bogu, jer su komunisti smatrali sebe ateistima. Drugo, ako bi stajalo da je odgovoran narodu, ili pak građanima, moglo bi se postaviti pitanje kako se ta odgovornost narodu operacionalizuje. Dobro poznata i logična operacionalizacija odgovornosti prema narodu jesu slobodni i fer izbori, koji nisu dolazili u obzir. Konačno preostaje jedino odgovornost prema istoriji, tj. „zakovitosti istorijskog razvitka“. Time se zapravo krug zatvara i stvar rešava, jer su tumači te zakovitosti bili upravo sami komunisti.

„Skrojena“ prema „receptu“ Treće internacionale, KPJ je dugo bila kadrovska partija. Propisivani su strogi uslovi za prijem u članstvo i na svim partijskim skupovima traženo je da se neguje „lik komunista“. Tako je, na primer, na partijskim konferencijama 1940. godine ukazano na „značaj ideološko-političkog izgrađivanja članstva, potrebu čvrste discipline, dostojnog držanja pred klasnim neprijateljima i negovanje lika komunista uopšte“. Pod ovim poslednjim podrazumevalo se „negovanje ličnih osobina komunista, pre svega skromnosti i uzornog ličnog života.“ (Pregled istorije SKJ, 1963. , 271, 274) Ovim je podupirano verovanje da komunisti moraju biti ljudi posebnog „kova“.

Posle Drugog svetskog rata, u uslovima u kojima je KPJ bila partija vlasti, a nakon prvih par godina političkog pluralizma i jedina legalna politička partija, vođe jugoslovenskih komunista odlučile su da svoju partiju „otvore“ i omasove. Zato je 1952. godine donet novi Statut, koji je predviđao da rad SKJ treba da bude javan i da osnovne organizacije mogu samostalno donositi odluke o prijemu u član-

stvo i o isključenju iz članstva. Ukinut je kandidatski staž za prijem u SKJ, kao i institucija kandidata za članove Centralnog komiteta. (Pregled istorije SKJ, 1963. , 508)

Uprkos omasovljenju nije se odustalo od insistiranja na posebnim dužnostima članstva, kao ni od posebnosti „lika komunista“. Član 1. Statuta SKJ usvojenog 1958. godine govori upravo o tome ko može biti član i koje su dužnosti člana:

„Član Saveza komunista jeste onaj ko usvaja Program i Statut Saveza, nesebično i aktivno se zalaže za sprovođenje u život Programa, Statuta i svih odluka Saveza, radi u jednoj od njegovih organizacija i plaća članarinu.

Članstvo u Savezu je nespojivo sa shvatanjima i postupcima tuđim socijalizmu, kao i sa ispovedanjem religije.

Član Saveza komunista dužan je:

- da radi na podizanju svoje komunističke svesti i na usvajanju teorije marksizma-lenjinizma;
- da poznaje osnovna pitanja politike Saveza komunista i da prati štampu i publikacije Saveza;
- da radi na razvijanju socijalističke svesti radnih ljudi, da tumači politiku Saveza i da se bori za njeno sprovođenje, da razvija aktivnost i inicijativu građana u svim oblicima socijalističke demokratije, da svojom aktivnošću doprinosi da odluke društvenih organa i organizacija budu u duhu socijalizma i da se aktivno bori protiv antisocijalističkih shvatanja i postupaka;
- da se bori za socijalističke odnose među ljudima, za izgradnju socijalističkog morala i da svojim radom i držanjem služi za primer ostalim radnim ljudima i prednjači u izvršavanju svih društvenih obaveza;
- da aktivno učestvuje u radu svoje organizacije, da se potčinjava odlukama većine i disciplinovano i dosledno sprovodi u život odluke Saveza.“ (VII Kongres SKJ, 1958. , 428-429)

Prilikom nabranjanja zadataka „osnovne organizacije“ (Član 21) posebno je naglašeno koje to osobine treba da ima član SKJ. Izme-

đu ostalog, „osnovna organizacija“ je da „kod svojih članova neguje požrtvovanost, skromnost, drugarstvo, iskrenost i sve osobine komunista, kome je interes socijalizma, kao cilj konačnog oslobođenja čoveka, najviši zakon u njegovom javnom i privatnom životu.“ (VII Kongres SKJ, 1958. , 433)

Kao „posebni“ ljudi, rekli bismo izabrani, komunisti su morali da služe za primer drugim građanima i da ne odvajaju javni od svog privatnog života. Pripreme za eventualno učlanjenje u SKJ počinjale su još u osnovnoj školi, kada su, već u prvom razredu, deca primana u takozvane „pionire“, dobijajući, na posebnoj svečanosti, crvene marame i plave kape, nazvane „titovke“. Značenje reči „pionir“ tumačeno je na osoben način kako bi se novopečenim „pionirima“ stavilo do znanja kakvi bi trebalo da budu, kako da se ponašaju:

P – pošten

I – iskren

O- odlučan

N – napredan

I – istrajan

R – radan.

U svojoj četrnaestoj godini „pioniri“ su bivali prevedeni u „omladince“, tj. u SSOJ (Savez socijalističke omladine Jugoslavije, nekadašnji SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije), koji je predstavljao podmladak komunističke partije. Eventualno nepriimanje u ovu omladinsku organizaciju donosilo je negativnu etiketu i značilo gotovo nepremostivu prepreku u nekoj budućoj društvenoj promociji. Sledeći korak, kojem su se mogli nadati samo najbolji među „omladincima“, bio je prijem u SKJ.

Ako bi neki od komunista davao „običnim“ građanima rđav primer, to bi moglo da ugrozi vlast SKJ. Evo kako je o tome govorio i pisao, kao predavač Političke škole SKJ „Josip Broz Tito“ u Kumrovcu (Brozovom rodnom mestu u Hrvatskoj), kasniji vođa Socijaldemokratske partije i (početkom ovog veka) predsednik vlade Hrvatske, Ivica Račan:

„U pristupu i sadržaju idejno-političkog osposobljavanja, izvanredno značajno mjesto ima kritički odnos prema ličnim osobinama komunista, njihovom moralnom liku, prema utjecaju ličnog primjera. Ne treba posebno naglašavati da je, kad god su zanemarivane lične osobine komunista i utjecaj ličnog primjera, slabio i naš utjecaj u društvu, prvenstveno u vlastitoj, konkretnoj sredini. Jer, u mnogim sredinama, kako pokazuju i neka znanstvena istraživanja, radnici i radni ljudi sude o Savezu komunista prije svega po tome kakvi su komunisti koje oni poznaju, koji djeluju i rade u njihovoj sredini. Svako zanemarivanje ovih elemenata u procesu idejnog rada i osposobljavanja objektivno može voditi i vodi ka kompromitiranju i drastičnom slabljenju uticaja SK. To se posebno potencira u onim slučajevima kada isključivo uski, lični interes i probitak djeluju na svijest i ponašanje komunista. Tu onda nužno dolazi i do raskoraka između načelnog zaklinjanja u politiku Saveza komunista, i prakse, do – kao što to drug Tito često puta govori – raskoraka između riječi i djela.“ (Račan, 1977. , 98)

U svom predavanju u partijskoj političkoj školi I. Račan je dotakao i suštinsko pitanje legitimisanja vlasti koju je (monopolski) vršio SKJ. Kao što smo već napomenuli, vlast komunista nije imala demokratski legitimitet, jer nije stečena ni na kakvim izborima. Čak ni prvi izbori posle Drugog svetskog rata, održani 1945. godine, na kojima je pobedila lista Narodnog fronta koju su predvodili komunisti, ne mogu biti smatrani slobodnim i fer izborima, pre svega zbog toga što opozicione stranke u izbornoj utakmici, računajući i same izbore, nisu učestvovalе kao ravnopravan rival. Svi kasniji izbori za skupštinska tela na svim nivoima, od saveznog preko republičkog i pokrajinskog, sve do opštinskog, nisu imali čak ni privid pluralnosti. Pošto je pobjednik bio unapred poznat, na izbore se nije moglo pozivati kao na izvor legitimiteta. Vlast je stoga trebalo drugačije legitimisati.

MITOVI KAO DOKAZ HARIZME

Na ovom mestu vratićemo se na Veberovo određenje harizmatičke vlasti. Podsećamo, harizmatičkoj vlasti podanici duguju poslušnost ne zbog njenog položaja ili zbog tradicije, već zbog izuzetnih ličnih osobina nosilaca vlasti. Poslušnost važi samo dok se te osobine harizmatičkom vođi pripisuju; ukoliko vera u nadljudske sposobnosti vođe nestane, gubi se i legitimnost. Zato se harizmatički vođa mora stalno iznova dokazivati, mora uvek iznova činiti „čuda“, kako legitimitet svoje vlasti ne bi doveo u pitanje. Dodali bismo da se ovde zapravo radi o održavanju verovanja u izuzetne sposobnosti vođe, a ne o njegovom stvarnom dokazivanju „na delu“, kao što Veber i misli kada govori o „pripisivanju“ i „veri“. Suštinski gledano, nije uopšte bitno šta vođa stvarno radi i da li je kadar da čini „čuda“, nego da li njegovi podanici imaju veru u njegove „nadjudske“ lične osobine. Drugačije rečeno, nisu bitne činjenice, već vera. Ako ima vere, stvar funkcioniše; ako je nema, određena društvena praksa, u našem slučaju vršenje vlasti, nije legitimna. Ukoliko imamo u vidu već izneto shvatanje mita, jasno je da se ovde povezuju legitimnost vlasti i mit (mitovi).

S obzirom na odsustvo demokratske legitimnosti, jugoslovenski komunisti našli su se u situaciji u kojoj su morali sopstvenu izabranost uvek iznova da dokazuju, kako bi zadržali legitimnost vlasti. Tačnije, morali su da održe veru „običnih“ ljudi u svoju izabranost, što je bilo moguće jedino uz pomoć mitova. Vođe KPJ (SKJ) bile su duboko svesne da nije dovoljno u ustav upisati da njihova partija ima politički monopol, pošto su komunisti „izabrani“, već da se mora učiniti i nešto više. Zbog toga je čitav period vladavine komunističke Jugoslavije obeležen kultivisanjem i održavanjem određenih mitova.

Ti se mitovi, u literaturi kako naučnog tako i nenaučnog tipa, vezuju uglavnom za Josipa Broza Tita i „kult ličnosti“. Kako smo već napomenuli, o njemu se učilo u školi, u njega se zaklinjalo, o

njemu se pevalo. O širokoj prihvaćenosti mitova o Brozu govori i činjenica da o njemu nisu pevali samo „režimski“, naručeni i zato posebno plaćeni izvođači, nego i tvorci i akteri masovne kulture koji na to nisu bili ničim primoravani, nego su to činili zato što su tako, barem delimično, mislili i osećali, i verovatno zato što su računali da će tako povećati svoju popularnost i više zaraditi. Prvi razlog nam govori da su i oni te mitove delili sa ostalim pripadnicima jugoslovenskog društva, dok je drugi razlog bio prosto način na koji funkcionise masovna kultura u modernim društvima. Evo samo nekih primera, od kojih je veliki broj i danas u istom poslu: Dado Topić (sa pesmom „Prolog“), grupa „Rezonansa“ („Joža“), Meri Cetinić („Poziv na borbu“), Oliver Dragojević („Tito i Prva proleterska“), Neda Ukraden („Ide Tito“), „Suncokret“ („Reč Titova“), grupa „Teška industrija“ („Pesma o Titu“), Jadranka Stojaković („Srce mog naroda“), „YU grupa“ („Moravo, mi smo uz Tita“), grupa „Generacija 5“ („Po Titu se vek poznaje“), Zdravko Čolić („Druže Tito mi ti se kunemo“), Davorin Popović („Tito posle Tita“), grupa „Rani mraz“ („Tripud sam video Tita“ i „Računajte na nas“) itd. Kao i svi proizvođači masovne kulture, te su pesme prepune snažnih emocija, poput ljubavi prema Titu, narodu i domovini, uz tek poneku reč prekora ili pretnje onima koji se vide kao neprijatelji.

Od 1956. godine rođendan Josipa Broza slavljen je kao „Dan mladosti“, u sklopu kojeg je bio održavan spektakularan slet na Stadionu JNA u Beogradu, sve do 1987. godine. Na sletu je najveći broj numera bio posvećen Titu, ali su, između ostalih, bile obavezne i one koje su naglašavale ulogu komunističke partije (SKJ).

„(...) značajni delovi mnogih numera u kojima su nastupali omladinci i vojnici bili su posvećeni ako ne posebno slavljenju nekih jubileja Partije ili najavi partijskih kongresa, onda nezaobilaznoj počasti koja je ukazivana Partiji i Titu kao njenom vođi. U tu svrhu obično su korišćene poznate masovne pesme o Partiji. (...) One su bile namenjene numerama u kojima su vežbači izvodili stroge i pravilno ritmizovane pokrete koji simuliraju partijske pozdrave, simbolizuju snagu i čvrstinu vere u Partiju, a čiji su vrhunci, praćeni frenetičnim aplauzima publike, bili ispisivanje parola, poruka i par-

tijtskih simbola telima vežbača.“ (Mikić, 2009., 132)

Bilo je više mitova o zaslugama, kojima se pravdala harizmatička vlast Josipa Broza, ali i komunističke partije (kolektivna harizma). U suštini, samo je mit o stvaranju Pokreta nesvrstanih zemalja bio pripisivan isključivo Brozovim sposobnostima, bez spominjanja komunističke partije, dok u svim ostalim mitovima Josip Broz Tito i KPJ (SKJ) idu zajedno, nerazdvojni u stvaranju neophodnih „čuda“. Izvorište svih ovih mitova bio je mit o izabranosti, jer je funkcija drugih mitova bila upravo da potvrdi taj prvi, osnovni mit.

Prvi od mitova o zaslugama odnosio se na period između dva svetska rata, u kojem je, navodno, KPJ bila jedini iskreni zaštitnik kako siromašnih masa stanovništva (pre svih radnika, ali i seljaka) tako i „ugnjetenih“ nacija čija je prava ugrožavala „velikosrpska buržoazija“. Sve druge političke snage navodno su stalno klizile prema fašizmu, i konačno postale njegov direktni ili indirektni saveznik. Zbog toga su druge političke stranke, vladajuće i opozicione, stalno nazivane „nenarodnim“, pa i „fašističkim“ i „profašističkim“. Evo tipičnog mesta iz zvanične istorije KPJ:

„Takva politička kretanja u zemlji (pred izbijanje Drugog svetskog rata – S.Š.) ubrzo su pokazala da je samo Komunistička partija ostala i dalje dosledna svom revolucionarno-demokratskom i antifašističkom programu. Narodne mase su se sve više na svom vlastitom političkom iskustvu uveravale da je KPJ jedina istinska demokratska politička snaga u zemlji.“ (Pregled istorije SKJ, 1963., 264)

Drugi mit jeste nastavak prethodnog, i ticao se uloge KPJ u toku Drugog svetskog rata. Ponovo su sve zasluge u borbi protiv okupatora pripisivane komunistima (bez čijeg bi vođstva „narodne mase“ bile „osuđene na večno ropstvo“), dok su svi drugi učesnici u ratu proglašeni „izdajnicima“. Insistiranjem na ovom mitu KPJ je nastojala na monopoliše pobjedu nad fašizmom, ali i posleratnu vlast i političku sferu uopšte: u njoj nije moglo biti mesta za „izdajnike“. Program SKJ o tome, između ostalog, kaže sledeće:

„Odbrambeni rat aprila 1941. godine, koji je Jugoslaviji namet-

nula fašistička agresija, otkrio je svu trulost buržoaskog društveno-političkog sistema u Jugoslaviji, njegovu potpunu nesposobnost da rukovodi borbom za odbranu nacionalnih interesa naroda. (...) Komunistička partija, koja se već u periodu pred rat dosledno zalagala za odbranu nacionalne nezavisnosti od preteće fašističke najezde, i u tim teškim danima je, nasuprot bezglavosti buržoaskog političkog i vojnog rukovodstva, pokrenula sve svoje organizacije i pristalice da mobilišu mase, da organizuju industrijske i gradske centre, da bi zajedno sa vojskom pružili otpor prodiranju okupatorskih divizija. Međutim, vodeći buržoaski politički i vojni vrhovi, koji su se orijentisali na brzu kapitulaciju, odbili su saradnju. (...) Posle svih razočaranja koja su doživeli u staroj Jugoslaviji, a naročito za vreme njenog sloma, narodne mase su sada više no ikad slušale glas Komunističke partije Jugoslavije i prihvatale njenu politiku. (...) Jugoslavija je postojala više no ikad u zajedničkom otporu svih njenih naroda koji je organizovala i vodila Komunistička partija.“ (VII Kongres SKJ, 1958. , 279-281)

Treći mit bio je o presudnoj ulozi KPJ u velikoj posleratnoj obnovi ratom razrušene zemlje i u „izgradnji socijalizma“, a četvrti hrabar otpor KPJ pred optužbama Informbiroa i odlučno „ne“ Staljinu. Ovo su bila glavna pitanja u govoru Josipa Broza na Petom kongresu KPJ, održanom u Beogradu jula meseca 1948. godine. Navodimo odlomak iz njegovog govora, koji je važan i zbog toga što on u njemu spominje i „historijsku misiju KPJ“:

„Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije održava se pod naročitim uslovima, pod uslovima temeljitog društvenog preobražaja u našoj zemlji, pod uslovima izgradnje socijalizma u novoj Jugoslaviji. On se održava posle mnogih pobjeda naše Partije u toku velike oslobodilačke borbe, u kojoj je KPJ sjajno položila svoj ispit avangarde radničke klase; on se, dalje, održava posle velikih uspjeha KPJ kao rukovodeće snage naše zemlje u obnovi i izgradnji socijalizma u novoj Jugoslaviji. (...) Neistinitim optužbama u rezoluciji Informbiroa i klevetničkom kampanjom u inostranstvu protiv naše Partije i naše zemlje u cjelini, naša Partija je stavljena u tešku kušnju, najtežu kušnju u svojoj historiji. (...) Ja, drugovi i drugarice, podvla-

čim da je Komunistička partija Jugoslavije do danas časno izvršila i svoju historijsku misiju, i da će je, duboko sam uvjeren, i ubuduće časno izvršiti pobjedom izgradnje socijalizma u našoj zemlji, da će svojom nepokolebljivosti i jedinstvom, svojom nepokolebljivom vjernošću nauci Marksa-Engelsa-Lenjina na djelu dokazati da ona nije skrenula sa puta te nauke.“ (Stanojević i Marković, 1981. , 294)

Da je odluka da se KPJ suprotstavi diktatu Staljina i Inforbioa bila od istorijskog značaja, potvrđivao je i jedan od najbližih Brozovih saradnika, slovenački komunista Edvard Kardelj:

„Sukob sa Staljinom bio je vanredno težak udarac za našu radničku klasu i Partiju, kao i za narode Jugoslavije uopšte. Međutim, Tito, koji je u tom trenutku, po prirodi stvari, snosio najveću odgovornost, smelo se odlučio da pruži otpor Staljinu i pozvao je Partiju i narode Jugoslavije da ga u tom otporu podrže. Takvu odluku nije doneo da bi jednostavno branio jednu doktrinu od druge, već zato da bi zajedno sa svim jugoslovenskim komunistima branio nezavisnost odlučivanja naše Partije u stvarima koje se tiču radničke klase i naroda Jugoslavije, a naročito zato što je bio svestan činjenice da bi prihvatanje Staljinove koncepcije u našim uslovima značilo izolaciju Partije od masa, gubitak njihove podrške u borbi za izgradnju socijalizma i početak teških unutrašnjih poremećaja. Danas nema više nikakve sumnje da je takva odluka Tita i naše Partije bila ne samo u skladu sa interesima radničke klase i naroda Jugoslavije, već i doprinos napretku socijalizma od velikog istorijskog značaja.“ (Stanojević i Marković, 1981. , 285)

Uočljivo je da E. Kardelj, osim što konstatuje da u ime „radničke klase i naroda Jugoslavije“ treba da odlučuje KPJ (a ne oni sami), pokušava da, bez obzira na određene ograde, stvori uverenje da je sukob jugoslovenskih i sovjetskih komunista imao i doktrinarnе razloge. Time je stvarana osnova narednog mita prema kojem su jugoslovenski komunisti, birajući „sopstveni put u socijalizam“, odustali od etatizovanog socijalizma sovjetskog tipa i stvorili „samoupravni socijalistički sistem“ u kojem su „radnička klasa i svi radni ljudi ovladali društvenom reprodukcijom“. Samoupravni socijalizam proglašavan je najvećim društvenim dostignućem istorije,

konačnim i neospornim trijumfom humanizma. Deo tog mita bila je i „stalna klasna borba“ protiv raznih neprijatelja: birokratizma, etatizma, nacionalizma, liberalizma, anarholiberalizma i drugih „izama“. Pozivanjem na klasnu borbu legitimisana je tekuća praksa KPJ (SKJ), u kojoj je, kao i u drugim komunističkim partijama, povremeno dolazilo do unutarpartijskih obračuna, koji su završavali smenama određenih partijskih rukovodilaca, a ponekad i njihovim utamničavanjem.

Poslednji, ali nipošto najmanje važan, bio je mit (mitovi) prema kojem su jedino komunisti bili kadri da izvuku jugoslovensko društvo iz relativne zaostalosti i da reše nacionalno pitanje. Sve do Drugog svetskog rata Jugoslavija je bila pretežno agrarna zemlja, sa oko tri četvrtine poljoprivrednog stanovništva, sa prezaduženim seljaštvom i industrijom koja se razvijala nedovoljno brzo. Pitanje ubrzanja društvenog razvoja, što je bio uslov povećanja evolutivnog kapaciteta društva, bilo je zajednički problem svih političkih elita, računajući tu i komuniste.¹¹ Nas ovde ne zanima karakter i rezultati modernizacije društva izvršeni pod vođstvom komunista, već pre svega njihova težnja da se veruje da su baš oni „spasioci“ sposobni da društvo iščupaju iz siromaštva i nerazvijenosti. Istovremeno, problem međunacionalnih sukoba, koji je kulminirao u Drugom svetskom ratu, obećavao je veliki politički kapital onim političkim snagama koje uspeju da spreče krvoproliće i obezbede nacionalnu ravnopravnost.

U drugoj polovini devete decenije prošlog veka komunistički mitovi u bivšoj Jugoslaviji su se „istrošili“. SKJ nije više bio u stanju da stvara „čuda“, niti, što je još važnije, da većinu pripadnika društva ubedi da u „čuda“ veruje, ne bi li mitovi ostali delatni. Kriza jugoslovenskog društva, koja je bila kako politička i ekonomska tako i kulturna (vrednosti), vodila je konačno raspadu SKJ, a zatim i raspadu zajedničke države Južnih Slovena.

Rezime glavnih ideja iznetih u ovom radu jeste da je mit o izabranosti, kao kulturni resurs, izvanredno moćno sredstvo u ruka-

¹¹ Prema mišljenju E. Hejvuda, komunizam dvadesetog veka bio je više ideologija modernizacije nego društvene i lične emancipacije. (Hejvud, 2005. , 136)

ma različitih društvenih entiteta, a ne samo etničkih grupa. Između ostalog, uz pomoć ovog mita komunizam je za (istorijski gledano) kratko vreme postao vrlo raširena i uticajna ideologija. Bez obzira na njegov današnji marginalan društveni položaj, ponovno širenje uticaja komunizma, kao ideologije, u nekim izmenjenim društveno-istorijskim okolnostima nije u potpunosti isključeno. Ono u šta možemo biti sigurni jeste da bi njegov povratak na istorijsku scenu bio praćen povećanom verom u komunističke mitove, bilo obnovljene i prerađene bilo neke sasvim nove.

LITERATURA

1. Bidney, D. (1950), "The Concept of Myth and the Problem of Psychocultural Evolution", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 52, No. 1
2. Braudel, F. (1995), *A History of Civilizations*, Penguin Books, New York
3. Veber, M. (1987), „Tri čista tipa legitimne vlasti“, u: Đurić, M. (1987), *Sociologija Maksa Vebera*, Naprijed, Zagreb
4. Despotović, Lj. (2009), „Politički mitovi, nacionalizam, anti-nacionalizam i demokratija na prostoru bivše Jugoslavije“, u: Gavrilović D, Despotović Lj, Šljukić S. (2009), *Mitovi nacionalizma i demokratija*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Grafomarketing, Sremska Kamenica i Novi Sad
5. Gotesky, R. (1952), "The Nature of Myth and Society", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 54, No. 4
6. Malinovski, B. (1971), *Mit, nauka i religija*, Prosveta, Beograd
7. Marks, K, Engels, F. (1848), *Manifest komunističke partije*, <http://komunist.free.fr/dokumenta/manifest.html>
8. Mikić, V. (2009), „Muzika kao sredstvo konstrukcije i rekonstrukcije revolucionarnog mita – Dan mladosti u SFRJ“, *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti i muziku* br. 40, Novi Sad
9. *Pesme o Titu*, www.yuope.com/people/danko/tito.html
10. *Pregled istorije SKJ (1963)*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd
11. Račan, I. (1977), „Idejna izgradnja Saveza komunista“, u: *Idejni osnovi socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar „Komunist“, Beograd
12. Smith, A.D. (1999), *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press Inc, New York
13. Smith, A.D. (2008), *Chosen Peoples*, Oxford University Press Inc, New York

14. Sorokin, P. (2002), Društvena i kulturna dinamika, Službeni list Beograd i CID Podgorica
15. Stanojević T, Marković D. (1981), Tito. Život i delo, Vuk Karadžić, Beograd
16. Ustav SFRJ (1974), sr.wikipedia.org/sr-el/Ustav_Jugoslavije_od_1974._godine
17. Cohen, P.S. (1969), "Theories of Myth", Man, Vol. 4, No. 3
18. Hejvud, E. (2005), Političke ideologije. Uvod, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
19. Šljukić, S. (2008), „Mitovi i sukobi na zapadnom Balkanu – jedan antropološki pristup“, u: Gavrilović D, Despotović Lj, Šljukić S. (2008), Mitovi i stereotipi nacionalizma i komunizma na prostoru bivše Jugoslavije, Institute for Historical Justice and Reconciliation, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Grafomarketing, Salcburg i Novi Sad
20. Šljukić, S. (2009), „Kosovo između istorije i morala“, u: Gavrilović D, Despotović Lj, Šljukić S. (2009), Mitovi nacionalizma i demokratija, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Grafomarketing, Sremska Kamenica i Novi Sad
21. VII Kongres SKJ (1958), Kultura, Beograd

Darko Gavrilović

KOMUNISTIČKI MITOVI: PRAVOSLAVNA CRKVA U SOVJETSKOM SAVEZU I JUGOSLAVIJI KAO NEPRIJATELJ I PROGNANIK KOMUNIZMA

Upotreba političkih mitova u širenju ideologije i učvršćivanju vlasti

Na početku 20. veka Rusija je bila imperija čija je vitalnost gotovo u celosti zavisila od zemljoradnje, koja je bila slabo razvijena, primitivna, a nagli porast stanovništva na selu krajem 19. veka dodatno je opteretio nerazvijenu privredu, snažno jačajući migracije stanovništva iz sela u gradove. Do 1913. godine broj urbanog stanovništva porastao je za 18% , s tim što je ono uglavnom bilo zaposlenu u industriji. Međutim, seosko stanovništvo i dalje je ostalo dominantno, jer je predstavljalo 70% od ukupnog stanovništva.¹

S druge strane, na Zapadu, borba za nacionalna prava u prvoj polovini 19. veka nije se pokazala dovoljnom da umiri nezadovoljstvo poniženih, jer su mršave nadnice najčešće popunjavane zaradama žena i dece, koja su počinjala da rade čim dovoljno poodrastu da bi se bavila poljskim radovima ili kućnim poslovima, kao što su pređenje i tkanje. U fabrikama i rudnicima nadnice su bile dva-tri puta veće od onih u poljoprivredi, ali radnici su morali da se pokore fabričkoj disciplini, da prihvate radno vreme od 14-15 časova, često u zagušljivim, nezdravim prostorijama, te da žive u prenaseljenim

1 David R. Marples, Motherland – Russia in the 20th century, Longman 2002. , p.2.

sirotinjskim četvrtima, daleko od lepote i spokojsva prirode. Zbog toga su se, od sredine 19. veka, čuli sve glasnije njihovi radikalni zahtevi, koji su išli za korenitim promenama u društvu. Neosporni uticaji francuske socijalističke i utopijske misli bili su dovoljno snažni da podstaknu na veću popularnost misli ranih nemačkih socijalista. Dva nerazdvojna izgnanika, Fridrih Engels i Karl Marks, koji su se upoznali u Parizu, zasnovali su mnoge od svojih argumenata na proučavanju francuske revolucije. Njih dvojica doprineli su da sredinom 19. veka socijalizam počne da prelazi iz učenih studija u rudnike i fabrike, i da reformatori počinju da organizuju radništvo za uspešnije političke akcije. Tako je u Parizu 1836. godine grupa prognanih nemačkih revolucionara osnovala Društvo pravednih. Na svojoj godišnjoj skupštini, 1847. godine, Društvo je usvojilo naziv Savez komunista. Tom prilikom su Karl Marks i Fridrih Engels napravili nacrt Komunističkog manifesta, koji će postati najuticaj-niji politički dokument novijeg vremena.

Na Istoku, tek zagazivši u proces industrijalizacije, ali ne i političke demokratije, Rusija je grcala u društvenim problemima, gotovo shrvana glađu i bedom većine njenog stanovništva. Kao što to obično biva, industrijalizacija je radnicima donosila više nezadovoljstva nego sreće, tako da je 3 miliona ruskih radnika početkom 20. veka predstavljalo ozbiljnu opasnost za carski režim. Naravno, marksističkom učenju nije bilo teško pronaći pogodno leglo u takvom okruženju. U tome su mu pomogli jednim delom i intelektualci. Naime, u Rusiji je u to vreme postojala revolucionarna inteligencija koja je oličavala subverzivnu ulogu intelektualaca i koja je kasnije vodila ka jednom od četiri moguća pravca: ka vlasti, smrti, disidentstvu ili ulozi takozvane „poštene inteligencije“. Osim njih, bio je prisutan i tip intelektualaca kritički nastrojenog prema carističkom društvu, njegovoj zaostalosti, nezanju i nasilju – prema društvu koje je dalo obiman materijal za romane kao što su Gogoljeve „Mrtve duše“ ili „Zli duši“ od Dostojevskog.

Baš kao što je izgubljeni Krimski rat doveo do ukidanja kmetstva, a izgubljeni rat sa Japanom do revolucije iz 1905. godine, tako je rusko učešće u Prvom svetskom ratu dovelo do revolucije u mar-

tu 1917. godine. Iz revolucionarnih previranja tokom 1917. i 1918. godine boljševici su izašli kao pobjednici, a tome treba da zahvale dobrim delom i svom programu, koji se zasnivao na tri gesla – mir, hleb i zemlja – koja su privukla ne samo njima verne radnike, već i seljake i umornu, slabo naoružanu i nemotivisanu rusku vojsku. Ni udari građanskog rata u zemlji ni strana pomoć onima koji su hteli da obore Lenjina i njegove komuniste nisu uspjeli da unište marksizam u Rusiji, međutim, ideja o širenju revolucije iz Rusije u Evropu zapala je u ćorsokak 1921. godine, kada su Rusi sklopili mir u Rigi, te ostavili 6 miliona Ukrajinaca i Belorusa u poljskim rukama. Ipak, Sovjetski Savez je uspeo da raširi svoju ideologiju po svetu, ali ne između dva svetska rata, već tek nakon 1945. godine, kada je predvodio jedan od dva moćna politička bloka. Granice regiona, koji se otepio od sveta kapitalizma, dramatično su proširene nakon 1945. godine. Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Jugoslavija, Rumunija, Bugarska i Albanija prešle su u socijalističku zonu, kao i deo Nemačke koji je okupirala Crvena armija i koji je 1954. pretvoren u Nemačku Demokratsku Republiku. Ogromno širenje komunizma desilo se i na Dalekom istoku, u Kini 1949. godine, delom u Koreji 1945. i u Vijetnamu, Laosu i Kambodži tokom tridesetogodišnjeg rata, od 1945. do 1975. godine. Na zapadnoj hemisferi komunizam se proširio na Kubu 1959. godine, i u Africi sedamdesetih godina.

Komunisti i socijalisti bili su svesni toga da su im, osim borbe za bolje uslove života radnika, neophodni i mitovi. Po tome se nisu razlikovali od nacionalista, jer su upotrebili, na sebi svojstven način, iste mitove koje su upotrebljavali i pobornici nacionalističke ideologije. I oni su koristili mitove o obećanoj zemlji, spasitelju, izabranom narodu, smrti i neprijatelju, jednako kao i njihovi ideološki neprijatelji. Pošto je socijalizam uspeo da zagazi i u 21. vek, njemu je bilo neophodno da, zbog dugovečnosti, uvrsti i poneki novi mit, poput onog o heroju rada ili o sigurnosti radnika, što je služilo komunistima da uveravaju sopstveni narod u to da živi u društvu istinskog napretka i blagostanja. Naravno, bilo je i „krađe“ mitova. Za vreme revolucije i Drugog svetskog rata nije bilo lako uveriti Ruse da polažu svoje živote u ime međunarodnog radničkog pokre-

ta i internacionalizma. Našavši se pred moćnim neprijateljem, vođe Komunističke partije tada su posezale za starim mitovima nacionalizma – mitom o neprijatelju i mitom o smrti – i dopuštali su da se ruski nacionalni mitovi ponovo šire, ali, naravno, samo dok im je to odgovaralo.

Kao što su fašističke zemlje razvile totalitaran oblik vladavine, tako su postupile i zemlje u kojima su komunisti bili na vlasti. Za uspostavu ovakvog društva, u kojem svaki član zajednice treba da bude predan jednoj ideji, neophodno je bilo razviti političke mitove. Veliki doprinos razvoju mitova kod komunista ležao je u intelektualnoj surovosti marksizma, ali i njegovoj velikoj emotivnoj snazi. Većina onih koji su poverovali da je Marks pružio naučnu osnovu za njihove snove o socijalnoj pravdi nisu nijednog trenutka kritički razmišljali o njegovim idejama. Marks im je tako obezbedio zame-nu za religiju. Uprkos tome što je bio protiv religije, što je žestoko napadao hrišćanstvo, on je svoju suštinsku energiju crpeo upravo iz njega. Hrišćansko učenje uvek se zalagalo za služenje društvu i odricanje od ličnih dobara. Hristova Beseda na gori redovno je prizivana, naravno, bez namere da se to prizna Hristu, već da opravda kolektivističke ekonomske modele. U pravoslavnim zemljama doktrina Pravoslavne crkve, kolektivistička tradicija seljačkih zajednica, te u slučaju Rusije postojanje svemoćne države, pripremili su plodno tlo za prihvatanje komunističkih, odnosno socijalističkih ideja. Većina Hristovih upozorenja, koja je uputio bogatima, bila su upozorenja koja su i komunisti uputili moćnicima u 20. veku, a sadržavala su dva milenijuma stare i dobro poznate poruke, kao što su: „Blaženi krotki, jer će držati zemlju ... Blaženi gladni i žedni pravde, jer će se nasititi ... !“ Dolazak komunista na vlast posle Drugog svetskog rata u istočnoevropskim zemljama predstavljalo je veliku pretnju ne samo za očuvanje ugleda i uticaja religije, već i za sam opstanak crkve na tim prostorima. Naime, marksističko učenje religiju je smatralo proizvodom klasnog društva. Ona je istovremeno i sredstvo manipulacije i ugnjetavanja potčinjene klase. Kritika religije ujedno je i kritika društva koje religiju stvara.²

2 Malkolm Hamilton, Sociologija religije, Beograd 2003. , str.158

Pa ipak, komunisti ni izbliza nisu tako maštovito baratali političkim mitovima kao što su to činili fašisti i nacisti. Na to je u dobroj mjeri uticala strogo programski formirana partijsko-vojnička priroda subjekta socijalističke revolucije, na jednoj strani, i relativna nepouzdanost koordinantnog sistema vrednosti postrevolucionarnog perioda na drugoj strani. Otuda se kao politički mitovi mogu označiti: mit o komunističkoj partiji, o istorijskoj ulozi proleterijata, o istorijskoj ulozi vođe, o antifašističkom junaku i o heroju rada. Svi navedeni mitovi stvorili su sliku o bezgrešnosti tog društvenog poretka, a ako bi se i pojavila kritika za greške koje su počinjene pod uticajem partije, gotovo nikada nije se izlazilo sa konkretnim imenima, već se pristupalo uobičajenoj „prozivačkoj“ frazeologiji, poput: „neki drugovi“, „neke snage“ i slično. Međutim, kada bi partija, ili njene vođe, odlučila da se razračuna sa nepoželjnima, ona je lako prozivala i preko noći uklanjala do juče „zaslužne drugove“. Naravno, takav stav samo je gomilao probleme u ionako totalitarizmom i ekonomskim problemima opterećenom društvu.

Boljševička partija u Rusiji³ temelj legitimnosti polagala je na tvrdnji da ona zastupa imanentne interese radničke klase celog sveta. Ta se tvrdnja temeljila na Lenjinovom dubokom uverenju da samo boljševičko rukovodstvo – koje je on, čovek bez lične sitne taštine, poistovećivao sa samim sobom – potpuno i „pravilno“ razume marksističku teoriju. Posle Lenjinove smrti u upotrebi su se pojavili izrazi „marksizam-lenjinizam“ i „marksističko-lenjinistička nauka“. Po službenoj doktrini, njegova je mudrost i dalje bila utelovljena isključivo u rukovodstvu KPSS, što je nakon tridesetih godina, zapravo, značilo u jednom čoveku, Staljinu. Dakle, partija se, u celosti, nije mogla kritikovati, jer ona je, slično ostalim socijalističkim zemljama a po uzoru na SSSR, bila i u SFRJ „zakonitošću istorijskog razvitka organizovana vodeća idejna i politička snaga radničke kla-

3 Godine 1917. Boljševička partija promenila je ime i prozvana je Ruska komunistička partija (boljševika); nakon što je država promenila ime u Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (1922.), partija je postala Svesavezna komunistička partija (boljševika), a na Devetnaestom kongresu partije 1952. godine uzela je ime Komunistička partija Sovjetskog saveza.

se i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma ...“⁴ Kod stvaranja mita o nepogrešivosti partije naročit značaj imala su opšta čitanja pisama koja je slao Centralni komitet. Komentari, koji su nepogrešivost potvrđivali utvrđenom komunističkom retorikom karakterističnom za sve socijalističke zemlje, sličili su onom sovjetskom uzoru koji je rečnik uvtrdio još pre Drugog svetskog rata. Tako je uvek „čitanje pomenutog pisma CK u apsolutno svim partijskim organizacijama ispraćeno sa visokom političkom svesti, pokazalo političku krepost i živost partijskih organizacija u borbi za sveopštu partijsku liniju ...“Sve u svemu, ono što je učinjeno u vrhu partije, uvek se odobravalo.

I proleterijat je imao istaknutu ulogu u stvaranju mita. On je u mirnim vremenima zamenio mit o izabranom narodu, s tom razlikom što je kod nacionalista i fašista narod bio vrhunsko dobro, hermetički zatvoreno, koje je moglo imati „mesijansku“ ulogu u svetu. Kod komunista radnička klasa je razbila zatvorenost naciona i okrenula se mesijanskoj ulozi, na osnovu koje je trebalo da najavi „spasenje“ svim radnim ljudima u svetu. Osim toga, komunisti su razvili ideju o spasiteljskoj ulozi diktature proleterijata, koji će oslobađajući sebe – osloboditi celo čovečanstvo od klasnih i socijalnih nejednakosti i nepravdi. U očima sovjetskih komunističkih vođa proleterijati su bili ti koji su, u frazeologiji petogodišnjih planova Sovjetskog Saveza (petoletki) ali i drugih takvih projekata nakon Drugog svetskog rata, morali da donesu pobjedu, da svojom spasiteljskom ulogom, kako je Staljin isticao u vreme Prve petoletke „pretvore SSSR u industrijsku zemlju, da u potpunosti eliminišu kapitalističke elemente, da oslobode front socijalističkom načinu ekonomije i da stvore ekonomsku bazu za oslobađanje od klasnih razlika u SSSR-u a za kreiranje socijalističkog društva...“⁵ Naravno, proletersko oslobađanje je podrazumevalo i kulturno oslobađanje od mračnih vremena neukosti, nepismenosti i sujeverja. Zbog toga su komunisti veoma mnogo polagali na obrazovanje „u duhu partije“, na podizanje budućih generacija, odanih partiji, kroz razne or-

4 Ustav SFR Jugoslavije, Osnovno načelo VIII, str.1

5 Joseph Stalin, Marxism and National Question, Selected Writings and Speeches, New York, 1942. p.34

ganizacije mladih, ali i na progon crkve, koja im je postala neprijatelj jednak „kapitalističkom neprijatelju“.

Ma koliko da su komunistički sistemi ideologizovali ekonomske uspehe prvih petoletki, ovi su obično donosili kako uspehe tako i neuspehe, poput Prvog petogodišnjeg plana koji je Staljin pokrenuo 1928. godine. Naime, 1929. godine Sovjetski Savez je krenuo na put koji ga je, tridesetih godina 20. veka, odveo ka samom vrhu svetskih industrijskih sila. U tome je uspeo brže nego ijedna druga zemlja u svetu. Ova koncepcija ultrabrzog ekonomskog rasta nije bila nepri-vlačna čak i razvijenom svetu u doba ekonomske krize tridesetih godina, kada je taj isti svet očajnički tražio način da oživi svoj ekonomski dinamizam. Mada je uspeh petoletki bio velik, komunisti su počeli da ga mitologiziraju. Od njega je trebalo stvoriti uspeh kakav celokupna istorija čovečanstva nije do tada videla. Zbog toga su komunisti falsifikovali podatke. U Sovjetskom Savezu je, prema sopstvenom priznanju iz 1952. godine, preuveličavana proizvodnja žitarica u Prvoj petoletki za čak 60 posto. Teško da postoji ijedna privredna statistika koja je objavljena u periodu prva tri petogodišnja plana u Sovjetskom Savezu (1928. 1933. i 1938.) na čiju bi se tačnost moglo osloniti. Tokom ovih godina Staljin je živeo u svetu mašte koju je velikim delom sam stvorio. Godine 1935. tvrdio je: „Nemamo sirotinje već dve-tri godine.“ On je to govorio u vreme kada su cene hleba bile više u poređenju sa nadnicama nego u ijednom drugom periodu sovjetske istorije.⁶ Nije Staljin jedini živeo u svetu mašte. Snove o izgradnji „boljeg društva“ imali su i mnogi drugi komunisti. Nikolaj Buharin, jedan od vodećih sovjetskih komunista, video je u građanskom ratu priliku da se uspostavi glavna struktura komunističke utopije, a sumornu ekonomiju krize, stalne i opšte oskudice i nenovčano raspoređivanje potrepština narodu (hleba, odeće, karata za prevoz) kao spartansku najavu socijalnog ideala.

Ipak, iznad svih mitova komunizma mit o spasitelju ostao je vezan za „kult ličnosti“. Ova fraza se tek od pedesetih godina 20. Veka, u vreme vladavine Nikite Hruščova, počela upotrebljavati u Sovjet-

6 Grupa autora, p.d., str. 274

skom savezu u pogrdnom smislu. Tada je Hruščov diskreditovao Staljina. Do tada uporno je stvaran mit o dvojici nepogrešivih vođa komunizma – mit o Lenjinu i o Staljinu. I dok je mit o Lenjinu preživio u svim socijalističkim zemljama, mit o Staljinu nije uspeo da se održi, jer je jedan deo socijalističkih zemalja odlučio da krene sopstvenim putem ka komunizmu. Staljina su u tim zemljama zamenili samo još jači kultovi njihovih predsednika, poput kulta Josipa Broza Tita u Jugoslaviji, Envera Hodže u Albaniji ili Mao Ce Tunga u Kini. Mit o vođi izgrađen je na tome što je marksistički socijalizam za svoje pristalice bio strastveno lično opredelenje, sistem nada i verovanja koji je imao izvesne karakteristike sekularne religije, a što je možda značajnije – kada je jednom postao masovni pokret, suptilna teorija je neminovno i u najboljem slučaju postala katehizam; u najgorem, simbol identiteta i lojalnosti, kao zastava kojoj se mora salutirati. Zbog toga je dolazilo do obožavanja vođe. Koliko je Sovjetski Savez posle Staljinove smrti okrenuo svome vođi leđa, toliko je mit o Lenjinu još više zaživio posle njegove smrti. Izgradnja Lenjinovog mauzoleja na Crvenom trgu, gde će sačuvano telo velikog vođe zauvek biti vidljivo vernima, nije proisticala ni iz čega u ruskoj revolucionarnoj tradiciji, već je očigledno bila pokušaj da se privlačnost hrišćanskih svetaca i relikvija mobiliše u korist sovjetskog režima. Ipak, ni njegov lik nije ostao čist, jer je kao vođa revolucije doslovno „pomeo“ veliki deo ruske inteligencije koja se nije slagala sa njegovom ideologijom. Naime, kada su boljševici došli na vlast 1917. godine, počeli su, po naredbi Lenjina, da eliminišu opoziciju. Presija na intelektualne slobode, koja je na početku proglašena privremenom merom, postala je sastavni deo aktuelne politike. Već naredne godine boljševici su počeli da hapse intelektualce koji su bili članovi opozicionih stranaka, pa bili oni za cara ili protiv njega, za uspostavu demokratske ili komunističke vlasti. Tek od 1923. , kada se vlast više počela baviti ekonomskim problemima, pisci su dobili veće slobode, da bi im one ponovo bile ukinute od 1928. godine. Tada je Centralni komitet uspostavio pravo partije da vodi i odlučuje o „moralno podobnoj“ literaturi. Svet kulture kreirao je Državni komitet za izdavačke kuće, štampanje i

prodaju knjiga, koji je u sadejstvu sa Saveznim sekretarijatom donosio odluke o tome šta će se štampati, dok je „Glavlit“, glavni ured za književne i izdavačke poslove osnovan 1922. godine, bio zadužen za cenzuru. Cenzura štampe bila je stroga sve do dolaska Mihaila Gorbačova na vlast, a njemu je takođe bila potrebna pomoć pisaca i intelektualaca da bi sproveo planirane reforme.

Kult Lenjinove ličnosti odlično je iskoristio Staljin, i to u trenutku kada je dolazio na vlast. Naime, on je počeo da ga koristi u borbi protiv pretendenta na Lenjinovo mesto, i tako je mit o spasitelju poslužio za stvaranje mita o neprijatelju. Pošto su ga glavni kandidati za mesto generalnog sekretara partije, Trocki, Zinovjev i Kamenjev, smatrali neozbiljnim konkurentom – jer oni su bili intelektualci, a Staljin to nije bio – on je imao dovoljno prostora i vremena da raščisti teren koji su zauzela ova trojica. Iskoristio je njihove rasprave po pitanju veličine doprinosa i uloge u revoluciji, u kojima su oni nastojali da sebe predstavljaju kao vrhunske teoretičare lenjinizma, ostavivši javnosti da im zbog toga sudi, a sebe je predstavio kao objektivnog i iskrenog komunistu, ne dirajući u kult Lenjina, već ga jačajući, kao skroman Lenjinov učenik. Ovo je naročito vešto upotrebio prilikom masovnog priliva novog članstva u komunističku partiju. Trocki je za ovaj proces rekao da je, u stvari, to „kampanja“ koja ima za cilj „da se revolucionarna avangarda utopi u mnoštvu ljudi koji nisu imali sposobnosti, ali su se znali pokoravati šefovima.“⁷ – i bio je dobrim delom u pravu. Međutim, to mu nije pomoglo, jer je Staljin iskoristio ovu kampanju, i to zato jer je u to vreme rukovodio organizacijskim biroom partije i mogao je po svom nahođenju da postavlja nove članove, kao kadrove, na određena mesta, računajući da će mu tako postavljeni kadar biti ne samo zahvalan nego i od koristi. I bio je u pravu, jer je iz borbe koja je usledila (nakon Lenjinove smrti) izašao kao pobednik.

To je bio trenutak u kome je sistem, pod Staljinom, postao autokratija, i to ona koja je težila da nametne totalnu kontrolu nad svim aspektima života svojih građana, da celo njihovo postojanje, koliko je to moguće, bude podređeno postizanju ciljeva sistema, onako

7 Lav Trocki, Izdana revolucija, Rijeka 1973. str.81.

kako ih je odredio vrhovni autoritet. Ovo sigurno nisu zamišljali Marks i Engels, niti je takvu koncepciju razvijala Druga (marksistička) internacionala sa većinom svojih partija. U stvari, ideja da socijalistička država treba da prisili svakog svog građanina da isto misli, ili da daruje svojim vođama nešto nalik na papsku nepogrešivost, ne bi bila podržana od vodećih socijalista pre 1917. godine. Ipak, ovakva ideja rodila se u Staljinovoj glavi, i uz onoliko krvi koliko nije prolio nijedan vladar pre njega uspeo je da je održi u životu sve do svoje smrti. Za razliku od Lenjinovog kulta, kojeg se Staljin uporno držao, kult Staljina doživeo je neviđenu oscilaciju. Koliko je bio slavljjen za vreme života, što zbog uverenja što zbog straha, toliko je napadan i osporavan nakon smrti.

Da bi ojačao kult sopstvene ličnosti, Staljinu su bili neophodni neprijatelji. On je zbog toga nastavio da razvija mit o neprijatelju, koji je stvoren još u vreme Oktobarske revolucije. U tome su mu dosta pomogle i diplomate sa Zapada, jer su i oni stvarali isti mit uperen protiv Sovjeta. Oni koje su komunisti u Sovjetskom savezu proglasili neprijateljima komunizma postajali su neprijatelji i ostalim komunističkim sistemima. Mada je posle Drugog svetskog rata došlo do osipanja u redovima socijalističkih zemalja okupljenih oko Sovjetskog Saveza, izvestan broj neprijatelja ostao je zajednički svima. I posle sloma fašizma i nacizma neprijatelj „nije mirovao“. To su bili bružoazija, zapadne demokratije, imperijalisti, seljaštvo koje je odbijalo da uđe u zadruge, crkva i socijaldemokratske stranke.

Prema tome koga su sve komunisti proglasili svojim neprijateljima, možemo zaključiti da su oni imali veliki broj neprijatelja u svetu. Naravno, postojali su i prijateljski „revolucionarni narodi“. Međutim, i tu je uskoro došlo do podvajanja. Ona su započela trvenjima između komunističkih režima.

RUSKA PRAVOSLAVNA CRKVA – PROGNANIK I NEPRIJATELJ

MIT o neprijatelju razvijan je i unutar zemalja u kojima su komunisti uzeli vlast. Sledeći Lenjinov primer traganja za neprijateljem, Staljin nije samo optuživao uobičajene protivnike, poput fašista, nacista, liberala i buržoazije, već se okrenuo i traganju za neprijateljem u svom dvorištu, gde je u to ime i počinio najstrašnije zločine. Na meti Staljina, jednako kao što su bili proganjeni za vreme Lenjina, našli su se seljaci koji nisu prihvatili ideju kolektivizacije, kao i pravoslavni sveštenici i crkva. Sovjetski Savez bio je prva država u 20. veku koja je započela borbu protiv religije, a njegov primer sledile su i ostale socijalističke zemlje. Staljin je bio pokretačka sila pojačane antireligijske kampanje. Ona je započela uvođenjem novog zakona o verskim organizacijama, koji je stupio na snagu 8. aprila 1929. godine. Njime je još više sužen već ograničeni status verske delatnosti predviđen Ustavom iz 1918. godine. Nijedna verska zajednica nije više smela da se bavi delatnošću koja je uopšteno nazivana verskom propagandom; zabranjene su sve verske studijske grupe i biblijski kružoci, ženski i omladinski verski pokreti, crkvene čitaonice i knjižnice, svi oblici verskog obrazovanja i službeno obraćenje. Sveštenicima su bili dozvoljeni samo verski obredi – i ništa više. Obrede su mogli da vode samo sveštenici nastanjeni na području gde su vršili službu, i to u posebnim zgradama, a u crkvama su čuvane samo liturgijske knjige. Svi sveštenici su morali da plaćaju državi porez na dohodak u visini od 80% i 20% , zbog nesluženja vojnog roka. Sveštenici nisu mogli da imaju sopstvena prebivališta, već su zavisili od darežljivosti vernika koji su mogli da im ponude sobu i hranu.⁸ Prema dopunskom zakonu, objavljenom 5. oktobra 1929. godine, siromašni sveštenici nisu smeli da padnu na teret državi, te su im zbog toga bila ukinuta sva socijalna i pen-

8 Richard Overy, Diktatori – Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija, Zagreb 2005, str.275.

zijska prava, pa i zdravstveno osiguranje.⁹ Novi zakon posebno je potvrđivao pravo na antireligijsku propagandu, pa je tridesetih godina Sovjetski Savez bio preplavljen ateističkom delatnošću. Na dan donošenja novog zakona o verskim organizacijama, Centralni komitet osnovao je takozvanu „Komisiju za veru“, čija je dužnost bila da nadgleda postepenu likvidaciju organizovane verske delatnosti.

Do kraja ove akcije komunistički režim konfiskovao je crkvene posede, odbacio religiju, maltretirao vernike i propagirao ateizam. Po uzoru na sovjetske komuniste, u većoj ili manjoj meri zlodela su vršili i drugi komunistički režimi u svetu, a među njima i socijalističkoj Jugoslaviji. Najveća antireligijska kampanja koja je vođena dvadesetih i tridesetih godina 20. veka bila je praćena propagandom, sa ciljem da se narodu crkva predstavi kao neprijatelj. Teološke škole su zatvarane, crkvena štampa zabranjivana. Od 1939. godine samo je 500 od ukupno 50.000 crkava ostalo otvoreno. Međutim, nakon što je nacistička Nemačka napala Sovjetski Savez 1941. godine, Staljin je, svestan da internacionalizam ne može u dovoljnoj meri da probudi želju Rusa da brane svoju otadžbinu, razvejavao mitove nacionalizma. Osim mitova, narodu je vratio i Rusku pravoslavnu crkvu. Time je stekao moralnu prednost u ratu. Do 1957. godine ponovo je otvoreno 22.000 crkava, ali kada je na vlast došao Nikita Hruščov, započela je nova anticrkvena kampanja i zatvoreno je oko 12.000 verskih hramova. Do 1985. godine samo je oko 7.000 crkava ostalo otvoreno. Komunisti su napadali i druge crkvene organizacije u Sovjetskom Savezu. Tako, na primer, katolici nisu imali nijednog biskupa do 1926. , a do 1941. godine samo su dve crkve od 1.200, većinom u Litvaniji, i dalje bile aktivne. Posebno težak udarac pretrpeo je judaizam, dok je islam sistematski silom suzbijan sve do 1941. godine, i to iz straha od panislamskog pokreta. O tome da su komunisti ocrnjivali crkvu mitom o neprijatelju, u nameri da pred narodom opravdaju svoj plan da joj oduzmu imovinu i zabrane joj rade plašeći je se kao potencijalne opozicije, potvrđuju mnogobrojni dokumenti, u kojima su komunističke vođe naređiva-

9 D.V. Pospelovsky, A History of Marxist-Leninist Atheism and Anti-Religious Policies, t.I, London 988, p.1-4. u knjizi R. Overy, nd, str.275.

le hapšenja, brze presude i zaplenu crkvenih imanja. Komunisti su mit o crkvi kao narodnom neprijatelju pojačavali i „pojašnjavali“ time što su pojedine regionalne oblasti u kojima je opozicija imala svoju podršku namerno izgadnjivali. To je posebno bio slučaj u vreme kolektivizacije, kada su seljaci masovno odbijali da joj pristupe. Ovakvi primeri bili su najčešći u Ukrajini, gde je postojao i znatan nacionalni otpor.¹⁰ Nakon što bi glađu izmučili narod, pristupali su demagoškom tumačenju, pri kojem su za sve nevolje stanovništva optuživali ukrajinske nacionaliste, crkvu i one koji nisu davali podršku kolektivizaciji.

Ipak, crkva nije napadana samo tada. Ona je smatrana za neprijatelja još od prvih godina revolucije. Od kada su sovjeti došli na vlast 1917. godine, počeli su da promovišu svoju koncepciju države i prava. To su radili i pre nego što su uspeli da konsoliduju vlast. Uneli su promene u javno obrazovanje, redefinisali zakone, krivični postupak, socijalnu brigu; uz pomoć propagande radili su na promeni svesti građana, ozakonili su svoju ideju o porodičnim odnosima i radili na eliminisanju verskih pogleda. U ranom periodu vlasti, od 1917. do 1932. godine, boljševici su crkvu videli kao najvećeg unutrašnjeg neprijatelja, zato što je ova imala snažan duhovni uticaj na narod, koji se i dalje nije lako odricao Hrista; a vlasti je upravo na tom polju bio neophodan uspeh, jer su duhovnu posvećenost vernika Hristu hteli da usmere ka posvećenosti prema komunističkom vođi.¹¹ Komunisti su hteli da se reše uticaja crkve i iz još jednog razloga. Ona nije bila samo njihov neprijatelj zbog posvećenosti veri u Boga, već je bila i neprijatelj iz građanskog rata koji je podržavao carističke snage. Tako, na primer, kada su boljševici ubili carsku porodicu, jekaterinenbrški episkop je organizovao antikomunističke demonstracije, a jedan sveštenik, koji se u Sibiru pridružio „belom“ generalu Kolčaku, oformio je „Isusovu brigadu“¹², koja, osim imena, sigurno nije imala ništa zajedničko sa Hristom, jer je on uvek insistirao na Božjoj zapovesti - „Ne ubij“.

10 Više o tome kod N. Dejvis, *Evropa – jedna istorija*, Novi Sad, 2005., str.964, 965

11 Darko Gavrilović, *Isusov lik u istoriji kulture*, Novi Sad, 2009., str.347

12 William B. Husband, *Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance, 1917-1932*, *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No.1. (Mar., 1998), p.80.

Crkva se nije mirila sa terorom koji su boljševici vršili nad njom tokom dvadesetih godina. Ona je, u okviru svojih mogućnosti, organizovala proteste prilikom uništavanja crkava, branila crkvena imanja putem demonstracija, a u nekoliko slučajeva organizovala je stanovništvo protiv novih učitelja koji su Boga proterali iz škole.¹³ Kada je otpočela kolektivizacija, pojedini sveštenici nastojali su da uvere narod da je ne prihvati. Seoski sveštenik u Sendavku, orenburški okrug, tvrdio je da je jedne noći čuo “glas Gospodnji” koji mu je rekao da “ko god uđe u kolhoz, pada u ruke Antihrista”, a u samarskom okrugu sveštenik je upozoravao da će “svi oni koju uđu u kolhoz izginuti.”¹⁴

Pravoslavlje je u Rusiji bilo više od državne religije. Bilo je ukorenjeno u narodu, predstavljalo način života, bilo je čuvar narodnih običaja, folklor, simbol nacionalnog identiteta. Činjenica da je sveštenstvo u građanskom ratu stajalo u ogromnom broju uz “bele” a protiv “crvenih”, dodatni je razlog što su komunisti uništavali sve ono što je imalo veze sa Isusom. Do polovine druge decenije prošlog veka njihova borba bila je okrenuta isključivo protiv crkve, i to u nameri da se ona diskredituje u javnosti, da se izazove raskol u njenim redovima, pohapsi nelojalno sveštenstvo i da se proglasi nacionalizacija crkvenih imanja. U tom periodu sovjeti nisu posvećivali pažnju vernicima. Smatrali su da će sa njima lako izaći na kraj kada unište crkvu. Nakon što se vlast u drugoj polovini dvadesetih godina uverila da je u dovoljnoj meri zatrla moć Pravoslavne crkve, okrenula se sistematskom uništavanju vernika. To su radili uz pomoć propagande, koja je uključivala sve vrste medija, a jedne od najpoznatijih novina koje su dale učešća u uništavanju reči Hristove bile su “Bezbožnik” i “Antireligioznik”.¹⁵ Od novembra 1930. do 10. januara 1931. godine sovjetske vlasti angažovale su čak 444 novine u borbi koja je za cilj imala da se prvo ocrni, a potom i da se zabrani slavljenje Božića.

13 RTsKhIDNI (Rossiskii tsentr Khranenijai izucheniia dokumentov nove ishei istorii), f. 17, op. 32, ed. khr. 142, l. 24. kod W B Husband, nd, p.85

14 Sredne-volzshskii bezbozhrik, no. 2 (August 22, 1930), p. 2. u W B Husband, p.93

15 Isto, p.78.

Snažna antireligijska kampanja povedena je sredinom dvadesetih godina, a u njenom središtu nalazila se propagandna organizacija „Liga bezbožnika“. Njoj je bila poverena odgovornost za obrazovni rad. Ona je formalno osnovana 1924. a sledeće godine dobila je naziv „Savez bezbožnika“, da bi 1929. godine najavila još veću predanost u borbi protiv religije preimenovavši se u „Ligu borbenih bezbožnika“. Liga je od 465. 000 članova 1929. godine prerasla u masovni pokret sa 5.600.000 članova 1932. godine. Antireligijski propagandni materijal, „agitacijske priručnike“, obezbeđivao je središnji državni propagandni aparat. Tim materijalom koristili su se na sastancima koje je Liga organizovala u svakom selu, fabrici i kancelariji. Broj antireligijskih predavanja naglo je rastao u godinama komunističke vladavine. Najjasniji primer pruža podatak da je 1920. godine partija organizovala 230 antireligijskih predavanja, da bi 1940. godine bilo održano čak 239.000 predavanja, i to za 11 miliona slušalaca. Naučni materijalizam je zamenio veronauku i predstavljan je kao „pravi put“. Božić je preimenovan u Dan industrijalizacije. Partija je 1929. godine uvela „trajnu radnu nedelju“ kako bi sprečila nedeljni odlazak u crkvu – posle četiri radna dana sledio je neradni dan, pa je većina nedelja bila radna.¹⁶ U „Savezu bezbožnika“ nisu bili samo ateisti i komunisti. Svoje mesto tu su pronašli i bivši sveštenici, poput Mihajla Goreva, koji je među prvima napustio Crkvu, te bio jedan od vodećih ljudi u Savezu, sve do 1. aprila 1926. kada je iz nepoznatih razloga uklonjen sa svih pozicija unutar Saveza. Već na početku tridesetih godina „Savez bezbožnika“ brojao je preko pet miliona članova. Na svim nivoima ove organizacije zapaženu ulogu imalo je bivše sveštenstvo. To su bili ljudi skromnijeg imovinskog stanja, čiji su materijalni uslovi nakon građanskog rata dramatično pali, a vera bila poljuljana krvavim bratoubilačkim ratom. Osim toga, većina njihovih parohija odmah je nakon revolucije ukinuta, pa su kao sveštena lica ostali bez posla, čime su ostali i bez sredstava za život. Tako je većina sveštenstva bila prisiljena da „u tišini“ napusti svoj poziv.¹⁷ Njih su boljševici iskoristili za propagandu među seljaš-

¹⁶ R. Overy, nd, str.276

¹⁷ I.Ia. Trifonov, Raskol v Russkoi Pravoslavnoi tserkvi (1922-1925), Voprossy istorii, No.5, 1972. , pp. 66,67,77

tvom, jer su bili svesni da su ovi, kao nekadašnji sveštenici, već imali iskustva u „ideološki senzibilnoj oblasti“.¹⁸ Pritisak na crkvu pojačan je nakon 1928. godine, a Savez je dobio zapaženu ulogu u borbi vlasti za stvaranje antireligijskog i ateističkog društva. Pošto je vlast zaključila da je novo društvo sa uspehom počelo da se konstituiše, u prvoj polovini tridesetih godina, bivše sveštenstvo i tada već lojalni kadrovi više joj nisu bili potrebni. Jedan po jedan počeli su da gube službe i da bivaju zaboravljeni od „Saveza bezbožnika“, da bi isti Savez, preimenovan u Ligu, već polovinom tridesetih godina postao nepotreban. Do tog zaključka došlo se zato jer su Rusi zadržali svoja verska uverenja i tokom tridesetih godina, uprkos velikom pritisku vlasti. Naime, prema popisu stanovništva, čak 57% popisanih sebe je smatralo vernicima. Staljin je na taj podatak reagovao tako što je prvo smanjio verske progone, da bi 1937. godine besno napao Ligu pod vođstvom Jaroslavskog, kao i Komisiju za veru, zbog neuspešne i spore borbe protiv verskih uverenja, pa je tako Liga bila „očišćena“ kao i mnoge druge partijske institucije. Ipak, treba naglasiti da „Ligu bezbožnika“ nisu vodili bivši sveštenici već probrani komunistički kadrovi, specijalno odabrani za taj zadatak. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je popriličan broj komunista koji su bili na čelu Saveza iskazivao nezadovoljstvo i nepoverenje prema bivšim sveštenicima, a u prilog tome svedoči popriličan broj dokumenata koje su slali članovi centralnih organa Saveza svojim lokalnim kolegama, koje su u borbi protiv hrišćanstva i crkve, kao unutrašnjeg neprijatelja, koristili usluge bivšeg sveštenstva.

Ova borba nije samo uključivala napade na crkvu, već je koristila priliku da se razračuna sa takozvanim “levim” i “desnim” skretanjima unutar partije.¹⁹ Snažna kampanja, pojačana višegodišnjim progonima i oduzimanjem crkvene imovine i marginalizacijom, ostavila je za sobom duhovnu pustoš. Tek potom je zabeležen masovni ulazak u partiju i njene satelitske organizacije. Mase su, konačno, počele da se okreću ka vlasti. Tada je nastala i čuvena rečenica:

¹⁸ Darko Gavrilović, *The Leag of Godless and Using the Former Clergy for the Creating the New Spiritual Life in Soviet Russia*, Kultura Polisa, 2009. , str. 662

¹⁹ W.B. Husband, p.101

“Masa je rođena na Božić, umrla na Vaskrs, a vaskrsla na 1. maj.”²⁰ Od 1939. godine samo je 500 od 5.000 crkava u Sovjetskom Savezu ostalo otvoreno. Na taj način komunisti su poprilično uspešno završili ono o čemu je 1922. godine Lenjin pisao Molotovu, a ovaj kasnije prosledio svim članovima Politbiroa, da „sada i samo sada, kada su ljudi iznureni u glađu pogođenim oblastima, kada stotine, ako ne i hiljade leševa leže kraj puteva, mi moramo započeti sa oduzimanjem crkvenog vlasništva na najfrenetičniji i najgrublji način, i ne smemo prezati od toga da opoziciju potučemo do nogu. Sada i samo sada velika većina seljaštva biće na našoj strani, ili u najmanju ruku neće biti u poziciji da podržava sveštenstvo i reakcionarnu buržoaziju, koja je spremna da nam se suprotstavi i upotrebom sile...”²¹ Pročitavši pismo, Molotov je predložio, potpuno u skladu sa tadašnjim stvarnim namerama sovjetskih komunista, ali i mogućnostima u prvim godinama vlasti, „da se naša akcija ne proširi na sve gubernije i gradove, već samo na one koji su toliko bogati da nam njihova imovina može biti od veće koristi.”²²

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA – PROGNANIK I NEPRIJATELJ

Kada je reč o razračunavanju sa crkvom, jugoslovensko komunističko vođstvo vodilo se za sovjetskim primerom. Udarac na duhovni život trpele su sve verske zajednice u Jugoslaviji. Komunisti su počeli da se mešaju u rad verskih ustanova i škola još za vreme Drugog svetskog rata. O tome nam svedoči i period u razvoju kulturno-prosvetne delatnosti koji je nastao posle Prvog zasedanja AVNOJ-a, održanog u Bihaću krajem novembra 1942. godine. Prosvetni osek Izvršnog odbora AVNOJ-a preuzeo je brigu o organi-

20 GARE f. 5407, ed. khr. 95, ll. 59-62., W B Husband, nd, p.103

21 Document from Library of Congress, Soviet Exhibition, Letter from Lenin to Comrade Molotov, Top Secret for members of the Politburo, March, 19. 1922. No. 2564

22 Isto. Rukom pisana Molotovljeva primedba na Lenjinovom pismu.

zaciji prosvete na oslobođenom teritoriju. Za verske škole je rečeno: „U mjestima gdje postoje vjerske škole, klosteri i mektebi, treba ih ostaviti da rade i dalje, kontrolišući njihov stav prema narodnooslobodilačkoj borbi, a ne miješati se u pitanje vjere i nastave.“ Vjerska nastava treba da bude „u duhu uzajamne vjerske trpeljivosti“, tako da „vjera ne smije da dijeli čovjeka od čovjeka.“²³

Nakon preuzimanja vlasti 1945. godine, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) odmah je pokrenula proces donošenja zakona koji su menjali vlasničke odnose, ne čekajući ni izbore za Ustavotvornu skupštinu. Tako je KPJ, želeći da u praksi sprovede parolu „zemlja seljacima“, krenula u izradu Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Zakon je donesen već 23. avgusta 1945. godine, i to na saveznom nivou. U skladu sa tim stajalištem KPJ je tražila i eksproprijaciju crkvene zemlje iznad određenog maksimuma. Za vreme Drugog svetskog rata KPJ, odnosno partizanski pokret, nekim je svojim postupcima nagovestio da će deliti zemlju onima koji je obrađuju, ali i da će takav način podele teško pogoditi crkve, jer je crkvena zemlja već tada predavana seljacima na korišćenje.²⁴

Komunistička vlast bila je svesna da će agrarna reforma dovesti do sukoba sa verskim zajednicama, te se zbog toga trudila da što bolje pripremi javnost za realizaciju svog plana, pa su u svim medijima crkve napadane kao neprijateljske organizacije, služeći se pri tome mitom o neprijatelju, gotovo na istovetan način kao i kod sovjetskih komunista. Jugoslovenski komunisti tačno su predvideli da će im najveća podrška stići od najsiromašnijih slojeva seljaštva, jer oni su bili najspremniji da traže zemlju, bez obzira na to da li je ona bila u rukama veleposednika ili verskih zajednica.²⁵ Da će agrarna reforma biti sprovedena na radikalnan način najavio je Josip Broz Tito

23 Azem Kožar, O nekim aspektima obrazovno-odgojne politike Narodnooslobodilačkog pokreta na području Bosne i Hercegovine (1941-1945), Zbornik: 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine, Sarajevo, 2006. , str. 240

24 M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948, Zagreb, 1990. , str. 20; u Miroslav Akmadža, Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Pakračkom dekanatu 1945-1948. , Povjesni zbornik br.1 i 2, Osijek, 2006/2007. , str. 167

25 M. Maticka, nd, str.44

18. juna 1945. godine, za vreme govora održanog u Mladenovcu, kada je o agrarnoj reformi rekao: „No, mi to mislimo riješiti vrlo radikalno, potpuno, tako da se to pitanje više ne ponavlja, kako je bilo u toku predratnih 25 godina. U to budite uvjereni.“²⁶ U Zakonu o agrarnoj reformi, u poglavlju II, Eksproprijacija, članu 3. stoji da će se, što se tiče crkvenih poseda, oduzeti „zemljišni posjedi crkva, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svjetovnih i vjerskih.“²⁷ A šta će tačno biti oduzeto od crkvenih poseda bilo je regulisano članom 8. Zakona, koji glasi:

1. Od postojećih posjeda pojedinih bogomolja, manastira i vjerskih ustanova, oduzet će se samo višak preko 10 hektara njihove ukupne površine njiva, bašta, vinograda, voćnjaka, utrina i šuma.

2. 2. Vjerskim ustanovama (crkvama, manastirima, crkvenim vlastima) većeg značaja ili veće historijske vrijednosti ostavit će se od sadašnjeg njihovog posjeda do 30 hektara obradive zemlje i do 30 hektara šume.²⁸

Naravno, Zakon je izazvao negodovanja i proteste verskih zajednica, a među njima najviše su bile pogođene Srpska pravoslavna crkva i Rimokatolička crkva. Na negodovanja i pismene proteste KPJ je odgovarala koristeći sve raspoložive medije, pri tome razvijajući mit o neprijatelju. Tako je, na primer, na odnos Rimokatoličke crkve prema reformi reagovao i Josip Broz Tito, iskoristivši priliku da je napadne i u stranim sredstvima informisanja, naglasivši dopisniku L'Humanitea da „biskupi pokušavaju da upotrebe provokatorska i izdajnička sredstva protiv agrarne reforme, jedne od demokratskih tekovina naše zemlje. Međutim, gospoda biskupi se varaju ako misle da ćemo mi odustati od agrarne reforme. Mi moramo da zaštitimo naš narod i njegov mir. Mi ćemo ih i odbraniti.“²⁹

Kao što je pravoslavlje stradavalo u Sovjetskom Savezu, na sličan način je napadano i gušeno u Jugoslaviji. Uprkos tome što je popriličan broj predstavnika Srpske pravoslavne crkve sa oduševljenjem dočekao Crvenu armiju i partizane prilikom oslobođenja Beograda,

26 Borba, 19.06. 1945. , Beograd

27 Narodne novine, br.21, 18. rujna 1945.

28 Isto.

29 Borba, 18.11 1945. , Beograd

ponesen iskrenim panslovenskim osećanjima, veoma brzo se pokazalo da je nova vlast, ateistička po svojoj suštini, na silu počela da se utemeljuje u narodu, koristeći se pri tome mitovima o neprijatelju. Doduše, još za vreme Drugog svetskog rata KPJ je nastojala da izazove sukobe unutar crkava, a posebno unutar pravoslavne, i to tako što je obrazovala sveštentička udruženja i selektivno dodeljivala stalnu i privremenu pomoć „ideološki ispravnim“ sveštenicima. Pošto je u „Udruženje sveštenika Srbije“, pod prikrivenom komandom KPJ, ušlo više od 100 sveštenika, patrijaršijske direktive počele su da se kreću u smeru sprečavanja delovanja udruženja. Kao odgovor na tu odluku vlast je još žešće razvijala mit o crkvi kao državnom neprijatelju. Novim Ustavom od 31. januara 1946. godine ozakonjena je odvojenost crkve od države, ali ne i države od crkve.³⁰ Novi ustav nije pravio razliku između priznatih i nepriznatih crkava, odnosno veroispovesti. Po njemu, sve su verske zajednice bile slobodne u verskim poslovima i u vršenju verskih obreda, osim onih čije se učene protivilo Ustavu. Ustav je, takođe, zabranio angažovanje crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na verskoj osnovi.³¹ Na ovaj način vlast se pokazala licemernom, zato jer je na najgrublji način, gde god je mogla, onemogućavala rad crkava s jedne strane, a sa druge pomagala one sveštenike koji su joj prišli za vreme rata ili neposredno posle njega, ušavši u njene organizacije.

Da je pravoslavno sveštenstvo bilo među prvima na udaru svedoče sledeći podaci, koji pokazuju da je u Srbiji ubijeno 46, u Crnoj Gori 33, u Bosni i Hercegovini, te u Slavoniji u Hrvatskoj 46 sveštenika. Za Srpsku pravoslavnu crkvu to su bili teško nadoknadiivi gubici.³² Pored vođenja kompleksnog agitacionog rata i „razobličavanja“ onih sveštenika koji su se bavili „političkim radom“, KPJ je postepeno povećavala pritisak na crkvu, tako da je bez ustručavanja hapsila sveštenike. Tako je, na primer, na teritoriji Vojvodine tokom 1947. godine uhapšeno 9 rimokatoličkih, 4 pravoslavna i 1 grkokatolički sveštenik.³³

30 Dimšo Perić, Crkveno pravo, Beograd, 1999. , str.218-228

31 Jovan Stefanović, Odnos između crkve i države, Zagreb, 1953. , str.142

32 Dragoljub R. Živojinović, Srpska pravoslavna crkva i nova vlast 1944-1950, Srbijne, Beograd, Valjevo, Minhen, 1998. , str.14

33 Arhiv Vojvodine, Fond 334. Godišnji izveštaj PKKPS za Vojvodinu, 1947. U

Na istom prostoru verski praznici su od kraja rata do 1948. godine redukovani za pravoslavne učenike u osnovnim školama na jedan dan Božića i jedan dan krsne slave, da bi kasnije i ovi praznici bili ukinuti.³⁴ Upredo sa menjanjem nastavnih planova i programa, koji su morali da budu prilagođeni novim političkim uslovima i tekovinama revolucije te unošenju ideologije marksizma-lenjinizma u sadržaj nastave i planove naučno-istraživačkog rada, izvršeno je i čišćenje svih nastavnih i naučnih sadržaja koji su mogli da imaju bilo kakve veze sa religijom, a isti su od tada morali da odražavaju ideološko-političke i društveno-ekonomske promene sprovedene u Jugoslaviji. Shodno odnosu komunističke ideologije prema crkvi i odvajanju škole od crkve, u školama su potiskivani religiozni sadržaji, verske proslave i veronauka, koja je početkom pedesetih godina potpuno uklonjena iz škola, da bi potom 1952. godine i teološki fakulteti bili izdvojeni iz sistema državnih univerziteta.³⁵

Osim što je nova vlast vršila i potpirivala napade na pravoslavne hramove i sveštenike, ona je i oduzimala imovinu Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Na području Vojvodine ekspropisano je od crkava i manastira 679 poseda, ili 128.912 jutara zemlje, a kao maksimum ostavljeno im je 11.972 jutra.³⁶ Mada ovi podaci podrazumevaju oduzete posede svim crkavama na prostoru Vojvodine, Srpska pravoslavna crkva i Rimokatolička crkva, kao najveće i najbogatije, pretrpele su i najveće gubitke.

Još za vreme rata komunisti su uzurpirali crkvene objekte za svoje potrebe, a posle rata nova vlast je nastavila sa uzurpacijom parohijskih domova i drugih crkvenih objekata. Tako je, na primer, banjalučka eparhija imala u Prnjavoru zgradu sa dvorištem, koju je sreski narodni odbor zaposeo bez dozvole predstavnika crkvene vlasti i u nju smestio (1. oktobra 1945.) narodnu osnovnu školu.

knjizi Nebojše Petrovića, *Politika na selu 1945-1950, odnos vlasti prema selu u Vojvodini*, Novi Sad, 2009. , str.223

34 Nataša Milićević, *Stvaranje nove tradicije: praznici i proslave u Srbiji 1944-1950, Tokovi istorije*, br.4, Beograd, 2007. , str.176. U knjizi N. Petrovića, nd, str. 222

35 Dragomir Bondžić, *Prosveta i nauka u Srbiji u Jugoslaviji 1945-1990, Istorija 20. veka – Srbi i Jugoslavija 1918-1991.* , Beograd, 2/2008. , str. 402

36 AV.F.185.a.j.7. U knjizi N. Petrović, nd, str.218

Ovakvih primera bilo je mnogo. Jedan od primera je i problem sa lokalnim vlastima koji je imala parohija u Ribniku, srez ključki. Mesni narodni odbor je u Gornjem Ribniku, na crkvenom zemljištu gde je bila crkvena kuća koju je okupator srušio 1944. godine, podigao prosvetni dom za omladinu, a sve molbe koje je uputila crkva lokalnim vlastima ostale su neuslišene.³⁷

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji je Privremena narodna skupština izglasala 23.8.1945., bio je jedan od prvih zakona koji je donela nova vlast. Prema nacrtu zakona bilo je predviđeno 5 ha za svaku parohiju ili manastir, a 20 ha za versku ustanovu od posebnog istorijskog značaja. Oduzimanje crkvenog zemljišta vršile su okružne agrarne komisije, jer se deo ovakvih poseda nalazio u više srezova. Ova reforma teško je pogodila crkvu, jer je vodila njenom daljem slabljenju, ovaj put u ekonomskom smislu. Što se tiče crkvenih kadrova, treba imati na umu da su vlasti proterivale sveštenike ne samo iz njihovih eparhija, već i iz republika. U prilog tome svedoče proterivanja sveštenika od strane vlasti, koja nisu obrazlagana nikakvim razlozima. Jedna od žrtava proterivanja bio je i paroh jošavački, Ljubiša Dimić, koji je bio primoran, od strane unutrašnjeg odseka GNO Banja Luka, da u roku od pet dana od donošenja odluke (13. januar 1950.) napusti BiH. Sve molbe Crkve bile su uzaludne.³⁸ Zbog toga što su obavljali verske obrede, sveštenici su često bili kažnjavani oduzimanjem životnih namirnica, ali i novčanim kaznama.³⁹ Tako je, na primer, maglajnski paroh, Jovo Davidović, bio optužen za prosjačenje, jer je za obavljene verske obrede od svojih parohijana dobijao namirnice. Uz to, sudija za prekršaje GNO Banja Luka kaznio ga je sa 2000 dinara globe.⁴⁰ Česte

37 Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), Komisija za vjerska pitanja (KVP), k. Br.1., Molba crkvenog suda Eparhije Okružnom narodnom odboru u Banjoj Luci, od 26. 04. 1946.

38 Dragan Šućur, Banjolučka eparhija za vrijeme vladike dr Vasilija Kostića 1947-1961, Banjaluka 2008., magistarski rad, str. 37

39 O oduzimanju žita koje su sveštenici dobijali kao nagradu za obavljanje činodejstava izvestio je Sinod, administrator eparhije, episkop zvrničko-tuzlanski Nektarije. Glasnik Srpske pravoslavne crkve br. 5, 1947., str.157

40 ABiH, KVP k.br. 2., rješenje sudije za prekršaje GNO u Banja Luci od 2. 7. 1952.

napade na sveštenike izvodili su i komunistički omladinci. Tako su omladinci iz sela Štrpce, u srezu prnjavorskom, napali sveštenika Mirka Obradovića 24. 3. 1950. godine. Tom prilikom naterali su ga da kopa jarak kraj puta. Najglasniji među omladincima bio je Momir Rudonjić, koji je nakon održanog govora rekao svešteniku da ide, ali su ga potom ti isti omladinci zasuli kamenjem.⁴¹ Da je vlast podsticala omladince da ometaju verske obrede svedoče nam mnogobrojni primeri, od igranja fudbala u porti crkve u selu Kukulje, u srbačkom srezu, do toga da su pravoslavni vernici bili prisiljeni da se na dan Hristovog rođenja mole Bogu u dvorištu (godine 1950.) jer je vlast u kapelu deponovala žito.⁴²

Mada je više nego jasno da je vlast na grub način suzbijala uticaj pravoslavne crkve u društvu, bilo je i primera kada su manifestacije verskog karaktera pojedinci koristili kao sredstvo za raspirivanje nacionalne mržnje, ali i kao provokaciju uperenu protiv vlasti. Jedan od takvih događaja odigrao se prilikom polaganja badnjaka u Rumi. Ovaj događaj prerastao je u besomučnu pucjavu iz lovačkih pušaka, naročito ispred zgrade SNO-a i sreskog komiteta. Raspirivanje nacionalne mržnje ogledalo se u nošenju srpskih zastava i govoru koji je održao advokat Bajić, koji je, između ostalog, rekao da će se bratstvo i jedinstvo postići tek nakon revanša srpskog naroda.⁴³ Na ovakve ispade vlast je reagovala oštro, a koristila ih da krivicu svali na crkvu, te da se još brutalnije obračuna sa njom. Tako je KPJ počela da kao političko delovanje tretira i javna molepstvija, sabore, organizovanje fiskulturnih akcija i razne druge vrste zabave za mlade. Pokrajinski komitet u Vojvodini uviđao je da takvi stavovi daju argumente sveštenicima koji tvrde kako država nastoji prisilnim merama da uguši crkvu. Jedan od mnogobrojnih primera, a takvi su se dešavali širom zemlje, karakterističan po grubosti, desio se u Senti, gde su članovi partije zajedno sa milicijom blokirali prolazak litije i nastojali da je razbiju, te su učesnici pod prisilom bacali

41 Arhiv eparhije banjalučke (AEBL), f.br. 4, Pismo sveštenika Mirka Obradovića Crkvenom sudu eparhije od 18.4. 1950.

42 AEBL, f.br. 4, Molba vladike Vasilija Rudiju Kolaku, predsedniku Oblasnog narodnog odbora Banja Luka, 10. Januar 1950.

43 Arhiv Jugoslavije, CK SKJ, V; K-VII-9, u knjizi N. Petrović, nd, str. 219

crkvene barjake u dvorište crkve i odlazili kućama.⁴⁴

Na kraju valja istaknuti da su relativno bolji odnosi između crkve i države uspostavljeni tek nakon 1953. godine, i to pošto je donesen Zakon o pravnom položaju verskih zajednica. Međutim, primena ovog zakona nije nastupila odmah, tako da je niže sveštenstvo i dalje trpelo maltretiranja. Tek nakon izbora episkopa Germana za patrijarha Srpske pravoslavne crkve, odnosi sa državom, za pravoslavnu crkvu, donekle su se popravili.

SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU PUT KA DEMOKRATIJI

Iz svega navedenog jasno je da su jugoslovenski komunisti bili vođeni primerom svojih sovjetskih drugova. Nasuprot istorijskom metodu u izučavanju istorije, insistiranju na naučnom principu u pristupu humanističkim naukama, stvaranju povoljne situacije u društvu za razvoj demokratskih odnosa, kao i omogućavanju stanovništvu da samo bira duhovni život kakav želi, komunisti su odlučili da u sve pore humanističkih nauka na silu unesu metod marksizma-lenjinizma, koji je za KPJ predstavljao metod proveren od „stomilionskih masa“, metod koji je istovremeno bio i „ideologija radničke klase“. Nažalost, kontinuitet u primeni naučnog metoda uspostavljen je tek šezdesetih godina 20. veka. Sličan, agresivan princip predaje društva u ruke „proverenim kadrovima“, a ne stručnjacima, ugrozio je i duhovni život. Nasilje nad crkvom, koja je za komuniste bila „nosilac retrogradnih shvatanja“ i predstavnik „mlitave malograđanštine“, nije se samo ogledalo kroz ubistva i maltretiranje sveštenika, oduzimanje imanja, već i u potiskivanju prošlosti, koja je predstavljala crkvu kao nosioca duhovnih i kulturnih vrednosti tokom srednjeg i novog veka. Sve je rađeno zarad „svetlije budućnosti“, pri tome „prilagođavajući“ prošlost ideološkom mišljenju, a svest o pripadanju hrišćanskom svetu gušena je u

44 AV. F.334. Zapisnik sa sastanka PK KPS za Vojvodinu, održan 30. juna 1946.

ime novih kodova komuniciranja, sa težnjom da se objasni svet koji okružuje čoveka (bitna karakteristika mita), sa porukama i poukama koje su za primer uzimale događaje iz rata 1941-1945. i sa svojevrsnim sistemom verovanja, opredeljenja, političkih i ideoloških ubeđenja, kojima se vladavina partije predstavljala kao legitimna, prirodna, izrasla iz istorijskog procesa začetog 1941. godine. Očito je da je crkva bila najveći unutrašnji neprijatelj sa kojim je trebalo da se vlast razračuna, i to prvo da se smanji njen uticaj u društvu, a potom i da se ona potpuno ugasi. U tom smeru, u nameri da se crkva predstavi kao neprijatelj i da se proširi mit o neprijatelju, bio je upregnut ceo državni aparat, koji je, uspešno se krijući iza napada na lokalno sveštenstvo i pojedine arhijereje, usmeravao glavni udar – a to je bila marginalizacija Srpske pravoslavne crkve, kao i ostalih crkava u zemlji. Državna vlast vešto se oslanjala na pozitivne zakone i na instruisani narod, što se jasno videlo na lokalnom nivou, gde su se nosioci vlasti često služili vaninstitucionalnim sredstvima. Tako je vlast mogla jedno da prezentuje narodu i svetu, a sasvim drugo da radi. Ovaj sistem vlasti, sa svim represijama protiv crkve (doduše u kasnijim desetlećima u manjoj meri), funkcionisao je više od četiri decenije, da bi krajem osamdesetih godina 20. veka doživeo svoj slom.

Razlozi za “globalni” poraz komunizma leže u propasti Sovjetskog Saveza, koji je bio glavni nosilac komunizma. Međutim, tri preživela azijska komunistička režima (Kina, Vijetnam i Severna Koreja), čiji opstanak nije počivao na sovjetskoj volji i pomoći, kao i udaljena Kuba, nisu se osetili pogođenima. Mada u tim zemljama komunisti i dalje drže vlast u svojim rukama, možemo zaključiti da je onakav komunizam koji je gradio Sovjetski Savez propao, ali da se pojedina društva Zapadne Evrope (skandinavske zemlje) ozbiljno približavaju Marksovom idealu, i to pre svega zahvaljujući visokoj tehnologiji i razvijenoj društvenoj svesti. Iako je u tim društvima crkva odvojena od države, ona nije prognanik niti neprijatelj, a duhovni život ostavljen je na savest i volju svakom pojedincu, upravo na onaj način kako bi trebalo da bude u svakom slobodnom i demokratskom društvu. Konačno, ne valja smetnuti sa uma da je vlast

socijaldemokrata u Švedskoj ostala u sećanju kao spektakularna po svojim ekonomskim uspesima i bez dubljih zadiranja u svet duhovnosti, ali prvenstveno zahvaljujući posebnom švedskom ekonomskom modelu, sa njegovim kolektivističkim principima jednakosti i solidarnosti,⁴⁵ što bi možda moglo da predstavlja primer komunistima i ostalim levičarskim pokretima kako bi trebalo da utiču na promenu postojećih društvenih odnosa, a ne da slepo kopiraju i uz selektivno pamćenje idealizuju primere iz prošlosti – one koji su odneli milione ljudskih života.

⁴⁵ Financial Times, 11.11. 1990. p.4

LITERATURA:

Objavljena i neobjavljena građa

Arhiv Bosne i Hercegovine

Arhiv eparhije banjolučke

Arhiv Jugoslavije

Arhiv Vojvodine

Biblija, Novi zavet, Novi Sad 1989.

Rossiskii tsestr Khraneniia izucheniia dokumentov nove ishei istorii.

Ustav SFR Jugoslavije, Osnovno načelo VIII.

Library of Congress, Soviet Exhibition, Letters.

Periodika

Borba, 1945.

Financial Times, 1990.

Narodne novine, 1945.

Sredne-volzhskii bezbozhnik, 1930.

Monografije, rasprave, memoari i članci

Miroslav Akmadža, Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Pakračkom dekanatu 1945-1948, Zbornik Povjesni zbornik, br.1 i 2, Osijek 2006/2007.

Dragomir Bondžić, Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945-1990, Istorija 20. veka – Srbi i Jugoslavija 1918-1991, Beograd 2/2008.

Norman Dejvis, Evropa – jedna istorija, Novi Sad 2005.

Anna Detassis, Emilio Zanette, Ottocento, Novecento, Milano 1995, Vol.1.

Darko Gavrilović, Isusov lik u istoriji kulture, Novi Sad 2009.

D. Gavrilović, The Leag of Godless and Using the Former Clergy for the Creating the New Spiritual Life in Soviet Russia, Kultura Polisa 2009.

Malkolm Hamilton, Sociologija religije, Beograd 2003

William B. Husband, Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance, 1917 – 1932, The Journal of Modern History, Vol. 70, No.1. (Mar., 1998).

Azem Kožar, O nekim aspektima obrazovno-odgojne politike

Narodnooslobodilačkog pokreta na području Bosne i Hercegovine (1941-1945), Zbornik 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine, Sarajevo 2006.

David R. Marples, Motherland – Russia in the 20th century, Longman 2002

Nataša Milićević, Stvaranje nove tradicije: praznici i proslave u Srbiji 1944-1950, Tokovi istorije, br.4, Beograd 2007.

Richard Overy, Diktatori – Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija, Zagreb 2005.

Dimšo Perić, Crkveno pravo, Beograd 1999.

Nebojša Petrović, Politika na selu 1945-1950, odnos vlasti prema selu u Vojvodini, Novi Sad 2009.

D.V. Pospelovsky, A History of Marxist-Leninist Atheism and Anti-Religious Policies, t.I, London 1988.

Joseph Stalin, Marxism and National Question, Selected Writings and Speeches, New York, 1942.

Jovan Stefanović, Odnos između crkve i države, Zagreb 1953.

Dragan Šućur, Banjolučka eparhija za vrijeme vladike dr Vasilija Kostića 1947-1961, Banjaluka 2008, magistarski rad.

I.Ia. Trifonov, Raskol v Russkoi Pravoslavnoi tserkvi (1922-1925), Voprossy istorii, No.5, 1972.

Lav Trocki, Izdana revolucija, Rijeka 1973.

Dragoljub R. Živojinović, Srpska pravoslavna crkva i nova vlast 1944-1950, Srbinje, Beograd, Valjevo, Minhen 1998.

Vjekoslav Perica

KULT NARODNIH HEROJA I PATRIOTSKA MITOLOGIJA TITOIZMA

Ono kad su se za vrime Jugoslavije činile ovakve proslave, meni bi se odma nagrišpalo čelo, skupila bi mi se cila faca i samo bi promrmlja: „Ajme, opet ova pilana.“ A stvarno su bili dopizdili. Nije moglo proć 15 dana a da se nije slavila koja godišnjica. Znan da smo se onda zajebavali: „Danas se obilježava peta godišnjica dvadeset godin od proslave šeste obljetnice.“ A sićan se da san tada negdi napisa: „Na svaku kuću spomen-ploča, na svako brdo spomenik.“ Uglavnom, izgubila se bila mira. . .

Novi list, 2007. ¹

Oko 14 časova popularni pesnik, pripovedač, romansijer i dramski pisac, Branko Ćopić, krenuo je u svoju posljednju šetnju. Uputio se ka novom Savskom mostu, onom koji ide iz Brankove ulice...Pisac je šetao sam. Ta šetnja trajala je sve do oko 19 časova. Neki prijatelji su ga, iz automobila, oko 18 časova videli na mostu. Nije im se učinilo ništa neobično. A onda, oko 19 časova, malobrojni prolaznici su ugledali kako jedan čovek prekoračuje ogradu mosta... Jedan čovek je potrčao i povikao: „Nemojte...“ Samoubica je samo odmahnuo rukom. Bio je to Branko Ćopić... Poslednjih godina se povlačio u sebe ... nekim prijateljima je sve češće govorio o samoubistvu. Čak je, jednom prilikom, rekao da nije dobro skočiti u reku – čoveka mogu i izvaditi... Branko Ćopić je skočio na beton...

Politika, 1984. ²

1 Đermano Senjanović, *Evo me u posteju*, Zagreb, Durieux, 2007. , str. 163

2 *Politika*, 27. 03. 1984.

Sve organizacije koje su koristile bombaše-samoubojice i općenito samoubilačke napade, borile su se da istjeraju stranog okupatora iz svoje domovine . . .

Prema jednoj američkoj analizi globalnog terorizma iz 2005.³

Sistem patriotskih mitova, simbola i rituala iz jugoslavenske socijalističke ere (1945-1990) bio je djelotvorni legitimacijski instrument. Iako sam po sebi nije mogao osigurati legitimitet novostvorenoj državi i njenom revolucionarnom sistemu ili, uz ostalo, određeni stupanj legitimiteta, održavao se decenijama, tako da je neumjesno ponavljati antikomunističke propagandne floskule o brutalnoj diktaturi i umjetnoj naciji bez legitimiteta.⁴ Iako se poslije konflikta Tito-Staljin 1948. godine jugoslavenski sistem sve više razlikovao od komunističkih sistema skrojenih po sovjetskom modelu, svi su komunistički sistemi, pa tako i jugoslavenski, pridavali važnost ritualu, pompi, ceremonijama i mitovima.⁵ A revolucionarni pokreti kao, na primjer, onaj u Španjolskom građanskom ratu (da ne spominjemo dobro poznati boljševički primjer) izvodili su i spektakularne „kontra-rituale“ i ikonoklastičke atake na simbole starog sustava.⁶ Drugim riječima, revolucije bi mijenjale cijeli diskurs i uvodile svoj,

3 Christian Caryl. "Why Suicide Bombers Do It." *The New York Review of Books*. Volume LII, Number 14, September 22, 2005. , str. 29

4 Vidi: Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Prevele s engleskog Slobodaka Glišić i Slavica Miletić, Beograd, Biblioteka XX vek, 2006. , II svezak, poglavlje 6 "Ujedinjeni opstajemo, razdvojeni propadamo". O slabostima i problemima legitimiranja jugoslavenskog nacionalnog i društvenog sustava vidi: Sabrina Petra Ramet, *The three Yugoslavias: state-building and legitimation, 1918-2005.* , Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press; Bloomington, IN: Indiana University Press, 2006.

5 Za sovjetski slučaj vidi: Christel Lane, *The rites of rulers: ritual in industrial society : the Soviet case*, Cambridge, UK; New York : Cambridge University Press, 1981. ; Zh.F. Konovalova, *Mif v sovjetskoj istorii i kulture*, Sankt-Peterburg : Izdvo Sankt-Peterburgskogo gos. universiteta ekonomiki i finansov, 1998. Za Poljsku , Jan Kubik, *The power of symbols against the symbols of power : the rise of Solidarity and the fall of state socialism in Poland*, University Park, Pa. : Pennsylvania State University Press, 1994.

6 Bruce Lincoln, *Discourse and the construction of society: comparative studies of myth, ritual and classification*, New York: Oxford University Press, 1989.

a time su se mijenjali i grupni i individualni identiteti.⁷ I kao što se moglo i očekivati, kad su se komunistički režimi rušili, kontrarevolucije bi furiozno nasrtale na njihove simbole, rituale i mitove.

Jugoslavenska je „patriotska mitologija“, iako funkcionalna kroz nekoliko dekada, imala i mnoga proturječja. I to kako spram svojih rivala iz etno-nacionalističkih ideologija tako i unutar njih. U odnosu na etničke nacionalizme, multietnički jugoslavenski nacionalizam bio je legitimiran mitologijom uspješne zajedničke borbe za nacionalno oslobođenje nad okupatorima i njihovim domaćim kolaboratorima u Drugom svjetskom ratu, te izgradnjom socijalizma zajedničkim snagama svih naroda jugoslavenske federacije. Ideja multietničkog „bratstva i jedinstva“, koju je patriotska socijalistička mitologija reprezentirala, osiguravala mu je ne samo legitimitet, te relativnu harmoniju u međuetničkim odnosima na jugoslavenskom prostoru, nego i društvenu solidarnost i relativnu produktivnost na prostranom tržištu, a tako i nivo prosperiteta koji većina država nasljednica ni do sada nije dostigla. Uz to - i relativno veći stupanj suvereniteta u međunarodnim odnosima nego što bi ga ijedan etnički nacionalizam sam mogao postići (to je vidno iz današnjeg polukolonijalnog statusa postjugoslavenskih država). Doduše, na strani etničkih nacionalizama bila je tradicija, manje-više uvijek izmišljena i konstruirana, ali vazda učinkovita u apelu na balkanske mase koje više vole zamišljati se potomcima „najstarijih evropskih naroda“ nego biti nekakvom novom nacijom stvorenom tek nedavno (u ovom slučaju u Drugom svjetskom ratu). Ozbiljnija unutarnja proturječja u ovom patriotskom sistemu jugoslavenske socijalističke ere nastaju stvaranjem takozvanog „titoizma“, odnosno jugoslavenskog nacionalnog komunizma, nakon rascjepa sa Kominformom i sukoba sa Sovjetskim Savezom 1948. Tada je Jugoslavija doduše stekla veći stupanj međunarodnog suvereniteta, ali se našla i u svojevrsnoj izolaciji. Naime, sve su zemlje istočnog bloka pod komunističkim režimima razvile patriotske sisteme i herojske mitologije s

7 U slučaju kineske komunističke revolucije vidi: R. Keith Schoppa, *Revolution and its past : identities and change in modern Chinese history*, 2nd ed. Upper Saddle River, N.J. : Pearson Prentice Hall, 2006.

fokusom na Drugi svjetski rat i borbu protiv fašizma, na čelu s Crvenom armijom i sovjetskim partizanima⁸ kao uzorima, te uz pomoć nacionalnih partizanskih pokreta otpora pod vođstvom komunista. Tako primjerice, dugo vremena Zapadni Nijemci nisu se imali čime podičiti jer su svi najistaknutiji njemački antifašisti bili komunisti koje je slavila Istočna Njemačka.⁹ Sličan je patriotski sistem postojao i u Jugoslaviji, do sukoba s Kominformom, ali poslije toga uloga SSSR-a je umanjena, a samostalnost i herojstvo Titovih partizana je prenaplašeno. Pod novim osebujnim društveno-ekonomskim sistemom, uz vanjsku nesvrstanost, sad posve nacionalni partizanski mit te kult nacionalnog vođe i pobjednika nad Hitlerom a potom i Staljinom, naime Josipa Broza Tita (1892-1980), postaje objekat apoteoze i mitološka okosnica novog nacionalizma, s naglaskom na multietničko bratstvo po oružju jugoslavenskih naroda i multinacionalnu vojsku koju je Tito stvorio. Uz to je postupno Titov kult ličnosti postao prejak, tako da je zasjenio sve ostale komponente te patriotske mitologije, kojoj je i sam pripadao. U ovom članku radi se o jednoj od tih komponenti, kultu narodnih heroja Jugoslavije.

KRATKA GENEALOGIJA PARTIZANSKE MITOLOGIJE

Detaljna genealogija zahtijevala bi puno više prostora, te je za potrebe ove teme potrebno kazati da je kult narodnih heroja Jugoslavije nastao u Drugom svjetskom ratu pod utjecajem sovjetskog modela. Što se tiče osnovnih informacija o partizanstvu, ukratko, prvi ga je, iako neizravno, izmislio Napoleon Bonaparte. Naime, protiv njegove superiorne armije u početku nema drugog

8 Vidi: Alan L. Nothnagle, *Building the East German Myth: Historical Mythology and Youth Propaganda in the German Democratic Republic, 1945-1989*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.

9 Vidi: Ben Shepherd, *War in the Wild East. The German Army and Soviet Partisans*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.

načina nego primijeniti partizansku taktiku ili gerilu. Tako ratuju španjolski ustanici protiv francuskih okupatora 1808. godine, te ruski maršal Kutuzov protiv francuske invazije na Rusiju iz 1812. Otada do danas partizansko ratovanje ili gerilu primjenjuju pokreti raznih ideoloških profila diljem svijeta. Iako je postao zaštitnim znakom komunističkih revolucija i nacionalno-oslobodilačkih pokreta pod vodstvom komunista, koriste ga i antikomunisti protiv komunista, npr. Litavci protiv Sovjeta.¹⁰ Kroz partizanstvo i gerilu stvorene su izuzetne moderne figure politike i pop-kulture, poput južnoameričkog komunističkog revolucionara Ernesta „Che“ Guevarre, ali i religioznog fanatika Osame Bin Ladena, koji je predvodio muslimanske gerilske pokrete i protiv Sovjeta i protiv Amerikanaca. Najuspješniji gerilski pokret uvijek je pokret protiv stranog okupatora a za nacionalno oslobođenje.

U ruskom građanskom ratu (1918-1920) boljševici ne samo da koriste partizansko ratovanje u kombinaciji sa stvaranjem Crvene armije, nego i konstruiraju veliki mit o partizanu, herojskom borcu protiv stranog okupatora, koji se u najtežim uvjetima okupacije bori iza neprijateljskih linija primjenjujući hit and run taktiku. Kasnije će taj partizanski mit, kao i partizansku taktiku ratovanja, koristiti Staljin u Velikom domovinskom ratu, 1941-1945. (Великая отечественная война). U Španjolskom građanskom ratu (1936-1939) mit o partizanu igra veću ulogu u propagandi nego u stvarnim vojnim aktivnostima. Ali Ernest Hemingway svoju priču o tom ratu, u slavnom romanu *For Whom the Bell Tolls* (1940), nalazi među španjolskim partizanima. Oni djeluju duboko u pozadini Francovih nacionalista, postavljajući zasjede i rušeći mostove, ometajući tako logistiku neprijateljske vojske i pomažući glavnini vojske svojih Republikanaca. U legendarnoj sceni iz tog romana, gerilski vođa El Sordo i njegovi guerillerosi, poput Spartanaca kod Termopila ili Hebreja kod Massade, ginu do posljednjega, ali se ne predaju niti povlače. A glavni junak, Robert Jordan, koji se iz daleke Montane u Americi došao boriti u Španjolsku za ideale svjetskog komunizma,

¹⁰ Juozas Lukša, *Forrest Brothers, The Account of an Anti-Soviet Lithuanian Freedom Fighter, 1944-1948*. Budapest; New York: CEU Press, 2010.

iako ranjen, štiti odstupnicu partizanima čuvajući posljednji metak za sebe, jer, kako partizanski kodeks nalaže - partizan i komunist živ u ruke neprijatelju neće pasti. Heminway, kao i primjerice jugoslavenski pisac Branko Ćopić, svjesno preuzima partizansku herojsku mitologiju i koristi je za vlastitu inspiraciju i političku promociju. Za razliku od njih, neki drugi promatrači tih istih ratova radije razobličuju političku manipulaciju herojskim i mučeničkim mitovima i naivnim, njima ponesenim, idealistima. Takav je, na primjer, George Orwell u vlastitom iskustvu iz španjolskog građanskog rata, koje je opisao u *Homage to Catalonia* (1938).

Jugoslavenski partizani pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije i Tita u Drugom svjetskom ratu posve su pod utjecajem partizanskog mita, koji im je i nadahnuće i političko i vojno oružje. Od ruskih partizana preuzimaju ratnu taktiku, dvostruko zapovjedništvo (komandir/komesar), crvenu zvijezdu, pa i mnoge borbene pjesme (Po šumama i gorama/ naše zemlje ponosne/ idu čete partizana/ slavu borbe pronose) prevodeći ih na svoj jezik, kao što će kasnije vijetnamski partizani, borci Vietkonga, preuzeti neke pjesme jugoslavenskih partizana (Druže, tvoja kuća gori; neka, neka gori, ja ne mogu poći, našu borbu ostavit' . . .).¹¹ Od Staljina i Kominterne primaju upute, ali rade štošta i na svoju ruku. U jugoslavenskom slučaju partizanski pokret prerasta u Narodnooslobodilački pokret (NOP), kojem je primarni cilj riješiti notorno južnoslavensko nacionalno pitanje, a potom provesti socijalističku revoluciju i modernizirati zemlju. Do kraja rata to je jedan masovni, popularni narodni pokret, međunarodno priznat, s regularnom vojskom i organima vlasti nove federativne države sa šest saveznih republika (AVNOJ, ZAVNOH itd.). Taj nacionalni pokret razvija i vlastitu patriotsku mitologiju u kojoj spaja materijal „odozgo“ (propaganda KPJ) i „odozdo“, kao primjerice narodne pjesme (Vladimir Dedijer ih je sakupio 40.000). KPJ zna upotrijebiti partizane-umjetnike, pisce i pjesnike, kao kreatore nove patriotske mitologije (Ivan Goran Kovačić, Vladimir Nazor, Jure Kaštelan, Oskar Davičo,

11 Za ovu informaciju zahvaljujem se kolegi Igoru Graovcu iz Hrvatskog instituta za povijest.

Oskar Danon, Branko Ćopić, Karel Destovnik Kajuh, Dobrica Ćosić, Skender Kulenović, Đorđe Andrejević Kun, Antun Augustinčić i mnogi drugi, od kojih će neki, poput Ćosića, kasnije s istim žarom pa i uspjehom stvarati etničke nacionalističke mitove). Imala je ta u suštini nacionalna revolucija i vlastiti martyrium i martirologiju: dva milijuna ljudi izgubilo je živote u ratu, u borbi i u genocidu; od toga oko 350.000 partizanskih boraca, desetak tisuća članova KPJ i oko 30.000 članova Komunističke omladine (SKOJ). Iz toga je izrastao herojski kult s 1.322 izabраниh najvećih junaka, koji će 1950-tih postati državna institucija nazvana Narodni heroji Jugoslavije.

Ako je možda nakratko u prvoj ratnoj godini, kad je Tito na Staljinov rođendan 1941. osnivao Prvi proletersku brigadu, jugoslavenski partizanski pokret bio sovjetskom kopijom, do kraja rata to je masovna, popularna i autentična nacionalna revolucija jugoslavenskih naroda. Međunarodno priznanje došlo je već ranije od saveznika, a Tito gotovo da postaje prisniji s Churchillom nego sa Staljinom. Nije čudo stoga da je 1948. godine sukob Kominforma s jugoslavenskom Komunističkom partijom uključio sovjetsku kritiku nacionalizma kod Jugoslavena, te polemiku oko karaktera i značaja partizanskog rata i NOP-a, koji navodno umišlja da je čak iznad sovjetskog doprinosa pobjedi nad fašizmom. Tito i KPJ sve da su i htjeli, kako je tražio Staljin, revidirati ideologiju marksizma-lenjinizma (što će uskoro i učiniti, a najdogmatskiji komunistički pokreti poput Kine, Kube i Albanije im to nikad neće oprostiti) nisu mogli prihvatiti umanjivanje značaja jugoslavenskoga partizanskog pokreta, za koji doduše nisu smatrali da je važniji do sovjetskog, ali su ga valorizirali kao jednim od najuspješnijih takvih pokreta u Drugom svjetskom ratu. U polemici sa Kominformom iz 1948. godine veličinu jugoslavenskih partizana brane Titovi proslavljeni ratni zapovjednici, narodni heroji Koča Popović i Peko Dapčević, pri čemu ovaj potonji u jednom eseju iz vojne doktrine poručuje Sovjetima: „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945 ... po svojim razmerama i po svojoj vojnoj snazi . . bio je jedinstven u okupiranoj Evropi... Naša borba, u moralno-političkom pogledu, imala je i međunarodni značaj. Svojim primerom bila je podstrek ostalim

porobljenim narodima Evrope na borbu protiv fašizma.“¹²

Od ove teze polaze kasnije i drugi jugoslavenski vojni teoretičari i povjesničari, kao primjerice Franjo Tuđman. Ovaj bivši partizan i marksist (koji će 1970-tih prijeći na hrvatski etnički nacionalizam, a kasnije i na rimokatolicizam) objavio je historijsko-komparativnu studiju *Rat protiv rata* (1957). U njoj, kao istraživač jugoslavenskog Vojno-historijskog instituta, dokazuje posebnost i veličinu partizanskog rata u Jugoslaviji, uspoređujući ga sa oslobodilačkim, gerilskim, protukolonijalnim i antiimperijalističkim ratovima u Evropi, Aziji, Južnoj Americi i drugdje. Tuđman na 900 stranica daje prilog „pogledima onih što su se u vojnoj teoriji i u stvarnosti borili protiv potcjenjivanja bitnih iskustava narodnooslobodilačkog rata i protiv mehaničkog preuzimanja stranih vojnih doktrina s istoka ili sa zapada...“¹³ On nalazi da su partizanski ratovi pravedni ratovi, i objašnjava njihove pobjede marksističkim determinizmom. Tuđman je napose impresioniran pokretima otpora i partizanskim ratovima u Kini, Poljskoj i Vijetnamu, a sovjetski partizani i Crvena armija imaju posebnu ulogu. Partizanski rat u Jugoslaviji je po Tuđmanu ravan tim velikim pothvatima i specifičan je na svoj način. Njega je organizirala i uspješno vodila Komunistička partija (KPJ), i pri tome se oslanjala ne samo na marksističku teoriju i iskustva drugih naroda, nego i na narodnu tradiciju ustanaka protiv tuđinskih tlačitelja. Od tih tradicionalnih oblika borbe južnoslavenskih naroda koji su prethodili partizanskoj narodnooslobodilačkoj borbi (NOB-u), Tuđman napose ističe: hajduke i uskoke, prvi i drugi srpski ustanak, Topličku bunu, crnogorske ratove protiv Turaka, ustanke protiv Turaka u Bosni i Hercegovini, i Ilindenski ustanak u Makedoniji. Opisuje slična iskustva drugih naroda, poput husitskih ratova, ustanka holandskih protestanata protiv španjolske Inkvizicije, španjolsku gerilu protiv Napoleona, ustanke poljskog naroda poslije podjela Poljske u 18.vijeku, partizanske ratove u Rusiji protiv Napoleona i

12 Peko Dapčević, *Kako smo vodili rat*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1956.

13 Franjo Tuđman, *Rat protiv rata: partizanski rat u prošlosti i budućnosti*, II dopunjeno i prošireno izdanje, Zagreb, Zora, 1970., str. 9

boljševičku taktiku u građanskom ratu 1917-1921., zatim ustanke irskog naroda protiv britanskog imperijalizma, protukolonijalne ratove u Južnoj Americi i tako dalje. U tom širokom globalno-historijskom kontekstu Tuđman pripisuje jugoslavenskom partizanskom ratu „veličinu i značenje u međunarodnim razmjerima“.14 Iako se, po Tuđmanu, taj rat vodio u napose teškim uvjetima, „iz ponora poraza i okupacije“ do trijumfalne pobjede se došlo „zbog pozitivnih nacionalnih tradicija i revolucionarne zrelosti“, utemeljenosti na „čvrstoj suvremenoj vojnoj organizaciji“, postojanju političkog programa koji je bio „svenarodni i općejugoslavenski“, istrajnosti, stalne inicijative, razvoja i narastanja partizanskog rata u veliki, svenarodni te u političkom smislu „općenarodni i općejugoslavenski“ pokret koji je porazio unutarne neprijatelje, i to kako onaj stari sistem iz bivše Jugoslavije tako i pojedine nacionalističke ideologije koje nisu bile „općejugoslavenske“, te, nadalje, zaključuje Tuđman, „u vjeri, odnosno uvjerenju sviju sudionika NOP-a, kako vojno-političke strukture tako i naroda koji je podržao pokret, u bolju budućnost“.15

Jugoslavenski partizanski mit je kao i sve mitologije imao ekscese i pretjerivanja, ali daleko od toga da je bio izmišljotina ili marginalna epizoda Drugog svjetskog rata u Evropi. Danas je, doduše, to dostignuće izloženo revizionizmu i potcjenjivanju etničkih nacionalista u državama nasljednicama bivše SFRJ, ali jugoslavenski partizani i dalje uživaju ugled u svijetu, svuda gdje je antifaziizam civilizacijska vrijednost. I neke novije studije stranih autora pridaju jugoslavenskom partizanskom pokretu izuzetnu važnost, čak i u globalno-komparativnim analizama revolucionarnih i antikolonijalnih pokreta, te pokreta otpora.16 Inače u svijetu je zadnjih nekoliko godina došlo do povećanog interesa za pokrete otpora tijekom Drugog svjetskog rata. Filmovi kao „Požuda, oprez!“ (2007) o otporu

14 Ibidem. , I izdanje. , str. 259-396

15 Ibidem.

16 Vidi npr. 27. poglavlje u Robert B. Asprey, *War in the Shadows. The Guerilla in History*, New York: William Morrow and Company, 1994. Vidi, također, Barbara Wiesinger, *Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945)*, Köln: Böhlau Verlag Köln, 2008.

kineskih komunistu u Šangaju japanskoj okupaciji i „Prkos“ (2008) o židovskim partizanima u Bjelorusiji dobili su zavidne kritike i donijeli javnosti nove, do sada manje poznate povijesne perspektive¹⁷

NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE

Mit o heroju jedan je od arhetipskih mitova star koliko i civilizacija.¹⁸ Junački-pobjednički ili herojski gubitničko-mučenički narativi individualnog ili kolektivnog samožrtvovanja inkorporirani su u mnoge kulture i kolektivne identitete, kako primitivne tako i moderne. Međutim, konkretna inspiracija za herojsku mitologiju jugoslavenskog partizanskog pokreta, koja je kasnije institucionalizirana počasnim redom narodnih heroja Jugoslavije, bila je kombinacija utjecaja partizanskog mita i sovjetskog državnog kulta, s iskustvom jugoslavenskog NOP-a i tradicijom jugoslavenskih naroda koja naročito njeguje junaštvo.

Velered „Heroja Sovjetskog Saveza“ (Геро́й Со́ветского Сою́за) nastao je u zaletu staljinizma, na početku Drugog petogodišnjeg plana, ali i ciklusa velikih čistki i državnog terora. Uveo ga je je Vrhovni sovjat 16.04.1934. godine na Staljinovu preporuku. Prvi heroji bili su vojni piloti - Anatolij Liapidevskij i šestorica njegovih kolega koji su spasili posadu broda ledolomca „Čeljuskin“ zarobljenog u arktičkim vodama. Do početka Drugog svjetskog rata najpopularniji heroj Sovjetskog Saveza bio je opet pilot, po imenu Valerij Čkalov, koji je s dvojicom kolega preletio preko Sjevernog pola i sletio u Sjedinjene Države, te tako oduševio Staljina koji je u njemu gledao oživotvorenje mita o „Novom sovjetskom čovjeku.“¹⁹ Kasnije

17 Naslov originala: Se, jie, za englesko tržište - Lust, caution!, redatelj Ang Lee (Kina, 2007); Naslov originala: Defiance; redatelj Edward Zwick (SAD, 2008)

18 Thomas Carlyle, *Heroes, hero-worship and the heroic in history*, New York, J. W. Lovell company, 1885; Joseph Campbell, *The hero with a thousand faces*. 2d ed. Princeton, N.J. Princeton University Press 1968.

19 Jay Bergman, “Valerij Chkalov: Soviet Pilot a New Soviet Man”, *Journal of Contemporary History*. Vol. 33 (I), str. 135-52

će ordene heroja SSSR-a nositi kozmonauti, poput Jurija Gagarina. Prvi sovjetski piloti-heroji inspiriraju i nacionalizam, npr. bacanjem rukavice Americi i njenim tadašnjim pilotskim zvijezdama poput Charlesa Lindbergha i Amelie Earhart. Cijeli je svijet u to doba bio opsjednut avijacijom i letenjem, i zanesen vjerom u progres nošen tehnološkim napretkom, a SAD i SSSR već su postali glavni rivali u toj utrci. I u nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji gradili su se najmoderniji modeli zrakoplova, a mase su obožavale heroje-avijatičare (prvi borbeni duel sovjetskih protiv njemačko-talijanskih pilota dogodit će se u španjolskom građanskom ratu na nebu iznad Madrida 1936/37). Kult heroja Sovjetskog Saveza razvijao se tijekom cijele povijesti SSSR-a kao jedan od glavnih komponenti socijalističkog patriotizma i sovjetske nacionalne mitologije. Ukupni broj nositelja odličja bio je oko 12.500 (od toga najveći broj iz Drugog svjetskog rata – 11.635). Neki su nagrađivani višestruko, a najviše – četverostruko: Maršal Georgij Žukov, heroj Drugog svjetskog rata (koji je inače dobio i jugoslavenski orden narodnog heroja), te partijski šef za vreme zrelog socijalizma, Leonid Brežnjev. Daka-ko da upada u oči pretjerivanje s višestrukim dodjelama u vremenu stagnacije i erozije sistema. To će 1988. godine zabraniti Mihail Gorbačov u sklopu svoje „perestrojke“ i reformi posrnulog sustava.

Kult heroja SSSR-a mijenjao je karakter i koncepciju ovisno o povijesnim okolnostima. Po jednom konceptu, razvidno u slučaju sovjetskih pilota (kasnije kozmonauta), to je kult glasnika budućnosti i progresa, nove ere kojom dominira znanost, tehnologija i vizija globalnog trijumfa socijalizma. Po drugom konceptu, kult heroja bio je inspiriran primjerima izuzetnog junaštva, žrtve i mučeništva komunističkih revolucionara iz radničkih pokreta po svijetu u 19. i 20. Vijeku, a zatim junaka Oktobarske revolucije, ruskog građanskog rata, španjolskog građanskog rata i Drugog svjetskog rata. Općenito gledajući, u herojskim kultovima socijalističke ere i revolucija u SSSR-u i Jugoslaviji, pa i drugdje u svijetu (npr. u Kini, Vijetnamu, Južnoj Americi itd.), dominira koncept heroja-mučenika koji žrtvuje svoj život za ideale revolucije i domovine. Drugim riječima, ima i nacionalnu i internacionalnu dimenziju.

U ranoj, puritanskoj boljševičkoj mitologiji, kult heroja revolucije bio junačko-ratnički i mučeničko-asketski. Tako ga je koncipirao i Lev Trocki u ruskom građanskom ratu i mitologiji koja je iz tog rata proizišla (npr. heroji kao vojni zapovjednik Čapajev ili literarna figura Korčagin). I Lenjin je bio inspiriran likom askete-revolucionara (npr. Rahmetov iz romana N. Černiševskog „Što da se radi?“, po kojem je Lenjin i smislio koncept „profesionalnog revolucionara“). Tako nastaje model revolucionarne partije „lenjinističkog tipa“, s članstvom poput nekakvih redovnika i vitezova, gdje se vidi utjecaj starih arhetipskih mitova o Zelotima, Asasinima, Spartancima i Makabejcima, ali i inspiracija modernim ruskim populistima-teroristima i anarhistima iz 19. vijeka.²⁰ Zanimljivo je da je Trocki u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu koncipirao komunističkog revolucionara kao ratnika-zelota, osvetnika onih „mučenika Pariške komune“ iz 1871. O tome Trocki je pisao:

Samo u zadnjem tjednu svibnja (1871), u Parizu, 17.000 leševa ustanika-komunara bilo je po ulicama . ..masakr se nastavio sve do 15. lipnja.... Komuna je bila (vojno) slaba. Da bi nastavili njenu misiju, mi moramo postati jaki... Mi nanosimo udarce krvnicima Komune. Mi smo osvetnici Pariške komune i mi ćemo je osvetiti... (zapisano 1920. na sovjetskom vojnom oklopnom vlaku).²¹

U španjolskom građanskom ratu (gdje su trockisti bili dosta utjecajni) jedna je internacionalna brigada nosila ime Pariške komune i promovirala ideju osvete nad klasnim neprijateljima za žrtve i mučenike iz 1871. Osim toga, španjolski građanski rat bio je drugi veliki mit poslije ruske revolucije i građanskog rata. Španjolska je snažno inspirirala narodne heroje Jugoslavije. (Od 1.550 jugoslavenskih sudionika španjolskog građanskog rata, najviše ih je bilo iz Hrvatske – 651, iz Slovenije 371, Srbije 251, iz BiH 137 i Crne Gore 41, te

20 Vidi: Franco Venturi, *Roots of revolution: a history of the populist and socialist movements in 19th century Russia / Russian populism ; with a revised author's introduction; translated from the Italian by Francis Haskell ; introduced by Isaiah Berlin.* London : Phoenix Press, 2001.

21 Leon Trotsky on the Paris Commune, New York: Pathfinder Press, 1970. , str. 45-46

iz Makedonije 39)²² Na bojišnicama Iberijskog poluotoka ostavilo je kosti 565 komunista iz Jugoslavije (najpoznatiji od poginulih bio je, vjerojatno, hercegovački revolucionar Blagoje Parović, politički komesar XIII internacionalne brigade); još 33 su umrli u zarobljeničkim logorima poslije rata, a u NOR-u ih je sudjelovalo oko 500, od kojih je 115 poginulo.²³ Devetorica su proglašeni narodnim herojima Jugoslavije, uključujući i Orden narodnog heroja Udruženja dobrovoljaca španjolskog građanskog rata, a trideset ih je dobilo čin generala u Titovoj armiji. Čak sedmorica narodnih heroja Jugoslavije nosila su nadimak „Španac“, dakako jer su bili dobrovoljci na strani Republike u španjolskom građanskom ratu. Npr. Miha Pintar uzeo je kao ratno ime španjolski toponim „Toledo“; narodni heroj Milić Keljanović uzeo je ratno ime „Unamuno“ po španjolskom filozofu Miguelu de Unamunom, koji je jednom zgodom (dakako sa stajališta učenja Katoličke crkve) prigovorio fašistima zbog bojnog pokliča „Viva la muerte“, čime se glorificira smrt.

Među Titovim partizanima „španci“ su uživali herojski status i posebnu karizmu. Jedan od njih, narodni heroj Žika Jovanović, dakako s nadimkom „Španac“, ispalio je 4. 07. 1941. u srbijanskom selu Bela Crkva prvu ustaničku pušku u leđa nekog nesretnog žandara koji je pokušavao pobjeći. Nisu ovi Titovi „španci“ bili samoiskusni vojni lideri, nego i karizmatični politički agitatori koji su partizanima u tim ekstremnim uvjetima, kakvi su bili naročito do kasne 1943. , ulijevali vjeru u pobjedu. Jedan od najpoznatijih Titovih „španaca“, Gojko Nikoliš, bio je liječnik u španjolskom ratu, a kasnije osnovao glavnu partizansku bolnicu NOP-a; donosi u svojim memoarima slijedeću sliku iz partizanskog života:

U pokretu proleterskih brigada iz Crne Gore prema Bosanskoj krajini 1942. godine, Centralna bolnica stigla je na planinu Cincar.

22 Vidi: Vjeran Pavlaković, “Our Spaniards: Croatian Communists, Fascists, and the Spanish Civil War, 1936–1939” (Doktorska disertacija, The University of Washington, Seattle: 2005); “Matija Gubec goes to Spain: Symbols and Ideology in Croatia, 1936–1939,” in *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 4 (December 2004)

23 Prema: Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, sv. 2, Rijeka: Liburnija, 1981. , sv. 2, str. 412

Dovoljan je bio samo jedan dan odmora na toj lijepoj planini pa da se u ranjenika pojave želje da čuju koju riječ koja će im odvratiti pažnju od svih patnji. I ovaj put zaželjeli su da slušaju nešto o Španiji. Nekoliko stotina ranjenika okupilo se na zelenom proplanku usred crnogorične šume. Ja sam se, poput nekog apostola, popeo na kamen i počeo predavanje.²⁴

Nikoliš, kasnije Titov general, iznosi i zanimljive opaske o obožavanju Rusije u španjolskom građanskom ratu, a prenosi to i na jugoslavenske partizane: „Mislim da u cijeloj istoriji čovječanstva nije bilo primjera da jedan mali narod voli i obožava neki drugi narod onako kako su Španci voljeli Ruse. Bio sam svjedok da su Španci sve što je bilo dobro, lijepo, moćno i pošteno pripisivali Rusima.“²⁵ O obožavanju Rusije i uporabi panslavenske mitologije među jugoslavenskim partizanima pisao je i partizanski povjesničar i Titov biograf Vladimir Dedijer. On navodi da je 26.11.1942. Tito pisao u poruci partizanskim borcima, a dakako i ruskim saveznicima, jer je njegovu poruku prenosio Radio Moskva: „Svi rezultati naše borbe, koje smo do sad postigli, najvećim dijelom zasluga su naše velike slavenske braće Rusa i svih naroda Sovjetskog Saveza. Jedino vjera, duboka vjera u snagu i moć Crvene armije, bila je za nas ona hrana koja nas je održala dok smo prebrodili sve one teškoće kroz koje smo prošli za ovih osamnaest mjeseci.“²⁶ I jugoslavenskim narodnim herojima bili su uzori ruski revolucionari i heroji. Narodni heroj Rade Jovčevski uzima revolucionarno ime „Korčagin“ po Pavlu Korčagu, junaku ruskog građanskog rata iz romana Nikolaja Ostrovskog „Kako se kalio čelik“. Narodni heroj Marko Martinović nosio je nadimak „Matrosov“ po slavnom sovjetskom heroju iz Drugog svjetskog rata, koji se bacio na neprijateljski mitraljez da svojim tijelom zaštiti drugove u prijelazu na drugi položaj. Dedijer, u članku pod naslovom „Ruski partizani – naši učitelji“ (koji je u originalu

24 Gojko Nikoliš, Korijen, stablo, pavetina. Memoari, Zagreb: SN Liber, 1981., str. 231

25 Ibidem, str. 230

26 Jurij Girenko, Stranice sovjetsko-jugoslavenskog prijateljstva – sovjetsko-jugoslavenska borbena saradnja u drugom svjetskom ratu, Moskva: Novosti, 1985., str. 13

napisao Tito 1941.), piše da je osnovnu taktiku partizanskog rata na svim okupiranim područjima u Evropi, preko radija, na Dan oktobarske revolucije, 6.11. 1941. objasnio sam Staljin; zatim da su jugoslavenski partizani kao uzore uzimali legendarnog Vasilija Čapajeva i Aleksu Dundića (naše gore list?), iz ruskog građanskog rata 1918-1921.²⁷ Dedijer također naglašava da je uz rusku revoluciju druga najveća inspiracija Titovim partizanima bio Španjolski građanski rat, 1936-1939. S obzirom da su republikanci (na čijoj su se strani borili komunisti) u Španjolskom građanskom ratu bili gubitnici, herojski kult iz tog rata imao je izrazito mučeničku notu (npr. stradanje civila pod nacističkim bombama u gradiću Guernica; mučeništvo književnika Garcie-Lorce strijeljanog od Francovih falangi, herojska pogibija tisuća boraca internacionalnih brigada itd.). Kult žrtve i mučeništva tako je utjecao na jugoslavenske partizane i njihovu mitologiju i „izvana“ (Rusija, Španjolska, Pariška komuna, svjetska socijalistička revolucija) i „iznutra“, to jest iz narodne tradicije (npr. junačke narodne pjesme, kosovski mit). O uporabi kosovskog mita (napose uzor Miloša Obilića kao ratnika-osvetnika) za mobilizaciju partizanskih boraca, ali i o utjecaju nekih aspekata kršćanstva (žrtvovanje i iskupljenje) na formiranje partizanskog svjetonazora svjedoči jedan od najbližih ratnih Titovih suradnika, Milovan Đilas, u svojim ratnim memoarima.²⁸ Đilas naglašava kult žrtve, konkretno u primjeru kolektivnog i svjesnog herojskog žrtvovanja Radničkog bataljona na brdu Kadinjača kod Užica, koji ne odstupa s položaja pod naletom nadmoćnog neprijatelja, dok Tito i Vrhovni štab nisu bili na sigurnom i dok Đilas s grupom partizana nije izneo zlato iz bankovnog trezora. Đilas navodi i žrtvovanje ranjenika u bitci na Sutjesci, kad su tim mučenicima napuštenim od njihovih odbjeglih drugova njemački psi tragači trgali živo meso (mnogi su partizani tu počinili samoubojstvo).²⁹ Kult žrtve i mučeništva među partizanima, te folklorno-tradicijske i ostale korijene

27 Vladimir Dedijer, „Ruski partizani – naši učitelji“, u Novi prilozi, sv. 2, str. 401

28 Milovan Đilas, *Wartime*. Translated by Michael B. Petrovich, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977. , npr. str. 359-362

29 Ibidem.

tog kulta, također ističe i Dedijer u Titovoj biografiji.³⁰ Ima i neslaganja oko nekih legendarnih epizoda i figura partizanske mitologije. Tako, po Đilasu, možda najslavniji narodni heroj, Crnogorac Sava Kovačević, ipak nije na Sutjesci poginuo u samoubilačkom jurišu na neprijatelja, nego u zaklonu od krhotine avionske bombe; niti se slavna brigada, Druga dalmatinska, cijela žrtvovala da bi se iz okruženja izvukao Vrhovni štab, nego su se Dalmatinci razbježali kad se izvukao Tito, a ostatak najvišeg partizanskog rukovodstva, na čelu s gnjevnim Đilasom, nisu sačekali; a nije ni Tito, otkriva nam Đilas, smislio genijalnu ratnu varku da bi spasio ranjenike rušenjem mosta na Neretvi - uči partizanska mitologija, nego je to bila pogreška koje se Tito sramio i čime je otežao izvlačenje ranjenika, te su se pri prelasku srušenog mosta mnogi utopili.³¹ Ali, da partizansko mučeništvo ipak nije izmišljotina i da se, uz sva pretjerivanja, radilo o mitologiziranoj povijesnoj stvarnosti možda najbolje svjedoči britanski vojno-obavještajni časnik, F. W. D. Deakin. Svoje prve dane s Titovom vojskom u proljeće 1942. , negdje u Bosni, Deakin iznosi svom prijatelju, američkom novinaru New York Timesa, C.L. Sulzbergeru, a ovaj to stavlja u svoje memoare:

To je bilo u svibnju 1943. , kad smo imali sastanak u Titovom štabu. Partizani su donijeli malo kruha i sira (to je bila sva hrana koju su imali) i to smo podijelili. Tom prigodom, rekli su mi, jeli su najbolje u zadnjih mjesec dana. Tito je objasnio situaciju: partizani su bili u okruženju čvrstim prstenom njemačkih, ustaških i bugarskih trupa, te Mihailovićevih četnika. Nijemci su do tad već naučili antipartizansku taktiku u Rusiji, doveli su svoje elitne alpince, planinski korpus, odlučni zbrisati Titovu vojsku. . . Tito je planirao klin u obruč, a dvije partizanske brigade su dobile zadaću izdržati dok se glavnina ne probije. Gledao sam ih kad su krenuli na ovaj zadatak: znali su da će to biti njihov pokolj, ali su otišli -- i bili zbrisani. Titova grupa se probila uskim koridorom između ustaških i njemačkih položaja, trčeci kroz šumu gdje su posvuda ležali ustaški

30 Dedijer, Novi prilozi, sv. 2. , str. 516 i 930

31 Vidi: Đilas, Wartime

ranjenici u mukama, zazivajući svoje majke, dok su partizanski bolničari izvlačili one lakše partizanske ranjenike, ignorirajući i svoje teške a pogotovo ove ustaške. Po izlasku iz okruženja Titov štab i nekih desetak tisuća partizana bili su u stalnom pokretu skoro mjesec dana. Živjeli su na korijenju i nekim travama koje bi skuhalo malo mesa od mazgi koje bi zaklali. Najteže je bilo naći svježu vodu, žed nas je sviju morila danima. Najjedniji od sviju bili su izbjeglice iz spaljenih sela koje su se pridružile partizanima. Kuhali su korijenje i mazgovlja crijeva, i to samo kad su im partizani dozvolili upaliti vatre, a to je zbog neprijateljskih aviona bilo opasno...³²

Iako je službeno Orden narodnog heroja Jugoslavije uveo Vrhovni štab NOVJ, ukazom od 15. VIII 1943. , već od veljače 1942. u „Biltenu Vrhovnog štaba“ bilo je proglašeno 22 narodna heroja. Prvi je bio veteran Prvog svjetskog rata i jedan od po godinama najstarijih narodnih heroja, Petar Leković, klesar iz Užičke Požege, Srbija. On je k Titovim partizanima došao sa svoja 3 sina, a poginuo je 1942. kao zamjenik komandanta 1. bataljona Druge proleterske brigade u borbi protiv četnika (u času pogibije već je bio proglašen narodnim herojem za junaštvo iz ranijih bitaka). Ordenom narodnog heroja odlikovano je ukupno 1.322 sudionika NOB-a (Tito tri puta, a svi ostali po jedanput), a od ovih je 955 poginulo; taj je orden također dobilo i 19 stranih državljana koji su ili sudjelovali u NOB-u ili su na neki način pomogli jugoslavenskim partizanima, i to 16 iz Sovjetskog Saveza, jedan Čeh, jedan Poljak i jedan Talijan; zatim 32 jedinice partizanske vojske, 4 političke organizacije, te 8 jugoslavenskih gradova.³³ Od ukupnog broja pojedinaca, žena narodnih heroja ima 91; zatim 1.284 ili oko 97% bili su članovi Komunističke partije Jugoslavije, a 18 članovi komunističke omladine (SKOJ), dok ih 20 nije pripadalo političkim organizacijama; dalje, po zanimanju i obrazovnom profilu 452 ili 34% bili su industrijski radnici, a među

32 C. L. Sulzberger, *A long row of candles; memoirs and diaries, 1934-1954*. New York: Macmillan, 1969., str 440-441. Vidi, također, F. W. D. Deakin, *The embattled mountain*, New York: Oxford University Press, 1971.

33 *Narodni heroji Jugoslavije. 1-2; pripremio: Institut za savremenu istoriju* , Beograd, BIGZ, izdanja 1975. i 1982. , ovdje citirano izdanje iz 1975., knjiga druga, str. 463

ovima najviše je bilo rudara; zanimljivo je da je bilo 236 seljaka, ili kako u citiranom izvoru piše „poljoprivrednika“, što čini 18% od ukupnog broja; zatim, 82 narodna heroja prešli su u partizane kao oficiri bivše jugoslavenske vojske ili žandari; mnogobrojni su i studenti - ima ih 184, a 66 su učenici srednjih škola, uglavnom gimnazija, te ovi budući intelektualci zajedno premašuju broj seljaka; zatim njih 78 bili su službenici i administrativni radnici, a 13% su stručnjaci raznih profila (64 pravnik, 52 profesora i učitelja, 27 inženjera i liječnika, 29 novinara, pisaca i umjetnika).³⁴ Ako se ovi stručnjaci i studenti (bez đaka) podvedu pod kategoriju intelektualaca, odnosno visokoobrazovanih ljudi, njih je bilo ukupno 292, te kad se pribroje industrijskim radnicima, ukupno je u redovima narodnih heroja bilo 744 industrijskih radnika i intelektualaca, tako da je ova kategorija brojnija od one standardne marksističko-lenjinstičke kategorije „radnici plus seljaci“ a, osim toga, intelektualci, skupa s đacima, administrativnim službenicima i profesionalnim vojnicima otprilike su brojčano jednaki kategoriji radnici-seljaci. Po starosnoj strukturi tri četvrtine narodnih heroja bili su mlađi od 34 godine, a od poginulih većina je imala između 16 i 26 godina. O nacionalnosti i vjeroispovijesti narodnih heroja detaljnih podataka u ovim izvorima nema, ali ima o mjestu rođenja, tako da ih je najveći broj rođen u Hrvatskoj (21,9%), zatim u Bosni i Hercegovini (20,6%), u Crnoj Gori (18,7%), u Srbiji bez autonomnih pokrajina (15%) i u Sloveniji (11%).³⁵ Ako je suditi po imenima i mjestu rođenja, te u odnosu na broj stanovnika i ukupan broj pripadnika tog naroda u odnosu na druge, relativno najviše narodnih heroja bili su po nacionalnosti Crnogorci (225). Nekoliko je narodnih heroja bilo rođeno u inozemstvu, na primjer, četvorica u Sjedinjenim Američkim Državama, jedan u Italiji, jedan u Boliviji i jedan u Austriji. Ova četvorica „Amerikanaca“ rođenih u SAD bili su djeca jugoslavenskih imigranata, radnika u rudnicima ili na sličnim poslovima, tako da su od djetinjstva upoznali klasnog neprijatelja u najbrutalnijem izdanju. Dvojici su očevi poginuli u radnim nesrećama i ostavili

34 Ibidem.

35 Ibidem.

udovice i brojne obitelji koje su se onda vratile u rodni kraj, a djeca su im postali radikalni borci za rušenje kapitalizma.

Dva su tipična profila narodnoga heroja: prvi je junak-ratnik, čije je herojstvo na ratištu donijelo partizanima vojne uspjehe, a drugi junak-mučenik koji se žrtvuje, prkosi neprijatelju i umire u najstrašnijim patnjama, koje se poslije pamte i do u detalje opisuju kao u crkvenim hagiografijama. Herojska djela prenose se kroz školski sustav mladim naraštajima, koji u tome uzrastu najbolje pamte kako junaštvo kojim su izborene pobjede na ratištu tako i mučeništvo koje postaje trauma što se duboko urezuje u psihu. Od 955 narodnih heroja koji su poginuli, najviše (77%), je palo u izravnoj borbi s neprijateljem; oko 15% ih je strijeljano ili su izgubili život u zatvorima i logorima; prema godini rata, najviše ih je poginulo 1943. , gotovo 30% (samo u bitki na Sutjesci u lipnju te godine izginulo je skoro pola od glavnine Titove vojske od nekih 20.000 partizana), a zatim 1942. (27,5%); od 91 žene-heroja poginulo ih je 71, i to najviše od posljedica torture ili egzekucija u zatvorima i logorima, ali ih je nekoliko razbilo stereotip „partizanske bolničarke“ poginuvši junački u izravnoj borbi s neprijateljem (najpoznatija partizanska „Amazonka“ je vjerojatno Marija Bursać iz sela Kamenice kod Drvara, BiH, koja je sama znala u borbi pobiti ili zarobiti po nekoliko neprijatelja, dakako muškaraca, a umrla je teško ranjena na nosilima u pokretu, jer se iscrpila pjevanjem borbenih i revolucionarnih pjesama kojima je bodrila drugarice i drugove). Treba dakako spomenuti i „španjolske borce“, odnosno dobrovoljce španjolskog građanskog rata, koji su dali 9 narodnih heroja Jugoslavije, a i njihovo udruženje je dobilo Orden narodnog heroja Jugoslavije.

Od grupnih heroja i herojskih epova koji nisu morali nositi formalno priznanje narodnih heroja, ali su ušli u partizansku mitologiju, napose su zanimljivi kultovi „7 neprijateljskih ofenziva“, u kojima su se zbile i najveće bitke, te „7 sekretara SKOJ-a“³⁶ U oba slučaja, i

36 Ofenzive, a također i najveće bitke su: Užička republika (1941), Igmanski marš i borbe u istočnoj Bosni (1942), Ofenzive na oslobođene partizanske teritorije u Crnoj Gori i na Kozari (1942), Bitka na Neretvi (1943), Bitka na Sutjesci (1943), Ofenziva prema Jadranu poslije pada Italije (1943) te zadnja, sed-

tih 7 bitaka i 7 mladih komunističkih lidera koji su žrtvovali živote za revoluciju, zanimljiva je mitološka konstrukcija oko broja 7, koja je poznata iz narodne predaje i komparativne mitologije. Danas je ta „mitološka sedmica“ možda najpoznatija iz popularne kulture i filma (npr. filmski klasici „7 samuraja“, „Veličanstvenih 7“, „7 godina vjernosti“, „7 nevjesta za 7 braće“ itd). Ta „mitološka sedmica“, kao i drugi magični i sveti brojevi (npr. 3 i 9), pojavljuje se u mitovima i legendama Južnih Slavena, pa i pučkom praznovjerju (npr. „7 godina nesreće“, „daleko preko 7 gora i 7 mora“, priča o Snjeguljici i 7 patuljaka“ itd.).³⁷ Mitološke „sedmice“ javljaju se u kršćanskom Svetom pismu, i to u Isusovoj teoriji oprosta neprijateljima, gdje na jednom mjestu Isus objašnjava ideju opraštanja, spominje da treba oprostiti neprijatelju sedam puta sedamdeset puta, a slično je i sa crkvenih „7 smrtnih grijeha“ itd. Magičnih sedmica ima i u kosovskom mitu, koji je utjecao ne samo na Srbe nego i susjedne južnoslavenske narode; tako je u Kosovskom boju 1389., prema legendi, poginuo knez Lazar sa 77.000 srpskih vitezova. Ikona srpskog nacionalizma, 2003. godine kanonizirani vladika Nikolaj Velimirović, također je u konstrukciji svoje nacionalističke mitologije koristio mitološku sedmicu. Pisao je da Srbe, žrtve hrvatskih ustaša u Drugom svjetskom ratu, a tih je žrtava po njemu bilo 700.000 (među njima i 177 svećenika Srpske pravoslavne crkve) - treba kanonizirati u jedan poseban kult novomučenika koji su se žrtvovali za Srbiju i pravoslavlje: „Onih 700.000 koji su patili i stradali za pravoslavnu vjeru od ruku rimokatoličkih krstaša, ustaša, za vreme Drugog svet-skog rata – to su srpski novomučenici.“³⁸ Ovaj ortodokсни teolog

ma, Desant na Drvar (1944). Vidi Ronald L. Tarnstrom, *Balkan Battles: Turkey, Greece, Albania, Buglaria, Yugoslavia, Romania*. Lindsborg, KA: Trogen Books, 1998. Legendarni sekretari SKOJ-a bili su: Josip Debeljak, Pajo Marganović, Mijo Oreški, Janko Mišić, Zlatko Šnajder, Josip Kolumbo i Pero Popović Aga. Prema: *Leksikon Yu-mitologije*, internet izdanje, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/read.php?id=721>

37 Vidi: Špiro Kulišić, Petar Ž. Petrović, Nikola Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Etnografski institute SANU; Interprint, 1998.

38 Citirano prema *Orthodox Life*, no. 33. vol. 1. January-February 1983, str. 15-22. Također na 2. VI. 2005. pročitano na Internet stranicama http://www.orthodoxinfo.com/ecumenism/serbian_newmartyrs.htm

zamišlja "nebesku vojsku" palih srpskih mučenika koja se udružuje u jedinstvenu duhovnu i moralnu snagu s vojskom kosovskih mučenika iz vidovdanskog boja na Kosovu polju 1389. , kojih je po legendi bilo 77.000, dakle ukupno 777.000. Zanimljivo je da se i u mitologiji hrvatskog etnonacionalizma mogu pronaći mitološke sedmice. Tako je jedan od ključnih mitova hrvatske etnogeneze i izmišljene tradicije takozvani „mit od stoljeća sedmog“ kad su Hrvati, navodno, prešli na rimokatolicizam, pa otada do danas u kontinuitetu postoji hrvatska nacija.

Možda najzanimljivija, a do sad slabo analizirana, dimenzija partizanskog heroizma su heroji-samoubojice koji su svjesno žrtvovali živote za svoje drugove, za revoluciju i domovinu, ili u bezizlaznoj situaciji da ne padnu živi u ruke neprijatelju. Ovaj profil borca pokreta otpora danas u svijetu opet postaje napose zanimljiv. Naime, barem od terorističkog napada na SAD od 11. 09.2001. vodi se neka vrsta svjetskog rata pod vodstvom SAD, koji se naziva „globalni rat protiv terorizma“. U tome ratu spektakularnu propagandnu ulogu imaju „bombaši-samoubojice“, muslimanski ratnici inspirirani nekom smjesom religije i ideologije, a ponajviše vrlo jednostavnom idejom istjerivanja tuđinskog osvajača iz njihove domovine, što su i mnogi Amerikanci shvatili.³⁹ Dakle, od ukupnog broja od 955 poginulih partizanskih narodnih heroja, njih 55 (6% od ukupnog broja), kako kaže citirani izvor, „izvršilo je samoubojstvo da ne bi pali neprijatelju u ruke“.⁴⁰ Ali, kad se pažljivije pročitaju biografije svakog heroja i prošire kriteriji, samoubojica zapravo ima najmanje 76, pa i trostruko od toga broja ako se uračunaju samoubilački pothvati poput čuvanja odstupnice drugovima pri povlačenju, suicidi teških ranjenika i bolesnika, pokušaji suicida pri hapšenju i mučenju, ili smrt pod torturom prkoseći mučiteljima i ne pristajući na suradnju. Samo je jedan narodni heroj, po navedenom izvoru, izvršio suicid

39 Čak se i u SAD, usprkos propagandi, provuku realistički zaključci, poput ovoga: "Sve organizacije koje su koristile bombaše-samoubojice i općenito samoubilačke napade, borile su se da istjeraju stranog okupatora iz svoje domovine..." Christian Caryl, "Why Suicide Bombers Do It." The New York Review of Books. Volume LII, Number 14, September 22, 2005. , str. 29

40 Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 1.

u trenutku, kako izvor navodi, „duševnog rastrojstva“, ali ovih partizanskih suicida bilo bi mnogo više kad bi se kao herojski priznali pokušaji suicida pod torturom ili suicidi teških bolesnika-tifusara, ili napuštenih teških ranjenika koji su ili dobrovoljno odustali od pokreta sa svojim jedinicama ili su bili ostavljeni pa su se ubili zbog panike, a neki i pružajući otpor neprijatelju prije nego što će zadnji metak sačuvati za sebe.

Temu herojskog suicida među partizanima načeo je Dedijer poslije Titove smrti (Tita su navodno takve teme deprimirale i iritirale, te je insistirao da se naglašavaju u javnosti trijumfalne i progresivne a ne mučeničke ili metafizičke teme). Po Dedijeru, nije postojala nikakva „direktiva odozgo“ u pogledu obaveze suicida da se ne padne neprijatelju u ruke.⁴¹ Međutim, i Dedijer kao partizan i povjesničar svjedoči da je i među najhrabrijim partizanima postojao strah od torture ako padnu neprijatelju u ruke. Znalo se za brutalnost Gestapoa, krvave odmazde protiv civilnog stanovništva, ustaške i četničke masakre, zločine torture, klanja, kopanja očiju, kidanja ljudi na komade. Uostalom, okupator i njegovi domaći saveznici izvodili su niz javnih egzekucija u cilju zastrašivanja, a izmrcvarene leševe heroja otpora bilo je zabranjeno uklanjati s javnih mjesta po nekoliko dana. Dedijer sugerira da se za prosudbu i kvalifikaciju herojskog suicida istraže ne samo okolnosti smrti nego i način života i karakter svakog heroja-samoubojice, te njegova ili njezina „vjera“, odnosno ideali za koje je dao(la) život, tako da u heroje ne mogu ući npr. Hitler i Goebels, koji su također izvršili suicid da ne padnu neprijatelju u ruke, ali su prije toga skrivili smrt milijuna nevinih ljudi i borili se za kriminalne ideje.⁴² Doduše, okolnosti u kojima se ovakvi slučajevi događaju nije uvijek lako istraživati. Rijetki su spektakularni herojski suicidi pred masama svjedoka, a i u tom slučaju svaki je slučaj potencijalni rašomon i žrtva naknadnih bitaka za sjećanje i kolektivno pamćenje.

Dakle, po kriteriju herojskog suicida, samoubilačkog pothvata ili

41 V. Dedijer, „Samožrtvovanje i herojsko samoubistvo kod partizana“, Novi prilozi, sv. 2. str. 522

42 Ibidem, str. 509

mučeničke smrti pod torturom, od članova velereda narodnih heroja Jugoslavije izdvajam slijedećih nekoliko slučajeva, prema opisima iz ranije citiranog izvora, te nesavršene ali ipak korisne enciklopedije narodnih heroja, objavljene 1970-tih, u koju je uloženo mnogo istraživačkog napora i motiva koji nisu samo propagandni.⁴³ Napominjem da one najpopularnije među narodnim herojima (npr. Sava Kovačević, Nada Dimić, Rade Končar itd.) u ovom kratkom pregledu iz metodoloških razloga preskačem, jer je za analizu njihovih kultura potrebno više prostora, a i ne odgovaraju svim kriterijima samoubojica i samoubilačke žrtve. Počnimo kao i kod sovjetskog herojskog kulta s pilotima i zrakoplovstvom, iako pod drukčijim okolnostima.

Rudi Čajavec, koga današnja supkultura jugonostalgije pamti kao marku jednog od prvih televizora domaće proizvodnje, rodom je Bosne i Hercegovine. Nakon diplome na beogradskom Pravnom fakultetu završava školu rezervnih oficira-pilota u Novom Sadu. Početkom rata kao državni službenik u Banjaluci i povremeni pilot Zrakoplovstva NDH radi za lokalnu ćeliju KPJ. Dana 23. maja 1942. dogovara s Franjom Kluzom povijesnu akciju otimanja dvaju aviona i prelijetanja na oslobođenu teritoriju kod Prijedora. Tako je rođeno partizansko ratno zrakoplovstvo. Prvi je poletio Kluz, a za njim Čajavec, skupa s aviomehaničarom Mišom Jazbecom u avionu „dvokrilcu“ marke „Brege 19“. Prvi i jedini ratni let imao je nad ustaškom Banjalukom u ljeto 1942. , kad je bacaio letke, a zatim bombardirao lokalni vojni aerodrom. U jednom bombarderskom naletu ranjen je u koljeno, pa je poletio prema oslobođenoj teritoriji. Međutim, zbog kvara je morao prinudno sletjeti. Opoljen od lokalnih četnika, poslije kraće borbe izvršio je samoubojstvo da ne padne živ neprijatelju u ruke.

Slijedeći slučaj predstavlja samoubilački pothvat u borbi. Narodni heroj Božina Prelević – Bojo, iz Crne Gore, bio je mitraljezac legendarne Prve proleterske brigade. Prenio je tešku „Breda“, kojom je pokosio mnoge dušmane, na ramenima preko smrznute planine u epskom Igmanskom maršu. U bici na Sutjesci, u lipnju 1943. ,

43 Narodni heroji Jugoslavije, 1-2, Beograd, 1975. ; 1982.

nastavlja pucati iz svog teškog mitraljeza po neprijatelju dok mu bolničari previjaju gelerom bombe presječenu nogu. Dok se proletari povlače, Bojo im vatrom štiti odstupnicu. Ostaje bez municije i neprijatelji mu se približavaju. On ih čeka da pridu posve blizu, aktivira skrivenu bombu i njom raznosi sebe i one koji su mu se usudili najbliže prići. Scena je epska, replika motiva iz mnogih legendi, romana i filmova, primjerice epiloga Hemingwayevog *For Whom the Bell Tolls*.

Draga Pravica, iz Trebinja, bila je kao gimnazijalka u Dubrovniku djevojka „kose boje zrelog žita, vitkog stasa i neobične lepote“.⁴⁴ Imala je 23 godine i bila sekretar Okružnog komiteta KPJ za Hercegovinu kad su je u proljeće 1942. na ilegalnom radu za NOP u Trebinju uhapsili četnici i nakon mučenja predali Talijanima. U dubrovačkom zatvoru čekala ju je nova tortura, ali kako Talijani ne uspijevaju ništa od Drage saznati, vraćaju je trebinjskim četnicima. U četničkom zatvoru „bičevali su je do krvi, palili joj kožu i kosu, zalivali rane solju. Kad joj je četnički komandant rekao da moli za milost, polumrtva se podigla i izdajniku pljunula u lice. Odmah zatim bila je strijeljana, zajedno s bratom Radom...“⁴⁵

Nadežda Purić - Nada, rođena u Valjevu, član KPJ postala kao državna službenica u Beogradu, uhapšena je od kvislinške Nedićeve policije krajem 1941. zbog ilegalnog rada za NOP. „Podvrgli su je svirepom mučenju koje je trajalo 11 dana. Gvozdanim obručom stezali su joj čelo, pekli po celom telu, a onda šibali mokrom gumenom palicom. Hladnom vodom vraćali su joj svest. Pred kraj, to je već bila drama žene koju više nikakvim sredstvima nisu mogli prinuditi na izdaju. . . Umrla je 27. novembra 1941. pod nogama Živadina Miloradovića, agenta Specijalne policije koji je i vodio njen islednički dosije . . .“⁴⁶

Rajku Baković, studenticu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, uhapsili su zbog ilegalnog rada za NOP agenti Ustaške nadzorne službe (UNS) u prosincu 1941. , skupa sa sestrom Zdenkom i bratom

44 Narodni heroji Jugoslavije, izdanje 1975. , knjiga II, str. 108

45 Ibidem.

46 Ibidem, str. 119

Mladenom. „Obe sestre bile su podvrgnute strahovitim torturama... Rajka je 24. prosinca prevezena u bolnicu u Vinogradskoj ulici, a Zdenka je sutradan, vidjevši da nema sestre, iskoristila momenat nepažnje svojih čuvara, otrgnula se od agenata i bacila s četvrtog kata istražnog zatvora... Rajka je umrla od posljedica mučenja... U Rajkinoj bolničkoj prijavi konstatirane su teške kontuzije na rukama i nogama...“⁴⁷

Ljubica Popović, rođena blizu Podgorice u Crnoj Gori, imala je 21 godinu kad je vodila ilegalne oružane akcije u Crnoj Gori, iz koje se glavnina partizanskih snaga poslije trinaestojulskog ustanka povukla u BiH. U noći između 8. i 9. prosinca 1942. partizanska trojka na zadatku, u sastavu Ljubica Popović, Raško Božović i Radimir Nikezić, naišla je na četničku zasjedu. Nikezić se izvukao i otišao po pomoć, a Ljubica i Raško, teško ranjeni, pokušavaju se sakriti. Ljubici je metak smrskao koljeno. Skriveni u kolibi čekaju pomoć, ali ih netko izdaje četnicima, koji ih opkoljavaju i pale kolibu. „Dok je koliba bila u plamenu a četnici ih pozivali na predaju, oni su klicali Partiji, NOP, Rusiji i Crvenoj armiji. Zapjevali su patriotsku pjesmu „Sa Lovćena kliče vila“, a potom se čuo jedan pucanj pištolja, pa drugi. Izabrali u samoubistvo rađe nego predaju neprijatelju.“⁴⁸

Nedjeljko Barnić, zvani Žarki, partizanski diverzant iz Banata, izgubio je u eksploziji šaku. Nakon amputacije ruke kuhinjskim nožem uskoro je opet bio u akciji. U rujnu 1944. Nijemci su ga opkolili s grupom ranjenika i političkih rukovodilaca koji su se kretali za partizanskim jedinicama. Borio se dok je imao municije, a posljednji metak je ispalio sebi u sljepoočnicu. Ali preživio je, iako slijep, tek da trpi mučenje u njemačkom zatvoru. Izmrvcarenog, Nijemci su ga živog zakopali u pijesak, ostavljajući mu samo glavu na vrelom suncu.

Franc Bukovec iz Ljubljane, piše naš izvor, bio je u početku religiozan, ali se promijenio. Među radnicima u tvornici celuloze i papira u Domžalama djeluje kao sindikalni aktivist, a potom postaje komunist. U partizanima je komandir Dolomitskog odreda, istaknut u borbama. U rujnu 1942. , prilikom prijelaza preko neprijateljske

47 Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 1. str. 48

48 Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 2. str. 98

teritorije, sjeo je s drugovima da se odmori i prezalogaji. Posegnuo je u torbu u kojoj je nosio manji komad kruha i veću količinu bombi. Jedna je bomba eksplodirala i raznijela mu ruku, trbuh i lice. U mukama, zamolio je drugove da mu pozdrave ženu i djecu, a potom i da mu najbolji prijatelj ispali metak u glavu „kako je u ono vreme bilo praksa u sličnim slučajevima.“⁴⁹

Milinko Kušić je bio profesionalni revolucionar, koji je u međuratnoj kraljevini robijao u kaznionicama Lepoglava i Srijemska Mitrovica. Jedan je od organizatora narodnog ustanka u užičkom srezu, a bio je i politički komesar Užičkog partizanskog odreda i član Glavnog štaba NOP-a za Srbiju. U 1942. Godini je politički komesar legendarne Druge proleterske brigade. Zabilješka o njegovoj pogibiji kratka je ali zanimljiva, jer je na isti način skončalo 5 narodnih heroja, te možda na stotine partizanskih boraca: „Kao i znatan broj boraca, Kušić je oboleo od pegavog tifusa i kao teški bolesnik izvršio samoubistvo.“⁵⁰

Vinko Paić Ožić, dio je legende o Prvom splitskom partizanskom odredu. Bio je sastavljen od splitskih skojevaca i komunista, među kojima je bila i skoro cijela momčad Radničkog nogometnog kluba „Split“, za koje legenda kaže da su otišli u partizane (i u smrt) u sportskoj opremi.⁵¹ Otkriveni su u pokretu preko Dinare i praćeni od ustaša i Talijana, a zatim iznenada napadnuti na spavanju. Uz velike gubitke odred odstupa, a teško ranjeni Vinko Paić Ožić s dvojicom drugova ostaje u zaštitnici i nastavlja borbu. Odbijaju napad, zatim se povlače i ta dvojica, a Vinko ostaje sam i dočekuje novi napad. U borbi gubi svijest. Bude ga mučenja u ustaškom zatvoru u Sinju, gdje su u međuvremenu dovedeni i ostali preživjeli članovi odreda koji su zarobljeni u borbi dan kasnije. Paić Ožić je pod mukama izdahnuo u zatvoru, a 24-orica zarobljenih splitskih partizana strijeljano je kod Sinja.

49 Ibidem, str. 123

50 Ibidem, str. 423

51 Vidi: Milorad Bibić, Split je prva liga. Split: Društvo prijatelja Nogometnog kluba „Split“, 2002; Crveni „Split“: 1912-1982. Pripremio i uredio Mario Garber ; dokumenti i statistika Duško Marović ; fotografije Josip Ercegović... et al. Split : Radnički nogometni klub „Split“, 1984.

Obren Janjušević, porijeklom iz Crne Gore, odrastao je u Vojvodini, a u rat ide kao osamnaestogodišnjak i zapovijeda partizanskim kuririma na području Banata. U ljeto 1944. uspješno sudjeluje u diverzantskim akcijama, ali je teže ranjen. Neprijatelj otkriva zemunicu u kojoj je Obren s grupom kurira i bolničarkom Danicom Vrzić. Obren naređuje kuririma da bježe, a on i Danica ostaju i pružaju otpor neprijatelju. Kada su s municijom bili pri kraju, daje drugarici bombu, sebi puca u glavu, a „Danica je zagrlila druga koji je umirao i aktivirala bombu.“⁵²

Malči Belič, službenica iz Ljubljane, ilegalno radi za Osvobodilnu frontu Slovenije (OF) do siječnja 1943. , kad je uhapšena. U zatvoru je muče danonoćno, bez hrane i vode, traže od nje da prepozna ilegalce s kojima je surađivala, ali ona šuti. Podlegla je mučenju nakon dva tjedan u zatvoru. Na vratu su joj bili „tragovi davljenja, na slepoočnicama podbuli crni otoci, jedna ruka slomljena, po grudima također crni otoci, nekoliko rebara slomljeno, zatiljak takođe...“⁵³

Ivanka Trohar iz Delnica, Hrvatska, imala je osamnaest godina kad se tijekom teške ratne 1942. godine istaknula hrabrošću kao članica partizanskog odreda „Matija Gubec“. Rukovodi organizacijom SKOJ-a, sudjeluje u borbama, organizira liječenje ranjenika. U listopadu 1944. , blizu Broda na Kupi, upala je u ustašku zasjedu. Poslije 20 dana mučenja vodili su je na javnu egzekuciju u jednom selu kod Karlovca, a ona je pod vješalima pjevala.

Slaviša Vajner Čiča, kao i Sava Kovačević spada među najslavnije narodne heroje, također s nejasnim okolnostima smrti, među kojima je moguće i samoubojstvo. Rođen u Novom Vinodolskom u Hrvatskoj, studira na Zagrebačkom sveučilištu i radi kao inženjer u Zagrebu i Banjaluci. Kao komandant prvog partizanskog odreda na planini Romaniji ulazi u narodnu legendu, a o njegovim se podvizima pjevaju pjesme („Ide Čiča preko Romanije“, ta pjesma kasnije se javlja s Titom u glavnoj ulozi, između ostalog jer je „Čiča“ bio i nadimak četničkog vođe Mihailovića). S talentom za spektakl i manipulaciju masama, na konju upada na četničke zborove objašnjava-

52 Ibidem, str. 300

53 Ibidem, str. 59

jući seljacima izdaju četničkog vodstva i pozivajući četnike da pređu na stranu partizana. U siječnju 1942. u sastavu je legendarne Prve proleterske brigade, kad na jednoj željezničkoj stanici istočno od Sarajeva upada u četničku zasjedu. U borbi opkoljeni partizani trpe teške gubitke. Četnicima se pridružuje elitna njemačka jedinica i steže obruč. Već je bilo poginulo oko šezdesetak partizana kad je Vajner iz pištolja pucao sebi u sljepoočnicu. Nijemci njegovo mrtvo tijelo pokazuju po romanjskim selima, a grob mu nikada nije otkriven.⁵⁴ Dedijer tvrdi da priča o Vajnerovu suicidu nije potvrđena i da je po nekim drugim verzijama poginuo u borbi, ali da su seljaci na Romaniji u usmenoj predaji i narodnim pjesmama iskonstruirali priču o njegovom herojskom suicidu da ne bio kojim slučajem ranjen pao neprijatelju u ruke.⁵⁵

Mučenička dimenzija naglašena je u kultu partizanskih narodnih heroja. Genealoški, mit o partizanskim narodnim heroji konstruiran je dobrim dijelom po matrici kršćanskog martirijuma. Nije stoga čudo da je, primjerice, katolički crkveni poglavar i poznat teolog, splitsko-makarski nadbiskup Frane Franić, prema jednom svom objavljenom tekstu iz socijalističke ere bio impresioniran tim partizanskim narodnim herojima-antifašistima, napose jer je osobno svjedočio o mučeništvu nekih od njih. U dijelu svoje Božične poslanice iz 1985. progovorio je afirmativno o antifašizmu, pokušavajući pridobiti za kvalitetniji dijalog i demokratske reforme tada još vladajuće komuniste. Pod naslovom „Moje osobno iskustvo“, nadbiskup Franić piše:

Želio bih ovdje saopćiti svoje osobno iskustvo koje sam imao kao kapelan splitskih zatvora sv. Roka, za vrijeme prošloga rata. Iz tih zatvora odlazili su naši ljudi, mladi i odrasli, u koncentracione logore ili na stratišta. Ja sam te ljude primao u sakristiji zatvorske kapale na ispovijed ako su bili vjernici, a tih je bilo većina, ili na prijateljski razgovor ako nisu bili vjernici, usprkos opasnosti koja nam je prijetila od zajedničkog neprijatelja. Neke sam od tih mla-

54 Narodni heroji Jugoslavije, 2. dio, str. 285-286

55 Dedijer, „Samozrtvovanje i herojsko samoubistvo kod partizana“, Novi prilozi, str. 516

dih ljudi, na mrtvo istučenih od neprijatelja, vjenčavao u tadašnjoj splitskoj gradskoj bolnici, jer su oni umirući bili zabrinuti za dobar glas svojih zaručnica poslije njihove smrti. To bi me svaki put jako ganulo. A i divio sam se tim mladim herojima koji su davali svoje živote da oslobode svoju domovinu od stranog zavojevača i koji su se nesebično borili za društvenu pravdu, kako su je oni shvaćali i u koju su oni vjerovali.⁵⁶

PROTURJEČJA TITOIZMA, EROZIJA I IKONOKLAZAM

Titoizam je bio neslužbeni termin koji je egzistirao uz one oficijelne, režimske, duge i nezgrapne nazive za sustav etabliran u socijalističkoj Jugoslaviji poslije raskida sa staljinizmom. Partizanski mit, Titov kult i kult narodnih heroja dominiraju nacionalnom patriotskom mitologijom. Partizanski je mit, kao i sistem, mutirao. 1970-tih i 1980-tih bio je komercijaliziran i profaniziran. Po narodnim herojima nazvane su ne samo škole i ulice, nego i tvornice i njihovi proizvodi - poput keksa i donjeg rublja. Uz nekoliko umjetnički vrijednih, proizveden je niz nekvalitetnih partizanskih filmova koji imitiraju holivudske produkte. Zato čak i jugonostalglični „Leksikon YU-mitologije“ (2004) ironično definira partizane: „Partizani (grčki titanicos), božanska bića magičnih moći i natprirodnih osobina“; a njihovi neprijatelji, Nijemci, definirani su kao „krvoločna bića, odevena u prepoznatljive štofane uniforme, koja uništavaju pred sobom sve oblike života, a s posebnim zadovoljstvom partizanske ranjenike...“⁵⁷

Kako se sistem mijenjao, dolazi i do svojevrsne neravnoteže u jačini Titovog kulta u odnosu na ostale patriotske kultove jugosla-

56 Dr. Frane Franić, Bit ćete mi svjedoci. Zbirka božićnih, korizmenih i uskrasnih propovijedi, poruka i poslanica, 1954-1988. , Split: Crkva u svijetu, 1996. str. 272

57 Iris Adrić, Vladimir Arsenijević, Đorđe Matić, ur. Leksikon YU Mitologije, Beograd: Rende; Zagreb: Postscriptum, 2004. str. 296, 271

venske socijalističke multinacije. Titov je kult ličnosti u tom sustavu „titoizma“ bio toliko dominantan da je u jednom tekstu slovenski književnik Drago Jančar napisao da se ta zemlja trebala zvati ne Jugoslavija nego „Titoland“. Poslije Titove smrti zemlja se raspadala, a kult, ritual i mit bili su zadnje što je odolijevalo. Zbog toga, uz ostalo, slabi i kult narodnih heroja. Tito je, dakako, bio jedan od narodnih heroja, ali je njegov osobni kult bio daleko jači od svakog narodnog heroja pojedinačno i od cijelog tog kulta u cjelini. Titovi velelebni spomenici i posebni državni ritual njemu u čast zasjenili su sve memorijale podignute narodnim herojima i uspomeni na njih.

Osim toga, Tito po prirodi nije volio ni koncept junaštva, a kamoli mučeništva. Volio je sigurnost i udobnost. Njegov životni stil bio je sve samo ne asketski. Asketa nije bio ni onda kad je kao agent Kominterne u ilegali u velikom stilu živio u Parizu, organizirajući sudjelovanje stranih boraca u Španjolskom građanskom ratu. Komunističke revolucionare asketskog imagea, poput Mao Zedonga, Fidela Castra i Che Guevare, prezirao je, a i oni njega. Tito, poslije te nemoguće partizanske pobjede u ratu (koju većinu ratnih godina vjerojatno nije ni očekivao) te nakon što je uspio preživjeti i Staljinov nasrtaj i Kominform (to je valjda i za njega bilo čudo), neće davati osobni primjer asketizma i požrtvovanja svom narodu, niti će očekivati od naroda da se žrtvuje - nego da što bolje živi. Otvorio je granice i dozvolio rad u inozemstvu, od turizma i sporta napravio je zaštitne znakove svoje zemlje, kao zemlje u kojoj ljudi uživaju. Na kraljevskim dvorovima dobro se snalazio, šarmirao je zapadne državnike, jahta „Galeb“ mu je bila ploveća rezidencija, a mnogobrojne druge palače imao je u najljepšim dijelovima zemlje, kao i privatni mini-arhipelag na Jadranu. Ženio se nekoliko puta, imao manire milijardera (iako će umrijeti kao komunistički monah, bez imovine). Prema memoarima egipatskog predsjednika Anwara el-Sadata, lideri nesvrstanih zvali su Tita „komunističkim carem“ (Communist emperor).⁵⁸ A stari Titov znanac, novinar New York Timesa C.L. Sulzberger, (koga je Tito pustio da intervjuira kardinala

58 Anwar el-Sadat, *Those I have known*; foreword by Jimmy Carter, New York: Continuum, 1984., str. 112

Stepinca u zatvoru) opisuje u svojim memoarima ostarjelog jugoslavenskog vođu 1973. godine prigodom proslave 30-te obljetnice bitke na Sutjesci. „Pretilom Titu“, primjećuje Sulzberger, „svijetloplava maršalska odora još više ističe nabrekli trbuh koji starac teško nosi; on se umorno i skoro nezainteresirano kreće dok na Tjentištu obavlja smotru postrojenih preživjelih partizanskih veterana; mogao je barem zastati i pružiti nekom od njih ruku, zagrliti drugove koje je prepoznao ili nekoga upitati za ime da se prisjeti“, primjećuje američki novinar.⁵⁹ Doista, zanimljivo je pitanje da li Tito to nije htio učiniti ili mu je nametnuta uloga ikone, hodajućeg božanstva, pa bi bilo neprikladno da se sveci s običnim smrtnicima rukuju.

Zreli, liberalizirani, tržišno orijentirani socijalizam, a navlastito titoizam u njegove zadnje dvije dekade, donosi postupnu eroziju patriotske mitologije jugoslavenske socijalističke ere. Titov kult i proturječna titoizma potkopavaju partizansku mitologiju, a iscrpljenost sistema i ritualna pretjerivanja, da bi ga se prikazalo vitalnim, potkopavaju Titov kult. U ovoj se fazi, bez obzira na status Titove države izvan sovjetskog bloka i Titove osobne averzije spram imidža komunističkih vođa u svijetu, opet javlja imitacija sovjetskog uzora, konkretno u pretjerivanjima oko patriotskih kultova. Tito kao da se utrkuje u broju najviših državnih odličja s Leonidom Brežnjevom: sovjetski lider dobiva četiri Ordena heroja SSSR-a, a Tito tri Ordena narodnog heroja Jugoslavije. Brežnjev je simbol stagnacije i nadolazeće erozije sovjetskog sustava, a ruku na srce, heroj nije bio niti je pravog rata vidio. Herojsko su odličje više od njega zaslužili i maršal Žukov, koji je dobio isti broj tih odličja, a od partijskih kadrova primjerice Nikita Hruščov, ratni komesar Staljingrada. Dakako i Tito, ali on je po konkretnoj političkoj suradnji i osobnom pristupu, čini se, više cijenio Brežnjeva nego Hruščova. Ali Titova se tri ordena narodnog heroja čine nepravednim, prije svega spram svih onih 955 poginulih „jednokratnih“ narodnih heroja, napose mučenika koji su izdahnuili pod torturom ili od vlastite ruke. Ali ne treba to zamjeriti Titu; prije će biti da mu je njegov trostruki narodni heroizam nametnuo jedan istrošeni sustav nesiguran u sebe i

59 C. L. Sulzberger, *A long row of candles*, str. 423

svoju budućnost. I taj je sistem također odgovoran za pretjerivanja, ritualizam, idolatriju i profanizaciju u partizanskoj mitologiji. Jer, kako je to primijetio Đermano Senjanović, splitski novinar i nećak istoimenog narodnog heroja, u svojim je zadnjim dekadama sistem „izgubio mjeru“, ta pretjerivanja s državno-patriotskim ritualima i komemoracijama partizanske mitologije iritirala su čak i tog novinara čiji je ujak bio poginuli partizanski narodni heroj.⁶⁰ Ipak, državna se mitologija kroz dekadu poslije Titove smrti održavala po inerciji i pokušajima naivnih vjernika i režima da opstane ili kupuje vrijeme. Kad se 1984. zemljom proćula vijest da je jedan od nekad najproduktivnijih kreatora partizanske mitologije, književnik Branko Ćopić, izvršio samoubojstvo, njegova je smrt tada mitologizirana kao herojski suicid razočaranog vjernika u dobri ali korumpirani sistem, iako su uzrok smrti bili drugi, osobni problemi tog čovjeka.

Doduše, nije taj patriotski sistem bio narodu posve nametnut, nego je dijelom iz naroda i iznikao. Bio je dugo popularan, masovno prihvaćen, i to ne samo kroz školski sustav, vojsku i slične mehanizme, nego i u narodnim običajima, popularnoj kulturi, ukratko - diskursu svakodnevnog života socijalističke ere, osiguravajući sistemu znatan dio legitimiteta. Nije ta patriotska mitologija imala neke ozbiljnije rivale i alternativne perspektive, pogotovo da je na vrijeme ispravila pogreške uzrokovane pretjeranom glorifikacijom tek jednog kratkog segmenta povijesti, apoteozom vlastitog herojstva i zataškavanjem pojedinih povijesnih kontraverzi. Politički mitovi anti-jugoslavenskih emigrantskih grupa, koji su pokušavali rehabilitirati ustaštvo i četništvo i proglasiti partizane za zločince prvog reda, bili su plitka propaganda i marginalna pojava, a tek su ih ratnih 1990-tih etnički režimi uspjeli uvesti i nametnuti. Čak ni vazda antiko-

60 „Ono kad su se za vrime Jugoslavije činile ovakve proslave, meni bi se odma nagrišpalo čelo, skupila bi mi se cila faca i samo bi promrmlja: „Ajme, opet ova pilana.“ A stvarno su bili dopizdili. Nije moglo proć 15 dan a da se nije slavila koja godišnjica. Znan da smo se onda zajebavali: „Danas se obilježava peta godišnjica dvadeset godin od proslave šeste obljetnice.“ A sićan se da san tada negdi napisa: „Na svaku kuću spomen-ploća, na svako brdo spomenik.“ Uglavnom, izgubila se bila mira. . .“ Đermano Senjanović, *Evo me u posteu*, Zagreb: Durieux, 2007. , str. 163

munističke crkve sa svojim alternativnim perspektivama na Drugi svjetski rat ili izjednačavanjem naci-fašizma i komunizma nisu imale šanse postići ono što su postigle - da im mitovi dobiju državnu sankciju, da se nije dogodila ratna tragedija i ponovljeni genocid 1990-tih. Ali ta se tragedija dogodila (za revizioniste je možda bila jedini način da izvedu reviziju povijesti, i oni su huškajući na rat to znali) i bila je praćena furioznim ikonklazmom koji se ustremio na simbole starog sustava.

Doduše, povijesni je revizionizam zahvatio sve bivše komunističke zemlje, a povijest Drugog svjetskog rata trpjela je možda čak i više od povijesti socijalističke ere.⁶¹ U zemljama bivše Jugoslavije, naročito u Hrvatskoj i Srbiji, revizionisti su pokušali rehabilitirati ne samo kvislinške vođe nego i ideologije, pri tome demonizirajući komuniste ne samo u njihovim ekscesima, nego u svemu, pa i u doprinosu antifašizmu.⁶² Uz takozvano etničko čišćenje 1990-tih, očišćeni su i materijalni simboli antifašizma i socijalističke ere. Vodio se totalni rat protiv „politički nekorektnog“ sjećanja. U Hrvatskoj je srušeno preko 3.000 partizanskih spomenika, u susjednim državama nešto manje, ali narodni heroji svuda su gubili spomen-ploče, biste, ulice, trgove, škole i tvornice, nekad po njima nazvane. Na njih i ono za što su se borili ostalo je malo sačuvanog kolektivnog sjećanja. Ne samo u ultra-revizionističkoj Hrvatskoj, gdje je revizionizam bio državna politika najmanje deset godina Tuđmanove ere, nego i drugdje u regiji partizanska mitologija nije zadržala status ni blizu ranijeg, pa ni mjeru pijeteta koji u evropskim zemljama antifašistička tradicija uglavnom zadržava. U eseju o toj izgubljenoj prošlosti zapisao je ovako bosanski književnik Mile Stojić: „I kao što su se početkom osamdesetih utrkiivali tko će prije neki grad ili ulicu nazvati maršalovim imenom, tako su se koncem osamdesetih

61 Vidi, npr. Michal Kopeček, *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989.*, Budimpešta: CEU Press, 2008.

62 Vidi: Todor Kuljić, *Kultura sećanja : teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd : Čigoja štampa, 2006; *Kultura sjećanja: 1941. : povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Uredili Sulejman Bosto, Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, Zagreb : Disput, 2008; Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941-1944.*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.

natjecali tko će prije taj naziv skinuti. U cijeloj su stvari najbrži bili poslovično lijeni Crnogorci – već s prvim dahom antibirokratske revolucije svome su glavnom gradu, Titogradu, vratili pretpotopni naziv Podgorica. U Titovu Užicu nisu samo promijenili ploču na ulazu u grad, već su dinamitom u zrak digli i veliku statuu osnivača Užičke republike. Makedonci i Slovenci učinili su to diskretno, Hrvati pompozno, dok su iz Titova Drvara krenule prve četničke postrojbe na Jajce i sve što ono simbolizira. . . Suvišak povijesti u našim životima dovodi i do takvih groteskno-komičnih situacija. Možda ćemo biti sretna zemlja tek onda kad naši gradovi budu imali ulice naziva sličnih ovima čija imena prepisujem s otvorene mape grada Beča: Blumengasse (Cvjetna ulica), Seidengasse (Ulica svile), Schönlaterngasse (Ulica lijepih svjetiljki) . . .⁶³

63 Mile Stojić, „Sablasti srušenih spomenika“, E-novine, 17. 01. 2010. , <http://www.e-novine.com/feljton/34126-Sablasti-sruenih-spomenika.html>

Bibliografija

1. Adrić, Iris, Vladimir Arsenijević, Đorđe Matić, ur. Leksikon YU Mitologije, Beograd: Rende; Zagreb: Postscriptum, 2004.
2. Asprey, Robert B. , War in the Shadows. The Guerilla in History, New York: William Morrow and Company, 1994.
3. Bergman, Jay, "Valerii Chkalov: Soviet Pilot a New Soviet Man", Journal of Contemporary History. Vol. 33 (I)
4. Bibić, Milorad, Split je prva liga, Split: Društvo prijatelja Nogometnog kluba "Split", 2002.
5. Bosto, Sulejman, Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, ur. Kultura sjećanja: 1941. : povijesni lomovi i svladavanje prošlosti, Zagreb: Disput, 2008.
6. Campbell, Joseph, The hero with a thousand faces, 2d ed. Princeton, N.J. Princeton University Press 1968.
7. Carlyle, Thomas, Heroes, hero-worship and the heroic in history, New York, J. W. Lovell company, 1885.
8. Caryl, Christian, "Why Suicide Bombers Do It." The New York Review of Books, Volume LII, Number 14, September 22. , 2005.
9. Dapčević, Peko, Kako smo vodili rat, Beograd: Srpska književna zadruka, 1956.
10. Deakin, F. W. D. , The embattled mountain, New York: Oxford University Press, 1971.
11. Đilas, Milovan, Wartime. Translated by Michael B. Petrovich, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977.
12. Dedijer, Vladimir, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, sv. 1-2. , Rijeka: Liburnija, 1981.
13. Franić, Frane, Bit ćete mi svjedoci. Zbirka božićnih, korizmenih i uskrasnih propovijedi, poruka i poslanica, 1954-1988. , Split: Crkva u svijetu, 1996.
14. Garber, Mario, ur. Crveni "Split": 1912-1982. ; dokumenti i statistika Duško Marović; fotografije Josip Ercegović... et al. Split : Radnički nogometni klub "Split", 1984.
15. Girenko, Jurij, Stranice sovjetsko-jugoslavenskog prijateljstva – sovjetsko-jugoslavenska borbena saradnja u drugom svjetskom

- ratu, Moskva: Novosti, 1985.
16. Konovalova, Zh.F. , *Mif v sovjetskoj istorii i kulture*, Sankt-Peterburg : Izd-vo Sankt-Peterburgskogo gos. universiteta ekonomiki i finansov, 1998.
 17. Kopeček, Michal, *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989.* , Budimpešta: CEU Press, 2008.
 18. Kubik, Jan, *The power of symbols against the symbols of power: the rise of Solidarity and the fall of state socialism in Poland*, University Park, Pa. : Pennsylvania State University Press, 1994.
 19. Kulišić Špiro, Petar Ž. Petrović, Nikola Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Etnografski institute SANU; Interprint, 1998.
 20. Kuljić, Todor, *Kultura sećanja : teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd : Čigoja štampa, 2006.
 21. Lane, Christel, *The rites of rulers: ritual in industrial society : the Soviet case*, Cambridge, UK; New York : Cambridge University Press, 1981.
 22. Lincoln, Bruce, *Discourse and the construction of society: comparative studies of myth, ritual, and classification*, New York: Oxford University Press, 1989.
 23. Lukša, Juozas, *Forrest Brothers. The Account of an Anti-Soviet Lithuanian Freedom Fighter, 1944-1948.* , Budapest; New York: CEU Press, 2010.
 24. Nothnagle, Alan L. , *Building the East German Myth: Historical Mythology and Youth Propaganda in the German Democratic Republic 1945-1989.* , Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.
 25. Milosavljević, Olivera, *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941-1944.* , Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.
 26. *Narodni heroji Jugoslavije, 1-2*, Pripremio Institut za savremenu istoriju, Beograd: Štampa BIGZ, et al.1975. , 1982.
 27. Pavlaković, Vjeran, "Our Spaniards: Croatian Communists, Fascists, and the Spanish Civil War, 1936–1939" (Doktorska disertacija, The University of Washington, Seattle: 2005)

28. "Matija Gubec goes to Spain: Symbols and Ideology in Croatia, 1936-1939," in *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 4 (December 2004)
29. Perica, Vjekoslav, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Prevele s engleskog Slobodaka Glišić i Slavica Miletić, Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.
30. Ramet, Sabrina Petra, *The three Yugoslavias: state-building and legitimation, 1918-2005*. Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press; Bloomington, IN: Indiana University Press, 2006.
31. Schoppa, Keith, R. , *Revolution and its past : identities and change in modern Chinese history*, 2nd ed. Upper Saddle River, N.J. : Pearson Prentice Hall, 2006.
32. El-Sadat, Anwar, *Those I have known*; foreword by Jimmy Carter, New York: Continuum, 1984.
33. Senjanović, Đermano, *Evo me u postejju*, Zagreb: Durieux, 2007.
34. Shepherd, Ben, *War in the Wild East. The German Army and Soviet Partisans*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.
35. Sulzberger, C. L. , *A long row of candles; memoirs and diaries, 1934-1954*. , New York: Macmillan, 1969.
36. Tarnstrom, Ronald L. , *Balkan Battles: Turkey, Greece, Albania, Buglaria, Yugoslavia, Romania*, Lindsborg, KA: Trogen Books, 1998.
37. Tuđman, Franjo, *Rat protiv rata: partizanski rat u prošlosti i budućnosti*, 2 dopunjeno i prošireno izdanje. Zagreb: Zora, 1970, str. 9
38. Trotsky, Leon *Trotsky on the Paris Commune*, New York: Pathfinder Press, 1970., str. 45-46
39. Venturi, Franco, *Roots of revolution : a history of the populist and socialist movements in 19th century Russia / Russian populism ; with a revised author's introduction; translated from the Italian by Francis Haskell ; introduced by Isaiah Berlin*. London : Phoenix Press, 2001.
40. Wiesinger, Barbara, *Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945)*, Köln: Böhlau Verlag Köln, 2008.

Mitja Velikonja

POLITIČKA MITOLOGIJA NEPOSTOJEĆEG - NARATIVNI SADRŽAJI JUGONOSTALGIJE U POSTJUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA

Vous n'avez pas le droit de mépriser le present.

Charles Baudelaire

UVOD - JUGOSLAVIJA POSLJE JUGOSLAVIJE

Za razliku od drugih političkih mitologija u postjugoslovenskim zemljama, ova, koja se javlja u jugonostalgiji, nema državne ili institucionalne podrške. U svojoj biti je policentrička, polimorfna, javlja se kod veoma različitih grupa, sa raznim ambicijama i potencijalima. Po redu: prvo, nema određenog centra (osim u glavama njenih zakletih neprijatelja koji je shvataju kao »još jednu urotu starih sila«)¹; često se, nalik amebi, javlja tamo gdje se ne očekuje, a manje je tamo gdje bi bilo logično da postoji. Drugo, jugonostalgijne priče, osjećaji i produkcija nastaju i manifestiraju se u cjelom spektru raznih formi: u popularnoj i u alternativnoj kulturi; u nostalgijnom »hodočašću« i političkoj retorici; u mentalitetnim obrascima i kolektivnoj memoriji; u potrošačkoj kulturi i street-artu; u cyber-prostoru i retro-estetici. Nema preferiranog oblika ili medija. Treće, jugonostalgija se javlja u veoma različitim grupama – isto tako nijedna od njih nema monopola na nju. Nalazimo je među mladima, postjugoslavenskim generacijama, u dijaspori, čak i među desničarima². I četvrto, politička mitološka jugonos-

1 O ideološkoj tradiciji zavjete vidi sijajnu studiju Byforda (2006. , 15-47).

2 Recimo, jedan od najistaknutijih titonostalgičara u Sloveniji je krajnji nacio-

talgija sadrži niz raznih potencijala i grupa koje oko nje nastaju, a imaju sa njom i veoma različite ambicije. Ona može biti totalno introvertirana, kontemplativna, usmjerena sama na sebe, sentimentalna; može postati odlična tržišna niša (postoji cjela »nostalgična industrija« raznoraznih proizvoda, od suvenira do vintage-mode, da i ne govorim o nostalgičnom turizmu³) ili estetska inspiracija; može imati i utopijske dimenzije i služiti konkretnim emancipatornim politikama. Znači, od totalnog eskapizma, pasivnosti, do novog angažmana, aktivnosti.

Razne vidove postsocijalističkih nostalgija u raznim tranzicijskim zemljama, a pre svega jugonostalgiju, istražujem već duže vreme. Pri tome se služim kombinacijom raznih metoda: istraživanjem sa učešćem (participant observation), diskurzivnom analizom, analizom sadržaja (content analysis), intervjuima, komparacijama, metodama vizualne kulturologije i anketama. Istražujem na raznim nivoima pojavljanja tog fenomena: od nostalgije na web-u do nostalgičnih proslava, od intervjua sa vođama nostalgičnih grupa do uličnih prodavača, od autora nove umjetničke produkcije na tu temu do ljudi kojima su nostalgična sjećanja svakidašnja realnost, od novih oglasa sa starim temama do grafita. Pored terenskog istraživanja u svim post-jugoslovenskim republikama, pravio sam ankete i bio u kontaktu sa »Jugosima« , kako se sami nazivaju u dijaspori, i istraživao te fenomene u cyber-prostoru.

Za razliku od mojih dosadašnjih istraživanja, ću se u ovom tekstu fokusirati na narativni sadržaj jugonostalgije, na njezine mitološke priče – znači, šta je zapravo mitološki sadržaj jugonostalgije, koji politički mitovi je sastavljaju, kakvo je njeno značenje sada, poslje Jugoslavije? Polazim sa stajališta deskriptivne i aktivne uloge svakog mita: »ukratko, mitske elemente u pamćenju treba shvatiti i kao dokaz prošlosti i kao kontinuirano istorijsku silu u sadašnjosti« (Samuel, Thompson, 1993. , 20). Narativna struktura u okviru koje su smješteni ovi mitovi ista je kao i u svakoj drugoj nostalgiji

nalista Zmago Jelinčič. To nije bez presedana, jer su, recimo, u sadašnjoj Rusiji među najvećim nostalgičarima za jakim Sovjetskim Savezom pored neokomunista i nacional-boljševici (u stvari, nacional-socialisti) i neki drugi desničari.

3 Vidi teoretsku studiju o tom fenomenu Johna Frowa (1991).

- trodelna, vezana za osnovne temporalne kategorije: (superiorna) prošlost, (inferiorna) sadašnjost i (neizvjesna) budućnost. Zato sam za glavnu metodu odabrao analizu sadržaja; znači, šta nam govori jugonostalgija, kakvu sliku prošlosti nam prikazuje, kakav je njen odnos prema sadašnjosti i kakve su uopšte, po njenim pričama, perspektive za budućnost.

KLASIFIKACIJA I ANALIZA MITOLOŠKIH NARACIJA JUGONOSTALGIJE

Mitologiju ne razumijem kao neku masku nad »pravom realnošću«, kao »krivu svijest« u Marksovoj terminologiji, nego na način Althusserja, Barthesa i Foucaulta – znači kao »prvu realnost« u kojoj živimo svakodnevno. Po Barthesu (1993. , 129), »mit ništa ne krije ni ne preteruje, nego deformiše; mit nije ni laž ni priznanje, nego je pregibanje«. Njegova je ambicija bila otkrivati djelovanje mitologije u svakidašnjem životu, još najviše tamo gdje izgleda da je nema: ona napravi stvari »nevine, opravdava ih kao nešto prirodno i vječno« (1993. , 143). Za Althussera (2000. , 91) »ideologija ima materijalnu egzistenciju«, ona »uvijek postoji u nekom aparatu, u praksi ili u praksama tog aparata« .⁴ Znači, diskurse se ne smije razumjevati samo kao »grupe znakova (elemente označavanja vezane na sadržaje ili reprezentacije), nego kao prakse koje sistematski formiraju objekte o kojim govore«. (Foucault, 2004. , 38)

Središnje je pitanje teksta, dakle, kakvi su elementi, a i realni učinci političke mitologije socijalističke Jugoslavije, kao nečeg što više ne postoji, znači, i nostalgija za njom. Ne zanima me kako je »Jugoslavija« kao mitološki konstrukt nekad funkcionisala, kada je postojala i kao politička realnost, kao država. Ne interesuju me ni nove antagonističke političke mitologije, nacionalističke, religijsko-

⁴ Porter (1994. , 6) naglašava, a to potvrđuju i teksti iz njegovog zbornika na primjeru Engleske, kako su »neke institucije, naravno, stvorene baš za širenje i perpetuiranje mitologija«.

integrističke, parlamentarističke, neoliberalističke ili evropeizacijske, koje djeluju u institucionalnom okviru novih država i nadnacionalnih organizacija. Ne - analizirat ću zašto je »Jugoslavija« živa i sada, poslje svog raspada 1991. godine, kakva postoji u osjećajima, mentalitetnim obrascima, na različitim nivoima kulture, produkcije i aktivnosti u postjugoslovenskim republikama. Mitološke naracije, koje se mogu naći u jugonostalgiji, podjelio sam dijahronijski na trodelnu temporalnu strukturu. Kod svakog sam dela odabrao par najsvježijih primjera od inače nepreglednog mnoštva do koga sam došao u prikupljanju materijala pri istraživanju na terenu.

I. BOLJA PROŠLOST

1. PARTIZANSKI OTPOR

Kao svaka druga mitologija i jugoslovenska, ona iz »onih vremena« i ova sadašnja, iz nostalgije, ima svoj prvi, izvoran mit, »Urmythos«, iz vremena nastanka matičnog društva, i rituale koji se vraćaju u to iskonsko doba. To je, naravno, partizanski otpor, »narodno-oslobodilački rat« od 1941. do 1945. godine. Zato je i velika većina nostalgične produkcije vezana za to »herojsko« razdoblje; u njoj prevladava partizanska motivika i simbolika. (Recimo, na kratkim majicama prevladuje Titova slika iz tog vremena.) Učesnici na nostalgičnim proslavama po pravilu nose znakove, prapore, pa čak djele i uniforme iz tog razdoblja. U Sloveniji se, recimo, pojavila nova proizvodnja tipičnih slovenačkih partizanskih kapa na tri ugla, tzv. »triglavke«.

2. MITOLOGIJA O VOĐI JUGOSLOVENSKE REVOLUCIJE I DRŽAVE - JOSIPU BROZU TITU

Moja istraživanja su pokazala da veliki dio jugonostalgije u stvari otpada na »titostalgiju« (Velikonja, 2008/2010), znači nostalgiju za »dobrim«, »hrabrim«, »pravednim« i »vizionarskoim« vođom - Titom. Njegov se mit vođe transformirao kroz vreme, od »Aleksandrovog mita« (hrabrog borca) za vreme rata i »Mojsijevog« (prop-

ovednika) do »Solonovog« (zakonodavca) od početka »njegove« Jugoslavije (Girardet, 2000. , 84-90). Tito figurira kao lik »trickstera« klasičnih mitologija, junak koji nadmudri i one protivnike koji su jači od njega. Za Lévi-Straussa (1989., 221-223) tricksterov »neodređeni i dvosmisleni karakter« izlazi iz toga, jer »mitsko mišljenje polazi od toga da postaje svjesno izvjesnih opozicija, pa teži ka njihovom postepenom posredovanju«. Skoro doslovno tim rečima opisao ga je jedan od mojih sugovornika na mom posljednjem terenskom istraživanju u Bosni: da je bio, naravno u pozitivnom smislu, "svjetski lopov koji je znao iskoristiti šanse i prevariti jedne i druge".⁵ Na to kako je njegov lik još uvijek pozitivan, bez obzira na jake kontratendencije, svjedoče npr. "Tito" barovi ili restorani u skoro svim postjugoslovenskim zemljama, komercijalni produkti koji nose njegovo ime ili lik (od kafe, mineralne vode, vina i likera, do majica, znački, namiznih skulptura, duvana, objeska i upaljača), njegova prisutnost u medijima, popularnoj kulturi i marketingu, te masovna slavlja i komemoracije njemu u čast. Doslovno, kao u paroli iz onih vremena: »Poslje Tita – Tito«.

3. MITOLOGIJA EKSKLUZIVNOSTI

»Bili smo nešto sasvim posebno«, čuo/čitao/vidjeo sam nebroj puta u svom terenskom istraživanju. U većini primjera ta ekskluzivnost smatrana je pozitivno, a u nekim i kao nešto specifično po sebi, ne nužno u dobrom smislu. Prevladavaju normalno ljepe stvari, ali taj ekscentrički osjećaj se veže i za neke bizarne elemente popularne kulture i svakidašnjeg života, koji su obeležili jugoslovenske decenije. To se vidi, recimo, u »odama« legendarnim kolima, fići⁶ ili yugu, koje se šalju meglom, uključujući i njihove česte kvarove, nepraktičnost i sl. Slično je i u drugim takvom e-porukama, sa naslovom »Sedam čuda socijalizma«, u kojima su nabrojane

5 Intervju, 21. august 2009.

6 Indikativni su naslovi članaka koji ga opisuju i danas: "Ako nisi strpljiv, bolje da ne voziš" (Nezavisne novine, Banja Luka, 29. jul 2008) ili "Naš auto – ljubav i brak sa fićom su dogurali do zlatne obljetnice" (Delo, Polet, Ljubljana, str. 32-37).

sve stvari koje u tim vremenima nisu funkcionirale, ali je sistem ipak radio. Dalje, u intervjuima i razgovorima ponavljalo se kako » su nas u ona vremena svi znali«, kako je cjenjen bio »crveni pasoš« kojim si mogao ići tamo gdje drugi nisu smeli, ili »poštovanje Tita i Jugoslavije«, na koje su nailazili Jugosloveni kud god su putovali po svijetu. Znači, nešto posebno, doslovno »nesvrstani«. ⁷

4. MITOLOGIJA BLAGOSTANJA I SUPERIORNOSTI

Na Jugoslaviju i život u njoj se gleda ne samo kao na nešto specifično, drugačije od svega, nego kao na bolju »od Istoka i od Zapada«. »Naše....« bilo šta je uvijek bilo »najbolje« ; bilo da se govori o sportašima, političkom sistemu, ljepotama prirode, hrani, standardu... »Tada je bilo najbolje!« kaže zapis u spomen-knjizi na Dedinju. ⁸ Slične ocjene nalazimo i u popularnoj kulturi i literaturi – da sumiram sa često upotrebljavanom frazom, koja se inače čuje u drugim djelovima postsocijalističke istočne Evrope - »imali smo sve« ⁹.

II. LOŠA SADAŠNJOST

5. MITOLOGIJA IZGUBLJENOG RAJA

Ako se za vreme Jugoslavije ideološki generiralo mišljenje da je »bolja budućnost pred nama« , u današnje se vreme kod mnogih rezignirano konstatuje da je »bolja budućnost već iza njih«. Ne samo »zlatno doba«, već su se i nade izgubile. To dobro sumira rimovani zapis u spomen-knjizi u muzeju Drugog zasjedanja AVNOJ-a, u Jajcu: »U vrijeme tvog života / bilo je živjeti divota / a sada ova bijeda / poštenu narod izjeda / volimo te i uvijek te se sa ljubavlju sjećamo. (sledi spisak članova porodice iz Banja Luke). ¹⁰ Na to na neki način

7 Pozicija "ni-ni" (balansiranja između dve opozicije da bi se na kraju oboje odbilo) za Barthesa je jedna od najtipičnijih mitoloških figura (1993. , 153).

8 Zapisano 7. jula 2009.

9 Mirjana Bobić Mojsilović, Dnevnik srpske domaćice, Ljubljana, 2009. , str. 20.

10 Zapisano 20. augusta 2009.

ukazuje i rezultat ankete slovenačkog javnog mnjenja: respondenti su opisali njihov život u Jugoslaviji kao »dobar« i »vrlo dobar« (88,1 % u 1995. , 88,2 % u 1998. i 86,1 % u 2003); a da je bio "loš" i "vrlo loš" izjasnilo se samo 7 % u 1995. , 5,5 u 1998. i 5,2 % u 2003. godini. (Toš i dr., 1999. , 565, 872; Toš i dr., 2004. , 474). Respondenti su 2009. godine odgovorili da pojmovi »sloboda«, »blagostanje« i »pravednost« više odgovaraju njihovoj predstavi o socijalističkom nego o kapitalističkom društvu. (Toš i dr., 2009., 513)¹¹ Istraživanje studentske populacije pokazalo je da bi čak 27 % slovenačkih studenata željelo ponovo da živi u SFRJ; dok je, na skali od 1 (negativni ekstrem) do 5 (pozitivni ekstrem) Jugoslavija ocijenjena najviše u Bosni i Hercegovini, sa 3,61 , a najmanje na Kosovu, sa 1,48.¹²

6. MITOLOGIJA NEPRIJATELJA

U svakoj političkoj mitologiji to je jedan od glavnih mitova. Jugonostalgičari krive za propast zajedničke zemlje stare neprijatelje (»stari fašisti su opet digli glave«), a pored njih i nove, koje bi mogli podijeliti u tri grupe:

- a) politički neprijatelji: »nacionalisti«, »neofašisti«, »vjerski ekstremisti«, »strani plaćenici« ;
- b) oportunisti: znači »izdajice« , konvertiti iz redova nekadašnjih komunistakoji su odjednom postali najveći patrioti, pobožnjaci (»vjernici na baterije«, - kako su ih duhovito opisali); motiv »izdajnika« je ionako jako prezentan u južnoslavenskim nacionalnim mitologijama;¹³
- c) vojni profiteri i tajkuni: znači svi oni koji su u turbulentnim de-

11 "Sloboda" odgovara više predstavi o socializmu za 57,2 % (a o kapitalizmu za 45,5 %), "blagostanje" 54,3 % (33,1 %) i "pravednost" 53,1 % (22,7 %), dok je "napredak" više povezan sa predstavom o kapitalizmu (55,4 %) nego sa socializmom (41,9 %).

12 <http://24ur.com/novice/slovenija/27-odstotkov-bi-jih-znova-zivelo-v-jugoslaviji.html> , dostup 31. januara 2010. Zanimljivo, u Sloveniji su u manje od godine dana izašle tri različite lokalne studentske novine na temu jugonostalgije (RIT Velenje, Zapik Kranj, Klin Ljubljana).

13 To je jedan od glavnih motiva u mitologiji "kristoslavizma", po Sellsu (1996).

vedesetim stekli bogatstvo divljom privatizacijom, denacionalizacijom, crnoberzijanstvom, ratnim plijenom i legaliziranom pljačkom nekad zajedničke imovine; mnogi jugonostalgičari baš u njima vide najveće protivnike rekonciliacije nekadašnjih jugoslovenskih naroda, jer bi to ugrozilo njihov položaj.

Njihov uspjeh pripisuju prevelikoj toleranciji unutar Jugoslavije, koju su svi ovi iskoristili (i zahvalni su Titu jer »je držao bandu pod kontrolom«, kako stoji na jednoj ironičnoj potjernici za njim, po kojoj je on »kriv« za antifašizam, socijalnu pravdu, napredak, bratstvo i jedinstvo, i druge slične »zločine«).

III. NESIGURNA BUDUĆNOST

7. FATALISTIČKE MITOLOGIJE

Nužni i treći dio narativnog sadržaja jugonostalgije je i nesigurna budućnost, u kojoj se sve može desiti. Tu prevladavaju dva komplementarna ekstrema: pesimistički, fatalistički, jadikujući, ali i optimistički, utopistički, aktivni. Nebrojeno puta čuo sam ili čitao izjave tipa »nema nam spasa«, »vidi nas sada«, »sve je to propalo« - znači bez pogleda unapred, doslovno u vegetirajućem stanju. Često se to da zaključiti u muzealizaciji tog izgubljenog – kao, recimo, na blogu »Virtualnog muzeja svih jugoslovenskih stvari«¹⁴ ili na stranici sa naslovom »SFRJ«¹⁵. Neki se oblici fatalizma pretvaraju u ironiju ili čak sarkazam, recimo u raznim oblicima »enciklopedija SFRJ«.

8. ESHATOLOŠKE MITOLOGIJE

A jugonostalgija pored pesimističkih sadrži i mnoge optimističke i emancipatorne stavove i osjećaje, pa čak i aktivnosti. Oni se grubo dijele na dve grupe: neki su samo apstraktno utopijski, znači radi se o kontempliranju i pričama o boljem sutra (ukratko, to jeste retorika »biće bolje«). To je, recimo, crvena nit raznih »Jugoslavija« u virtu-

14 <http://yugoslavian.blogspot.com/>

15 www.titoslavija.net

alnom svijetu (recimo, osnivači »Cyber Jugoslavija«¹⁶ žele skupiti 5 milijuna građana i zamoliti ih za članstvo u Ujedinjenim nacijama) i društva i organizacije sa sličnim imenima (recimo »Naša Jugoslavija« iz Hrvatske¹⁷ ili komercijalni »Zavod Nostalgija« iz Ljubljane).

A drugi su više programski, pragmatički, aktivistički: mit o boljoj prošlosti može poslužiti kao ideološka platforma za konkretni (sub)politički angažman. Mit nikad nije priča sama za sebe – po Tudoru (1972. , 133) to je »priča rečena sa namjerom promoviranja neke praktične namjere«. Tako se u jugonostalgiji redovno pojavljuju i javni pozivi na društvene promjene; ili u smislu radikalnih reformi (socijalna zaštita, društvena solidarnost, ukidanje socijalnih nepravdi, »izgradnja porušenih mostova prijateljstva«), nove revolucije (plakat u Bosni kaže da »Jedina solucija – revolucija«¹⁸, a vidi i web-stranicu »Slobodna Jugoslavija«¹⁹), ili čak obnove Jugoslavije (recimo grafit u istarskom Labinu kaže: »Stvorimo je opet 1945-1990«). Bilo da se radi o priželjkivanju pravednijeg društva bilo neke nove Jugoslavije, jugonostalgija može služiti i kao polazište konkretnih politika. Riječima funkcionera jednog od 42 društava Josip Broz Tito iz Bosne i Hercegovine, »jugonostalgija nosi vrednosti koje bi se mogle u budućnosti afirmirati.«²⁰ Jedno od najaktivnijih, ono iz Tuzle, novembra 2009. Objavilo je veoma konkretnu programsku »Tuzlansku deklaraciju o zajedništvu«.²¹ Ima i drugih,

16 www.juga.com

17 <http://www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/Udruzenje-Nasha-Jugoslavija-u-Puli.sr.html>, dostup 31. januar 2010.

18 Sa slikama Tita i člana predsjedništva BiH, socijaldemokrate Željka Komšića – prvi je na plakatu nazvan "narodni heroj", drugi "zlatni ljiljan", napis ispod prve slike "gdje ja stadoh" nastavlja se ispod druge "ti produži..."

19 http://www.slobodnajugoslavija.org/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=64

20 Intervju, 23. august 2009. I nastavlja: "Ima puno pasivne rezistencije, a uskoro će postati aktivna, jer je previše pasivnosti među progresivnim snagama, jer mi jednostavno propadamo – malone smo postali kolonija u vlastitoj zemlji. Smatram da će te snage plebiscitarno učiniti ono što smo nekad imali."

21 Sa nadnaslovom »Svijetla strana BiH – Naša zemlja, naš život«. Cilj deklaracije jest »animiranje i podsticanje običnih građana, kulturnih poslanika i institucija, nadležnih ministarstava obrazovanja i kulture, prosvjetnih radnika i institucija obrazovanja, vjerskih službenika, sredstava informisanja, aktuelnih političara i

recimo »Front Slobode«²² ili »Liga antifašista jugoistočne Evrope«²³, koji imaju, uz nostalgичnu agendu, i jasne ambicije korjenitih društvenih i političkih promjena u tim zemljama. Zajedničko tim dvama tipovima eshatoloških mitologija u jugonostalgiji - maštanju i angažmanu - jeste njihova čežnja za boljem sutra koji je zasnovano na boljem juče.²⁴

RAČUNAJTE NA NAS?

Umjesto zaključka: sudeći po trendu porasta nostalgичnih fenomena u skoro svim krajevima nekadašnje zajedničke države, njihovim novim oblicima, neformalnim grupama koje broje i više tisuća ljudi (od kojih se neke institucionaliziraju²⁵, a druge nastaju ad hoc, recimo na raznim proslavama²⁶), opsednutošću pop kulturom iz »onih vremena« (spominjem samo turneje starih »ugo-bendova« , a i da je sama riječ »Yugo« već zaštitni znak sam za sebe²⁷), poplavi tih imena i simbola u marketingu, organizaciji izložbi o raznim aspektima kulture i umjetnosti iz tih vremena,²⁸

drugih u afirmaciji onoga što nas, Bosance i Hercegovce, spaja i što nam je zajedničko kao osnovni temelj opstojnosti Bosne i Hercegovine«, a naslovili su je na sve građane i institucije u državi.

22 <http://www.frontslobode.org/>

23 http://videos.zoki.com/video_6TqceO_gzVI.html

24 Sa tim u vezi treba se sjetiti Suzanne Citron (1991., 286, 287), kako treba razlikovati »eksistencijalne« (kulturne, identitetne) i »kritičke memorije« (koja ujedinjuje etiku i kritičku historiografiju).

25 Tako je samo u društvo Josip Broz Tito u Bosni i Hercegovini, koje je povezano u Savez društava, učlanjenih 20.000 članova!

26 Recimo, na priredbama povodom 65-godišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, 29. novembra 2008. bilo ih je više od 5.000.

27 Pri tome dolazi i do smiješnih obrta: donedavno su za muziku iz jugoslovenskih vremena postojale samo oznake "bivši domaći" ili "ex-Yu"; a sada je nova muzika sa tih prostora u Sloveniji dobila oznaku "nu-Yu" ili čak "nova ex-Yu"!

28 Nizaju se izložbe plakata, umjetnosti i industrijskog dizajna iz tog vremena: vidi, recimo, izložbu o preduzeću Iskra sa naslovom "Iskra - Nesvrstani dizajn 1946-1990." (Ljubljana, 2009), ili o političkim i komercijalnim plakatima iz posleratnog razdoblja (»Svi na izbore! Plakat kao politički medij u Sloveniji 1945-

stalnim retrospektivama jugoslovenskih filmova, o interesu za predmete iz tih vremena na buvljacima i u antikvariatima, postavljanja novih spomenika tom vremenu²⁹ i obnavljanja starih³⁰ - pravo vreme jugonostalgije tek dolazi. Naime, popustio je i furor »demokratskih revolucija« iz početka devedesetih (koji je tu, u stvari, značio više ideološku i političku pobjedu efikasne sprege etnonacionalizma, klerikalizma i neoliberalizma), i opsadno ratno stanje cele te decenije, da bi sada došlo i do otrežnjenja i razočarenja nad »krasnim novim svijetom« neostvarenih obećanja kapitalizma, parlamentarizma i evroatlantskih integracija. Sve su to uslovi u kojim se neke naracije iz prošlosti mogu reafirmisati, bilo kao takve, same za sebe, bilo kao neki novi politički angažman.

Naracije u jugonostalgiji se, dakle, drže »željeznog repertoara« svake političke mitologije (veliki početak, mit heroja, dušmana, izgubljenog zlatnog doba, vizije budućnosti...)³¹. Ali za razliku od socijalističkih decenija kada je ta mitologija dominirala, sada se pojavljuje kao alternativna ili kao kontra-mitologija novim dominantnim političkim mitologijama. Ona se i prilagodila današnjim uslovima: ne radi se o prostom mehaničkom ili mimetičkom premještanju istih priča u drugi kontekst ni o njihovom istom položaju u društvu. Iako mitologija uvijek »ekonomizira« sa kategorijama »vječnosti« , »primordialnosti« i »kobnosti« , ona je u biti uvijek varijabilna, elastična, tj. prilagođava se novim uslovima. Sa jedne strane vuče

1999.«, i "Slovenački reklamni plakat 1945-1970.", obje u Ljubljani, 2000. i 2007). Samo o Titu (o njegovim posjetama, privatnom životu, dragocjenim darovima, slavljenim za Novu godinu i sl.) bilo je u par posljednjih godina organizirano, po mojim informacijama, 9 izložbi (u te ne nebrajam stalne izložbe u Kumrovcu, na Dedinju i na Brijunima). U Bosni i Hercegovini su u posljednjih par godina obnovljena i otvorena najmanje četiri muzeja vezana na događaje iz partizanskih vremena.

29 Od devedesetih godina bila su postavljena, po mojim podacima, četiri nova spomenika Titu (jedan u Sloveniji, jedan u hrvatskoj Istri, a dva u Bosni i Hercegovini).

30 Anketa Slobodne Dalmacije pokazala je da skoro dve trećine respondenata podržava obnovu spomenika NOB-a, a dobra trećina ne (62 % prema 36 %) (11. jul 2007. , str. 29).

31 Barthes (1979. , 23) konstatuje kako »upravo zatvorenost dozvoljava pojavu sistema, to jest uobrazilje«.

narativni kontinuitet, a sa druge ona aproprira i diskontinuitete, rezove, lomove, a i nove elemente. Zato politička mitologija u jugonostaliji nije ista kao ona za vreme socijalističke Jugoslavije: prvo, ni u smislu sadržaja, koji se adaptira, modificira, dopunjava novostima, i drugo, ni u smislu položaja koji zauzima u potpuno promjenjenom mitološkom krajoliku postjugoslovenskih društava.

PROMJENE SADRŽAJA

Za razliku od uobičajenog shvatanja da nostalgičari žive van svog vremena i svog prostora, u nekom izgubljenom imaginarnom svijetu, treba naglasiti da je kod velike većine to baš obrnuto. Oni vrlo dobro vode računa o sadašnjoj situaciji, koju prihvaćaju, ali je kritikuju polazeći od idealiziranih »dobrih starih vremena«. To se vidi i na simboličkoj razini: na skupovima (recimo za 25. maj u Kumrovcu, 4. maja na Dedinju ili za 29. novembar u Jajcu) ili u inscenacijama u nostalgičnim prostorima (recimo u prostorijama makedonske političke stranke »Savez Titovih levih snaga«) pored starih jugoslovenskih i komunističkih zastava vijuju se i nove, one nacionalnih država, njihovi grbovi i drugi simboli. Slično je i u privatnim prostorima, kućama i stanovima, gdje se isto tako mogu na jednom mjestu vidjeti naizgled međusobno isključivi simboli.³² Znači, oni priznaju nove političke okolnosti, ali ih žele promjeniti na onim mjestima gdje je prošlost bila bolja.

Isto tako se dešavaju promjene i na nivou kulture: ona – ili bolje rečeno – one iz nekadašnje Jugoslavije više služe kao inspirativno polazište nego da se prosto reproduciraju ili imitiraju. Te se slike i naracije vraćaju, bilo da se radi »samo« o retu (znači nesentimentalnom, frivolnom, ali ipak pozitivnom obraćanju prošlosti) ili o pravoj nostalgiji (koja je uvijek nabijena emocijama i socijalno integrativna)

³² Slobodna Dalmacija je tako objavila reportažu o nekom samotaru sa slikom njegove bašte, gdje su na stubu izrisani, po vrsti, katolički križ, crvena petokraka I hrvatska šahovnica (”Laduškan se u maštalu, kad ne mogu u kaštalu”, 17. jul 2007.g., str. 19)

– ali uvijek reinterpretirane u novim eklektronskim kombinacijama. Tako se partizanska borba veže za subverzivnost rock'n'rolla (kod, recimo, "Rock Partyzana" iz Slovenije), a uz to i na balkanske tradicije rezistencije svakoj vlasti (kod benda "Sklonište pjeva")³³. Partizanske i revolucionarne pjesme danas se pjevaju i u omladinskim subkulturama: vidi, recimo, "garažni ženski pjevački zbor" "Kombinatke" iz Slovenije³⁴, "Le Zbor" iz Hrvatske³⁵ ili kolekciju rimejkova slovenačkih alter-bendova i izvođača³⁶. Estetika socialističkih decenija (avangardizam, funkcionalizam, socijalistički realizam) postala je inspiracija novoj produkciji na raznim razinama – da uzmem samo par primjera: u imenu i dizajnu sportske trgovine »KGB-e sports« u Beogradu, lokala »Snedvič-progres« u Ljubljani, još jedne sportske trgovine »Red Star« u Brčkom, »Ozna bara« u Beogradu, »Internacionala bara« i »Jugoslavija Caffè Bara« u Ljubljani, »Broz Kafea« u Skoplju, prve pizzerie u Ljubljani »Parma«³⁷ itd.

Treće, amalgamacija elemenata mitologije socijalističke Jugoslavije i nekih drugih, pa čak i njima direktno protivnih, dešava se na nivou svakidašnjeg života. Nije rijetko da su uz fetiše prošlog režima (socijalističke grbove, Titove slike, partizanske simbole i sl.) postavljani vjerski simboli, kič iz suvremene pop i potrošačke kulture, čak i kalendari ili slike sa erotičnim motivima. Tito u Jugoslavija su i ironički reinterpretirani na kratkim majicama (sa napisima, recimo: »Vrati nam se, družo Tito!!! Ne bi, nema tih para.«)³⁸, porukama u elektronskoj pošti³⁹, na naslovnicama kolekcija »Yu velikana« (Tito

33 Vidi, recimo, naslovnici i tekstove na albumu "Odoh majko u rokere", Nika Records, Ljubljana, 2001.

34 <http://kombinatke.blogspot.com/>

35 <http://lezbor.com/>

36 Sa naslovom "Tistega lepega dne... Partizanske in revolucionarne pesmi", FV, Ljubljana, 1996. Ploča je dobila potporu podmlatka socijalnih demokrata i SUBNOR-a Slovenije.

37 Reklamna poruka za tu poslednju ide: "Šta ste radili u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošlog vijeka?Za mnoge nostalgija, na još mlađe novi užitki... U novoj odjeći u nova vremena!"

38 Evo i dve druge: "Družo Tito ti se nama vrati, / tebe vole Muslimani, Srbi i Hrvati. / Ti si krao i nama si dao, / ovi krađu a ništa ne dadu!!!" ili "Samo vas gledam, majku vam božju".

39 Najčešće za 25. ili 1. maj. Prošle godine se, recimo, širila ova poruka, sa Tito-

je obučen u bajkera, na motoru, sa tetovažama i u kožnoj jakni), u raznim skečevima, komedijama i od strane imitatora, na karnevalima, kao karikature na mobilnim telefonima itd. Slično je i na nostalgичnim priredbama, koje okupljaju vrlo različite grupe: od ganutih »starih drugova« do nostalgичnih »turista« i »vikendaša«, od mladih aktivista novih ljevičarskih pokreta do tipičnih nostalgичnih »komercijalista«, od onih koji stvar uzmu ozbiljno, do drugih za koje je to šansa za žurku. Za vreme Jugoslavije to bi se smatralo u najmanju ruku kao »profanacija«, »svetogrđe«, »provokacija«, a u najgorem slučaju kao »emigrantska propaganda«, za koju bi se moglo i krivično odgovarati. Znači, mitologija u jugonostalgiji nema više neke narativne ekskluzivnosti, zatvorenosti, nego je tu stalno, na tipičan postmodernistički način, inkluzivna, otvorena, čak i satirička.

PROMJENA POLOŽAJA

Do kraja osamdesetih godina politička mitologija Jugoslavije uživala je dominantan status, održavala je ideološki status quo, a bila je i pozitivno (za sledbenike) ili negativno sankcionirana (za protivnike). Neprodušno zatvorena i kanonizirana, ona se u očima tadašnjih kritičara sa ljevice smatrala kao "konzervativna", "obsoletna", "regresivna", "istrošena".⁴⁰ Poslje propasti Jugoslavije ta je ista politička mitologija dobila potpuno novo značenje i položaj u društvu. "Jugonostalgičar" je (postala) dežurna psovka i automatska diskvalifikacija u novim konkurentnim političkim mitologijama i javnom diskursu u postjugoslovenskim društvima.⁴¹

vom slikom: "Drugovi i drugarice, samo da provjerim da li ste na svom radnom mjestu. Da sam ja živ, sada bi bili kod kuće - i to par dana!!!! Sretan vam PRVI MAJ. Tito"

40 Recimo, za pobunjene studente krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, te za pripadnike novih društvenih pokreta krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih.

41 Zanimljivo je da se jugonostalgičarima prebaciva ne samo projugoslovanstvo, nego i proevropejnost. Hrvatski pjesnik i publicist, Mate Ćavar, kaže kako "...Naši jugonostalgičari ne mogu zamisliti slobodnu i suverenu Hrvatsku, te su nasrnuli

U takvim nenaklonjenim okolnostima mitološke su naracije jugonostalgije po definiciji subverzivne, antisistemske i emancipatorne. Već samo njezino postojanje je za dominantne političke mitologije i njihove nosioce smatrano kao uvrijeda ili opasnost – čak i kad se radi o sentimentalnoj nostalgiji. Zato su npr. u stotinama bili uništeni spomenici i obeležja iz partizanske borbe i jugoslovenskih decenija. A još više se plaše aktivne nostalgije, čija je politička mitologija direktno antagonistična baš svim danas dominantnim, jer upozorava na njihove nedostatke i zablude, a uz to uspostavlja alternative postojećem. Idem po redu: nacionalističkim mitologijama dokazuje da se u prošlosti moglo živjeti zajedno, ne bez tenzija i konflikata, ali ipak bolje nego sada, podjeljeno. Religijskim integritima da ima smisla i društvene kohezije i bez organizirane religije. Zagovornicima parlamentarizma da i on djeluje oduženo od masa, te da pod krinkom demokratije štiti prevlast raznih uskih interesnih grupa. Apologetima sadašnjice kao »najboljeg vremena ikad do sada«, znači prezentistima sa totalnom amnezijom od prošlosti da »godina 1991. naprosto nije nulta godina«. ⁴² Neoliberalima, koji sa lakoćom opravdavaju razaranja turbokapitalizma, neo ili kriptokolonijalizma, a sada recesije, da je postojala mogućnost razvoja efikasnog ekonomskog sistema koji nije zanemarivao socialni vid razvoja. A peti kritički i ujedno oslobađajući potencijal jugonostalgije vidim i u tome da on pokazuje alternativu totalitarnoj političkoj mitologiji »ujedinjene Evrope«. ⁴³ Sve ukazuje da se moglo i prije dostojno živjeti u heterogenom društvu, da su maksime sa kojima »Evropa« sada ulazi na Balkan – multikulturalizam, multietnička tolerancija, dostojan život, socijalna sigurnost, solidarnost, zaštita manjina – ovdje već déjà vu, već videno i iskušeno, poslednji put u drugoj Jugoslaviji. ⁴⁴

prema novoj kobnoj Europskoj uniji. Jer kao da ništa nisu iskusili iz unijaštva s Bečom, Budimpeštom, Beogradom, pa sada idu Bruxellesu.” (Feral Tribune, Split, 1. april 2005. , str. 44).

42 Tako frontmen jugonostalgičnog benda “Sklonište pjeva” (Delo, Sobotna priloga, Ljubljana, 28. jun 2003. , str. 21).

43 Na nekom drugom mjestu analizirao sam ga kao »novi evrocentrizam« i ironički nazvao »evroza« (Velikonja, 2005/2007).

44 “Jugoslavija - to je za nas bila Evropa, to je bila sloboda!” rekao mi je u razgo-

Da sumiram sve to: svi ti mitski narativi ubeđuju da bolja prošlost može biti nagovještaj bolje budućnosti i da je najbitniji dio svake nostalgije zapravo utopija, znači mitologija boljeg sutra.

LITERATURA

1. Althusser, Louis (2000), Izbrani spisi, Založba *cf. , Ljubljana
2. Barthes, Roland (1979), Sad, Furije, Lojola, Biblioteka Zodijak, Beograd
3. Barthes, Roland (1993), Mythologies. Vintage; London, Sydney, Auckland, Bergvlei
4. Boym, Svetlana (2001), The Future of Nostalgia, Basic Books; New York
5. Byford, Jovan (2006), Teorija zavjere – Srbija protiv »novog svetskog poretka«, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
6. Citron, Suzanne (1991), Le mythe national – L'histoire de France en question. Les Editions ouvrieries, Etudes et Documentation internationales , Pariz
7. Foucault, Michel (2004), The Archeology of Knowledge, Routledge; London
8. Frow, John (1991), Tourism and the Semiotics of Nostalgia. October (Art/Theory/Criticism/Politics); No 57, str. 123-152
9. Girardet, Raoul (2000), Politički mitovi i mitologije, XX vek, Beograd
10. Lévi-Strauss, Claude (1989): Strukturalna antropologija, Stvarnost; Zagreb
11. Modrzejewski, Filip, Sznajderman Monika (ur.) (2003), Nostalgia – Saggi sul rimpianto del comunismo, Bruno Mondadori Editore
12. Porter, Roy (1994), Introduction, U: Myths of the English (ur. R. Porter), Polity Press; Cambridge, Oxford, str. 1-11
13. Samuel, Raphael, Thompson, Paul (1993), Introduction, U: The Myths We Live By (ur. R. Samuel, P. Thompson), Routledge; London, New York, str. 1-22
14. Sells, Michael (1996), The Bridge Betrayed – Religion and Genocide in Bosnia, Un. of California Press; Berkeley, Los Angeles, London
15. Toš, Niko i dr. (1999), Vrednote v prehodu II. – Slovensko javno mnenje 1990-1999. FDV, IDV-CJMMK; Ljubljana
16. Toš, Niko i dr. (2004), Vrednote v prehodu III. – Slovensko jav-

- no mnenje 1999-2004. FDV, IDV-CJMMK; Ljubljana
17. Toš, Niko i dr. (2009), Vrednote v prehodu IV. – Slovensko javno mnenje 2004-2009. FDV, IDV-CJMMK; Ljubljana
 18. Tudor, Henry (1972), *Political Myth*, MacMillan Press; London
 19. Velikonja, Mitja (2005), *Eurosis – A Critique of the New Eurocentrism*, Mirovni inštitut; Ljubljana, (srpski prevod: *Evroza – Kritika novog evrocentrizma, XX vek*; Beograd, 2007)
 20. Velikonja, Mitja (2008), *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*, Mirovni inštitut; Ljubljana, (srpski prevod: *Titostalgija – Studija nostalgije za Josipom Brozom, XX vek*; Beograd, 2010)

Ljubiša Despotović je profesor na Fakultetu za kulturu i medije Megatrend Univerziteta u Beogradu. Prethodno je bio zaposlen na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, nastavu je držao na odseku za medije i odseku za sociologiju. Kao gostujući profesor predavao je i na Filozofskom fakultetu u Banja Luci, na Alternativnoj akademskoj mreži u Beogradu i na Fakultetu za preduzetni menadžment BK u Novom Sadu. Glavni je i odgovorni urednik naučnog časopisa *Kultura polisa*. Član je predsedništva Udruženja za političke nauke Srbije, Srpskog sociološkog udruženja i redovni član Matice Srpske. Do sada je objavio više od deset knjiga, monografija, hrestomatija i zbornika od kojih su najznačajnije *Srpska politička moderna*, *Ekološka paradigma*, *Sociologija demokratije*, *Geopolitika i mediji*, *Politika i pravo*, i dr. Autor je više od 60 naučnih i stručnih radova. Učestvovao je na više domaćih i međunarodnih naučnih skupova.

Predsednik je Upravnog odbora CHDR-a (Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje - Novi Sad). Stručno se usavršavao na: Georg Ekart Institutu - Braunšvajg, SR Nemačka; Institutu za istorijsku pravdu i pomirenje - Hag, Holandija, Global seminar - Salzburg, Austrija; i Institutu *Tres culturas* - Sevilja, Španija.

Rukovodilac je međunarodnog naučnog projekta: Mapiranje nacionalnih identiteta na prostoru bivše Jugoslavije.

Srđan Šljukić rođen je 1964. godine u Somboru, gde je završio osnovnu i srednju školu (pravni smer). Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, grupa za sociologiju, sa prosečnom ocenom 9,71; magistrirao sociološke nauke na istom fakultetu sa prosečnom ocenom na postdiplomskim studijama 9,57 i doktorirao sociološke nauke 2004. godine. Od 1991. do 1998. godine radio je u nekoliko osnovnih škola (Prigrevica, Subotica, Čonoplja). Od 1998. godine radi na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, Odsek za sociologiju; a od 2009. godine šef je Odseka za sociologiju. Od 2007. do 2009. godine bio je urednik *Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*; a član je uredništva *Žurnala za sociologiju*. Član je predsedništva Srpskog sociološkog društva i član Srpskog udruženja za sociologiju sela i sociologiju poljoprivrede. Bio je predsednik Vojvođanske sociološke asocijacije (2004-2006). Učestvovao je na više domaćih i međunarodnih naučnih skupova i u nekoliko naučnih projekata; objavio više članaka u naučnim časopisima, kao i četiri knjige u koautorstvu i jednu samostalno (monografija *Seljak i zadruga u ravnici*, 2009). Bavi se i prevodjenjem; više puta boravio je na

univerzitetima i institutima u inostranstvu. Od 2008. godine rukovodi projektom „Politički mitovi na prostoru bivše Jugoslavije“. Glavna polja interesovanja su mu sociologija sela i sociologija društvenih sukoba.

Darko Gavrilović je vanredni profesor na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Sremskoj Kamenici i na Filozofskom fakultetu u Banjaluci. Gostujuća predavanja držao je na univerzitetima u Pragu, Lođu i Novom Sadu, te na Institutu za istorijsku pravdu i pomirenje u Austriji i na Institutu Georg Eckart u Nemačkoj. Učestvovao je na naučnim skupovima u: Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Austriji, Španiji, Italiji, Holandiji i Mađarskoj. Do sada je objavio osam samostalnih monografija i tri sa grupom autora, te jedan udžbenik. Objavio je više desetina naučnih i stručnih radova. Autor je scenarija dokumentarnog istorijskog serijala „Fabrika mitova – Istorija Jugoslavije 1918 - 1991“. Direktor je Centra za istoriju, demokratiju i pomirenje koji saraduje sa Institutom za istorijsku pravdu i pomirenje iz Holandije. Glavni urednik je međunarodnih zbornika „Shared History“, a član je uredništva „Kulture Polisa“. Nalazi se na čelu međunarodnog tima naučnika na multidisciplinarnom projektu „Facing the Past, Searching for the Future; The History of Yugoslavia in the 20th Century“. Voditelj je Odseka za istoriju i latinski jezik na Filozofskom fakultetu u Banjaluci. Piše romane i član je Društva književnika Vojvodine. Dobitnik je dve književne nagrade. Godine 2004. dobio je „Nagradu Svetih Ćirila i Metodija za doprinos u izučavanju slovenskih kulturnih veza“ koju mu je dodelilo Slavističko kolo Filološkog fakulteta, Univerziteta u Lođu.

Vjekoslav Perica je od 2006. godine profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci, Hrvatska. Doktorirao je 1998. godine sa temom iz suvremene povijesti i magistrirao povijest i politologiju na University of Minnesota Twin Cities, SAD. Predavao je na nekoliko američkih univerziteta. 2006/07. godine bio je stipendist Fulbright fondacije u Srbiji, a prije toga znanstvenik Woodrow Wilson Centra i United States Institute of Peace u Washingtonu. Između mnogih objavljenih znanstvenih i publicističkih radova, autor je i knjiga: *Balkanski idoli*; *Religija i nacionalizam u južnoslavenskim državama*, (New York, Oxford University Press, 2002. i Beograd, Biblioteka XX vek, 2006.); *Sveti Petar i Sveti Sava*; *Sakralni simboli kao metafore povijesnih promjena*, (Beograd, Biblioteka XX vek, 2009.); koautor je s Darkom Gavrilovićem, Ljubišom Despotovićem i Srđanom Šljukićem, *Mitovi nacionalizma i demokratija* (Novi Sad, Centar za historiju, demokratiju i pomirenje,

2009.); i autor poglavlja u knjigama: Ivan Čolović, ur. Zid je mrtav, živeli zidovi; Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije („Sumrak panslavenskih mitova“), Beograd, Biblioteka XX vek, 2009. ; Timothy A. Byrnes and Peter J. Katzenstein, eds., Religion in an Expanding Europe (“The Politics of Ambivalence: Europeanization and the Serbian Orthodox Church”), Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006. ; Pål Kolstø, ed., Myths and Boundaries in Southeastern Europe („The Sanctification of Enmity. Churches and the Construction of Founding Myths of Serbia and Croatia“, London.: C. Hurst & Co, 2005. , itd .

Mitja Velikonja redovni je profesor na Odsjeku za kulturne studije i vođa Centra za kulturne i religijske studije na Fakultetu društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani. Bio je gostujući profesor na Jagielonskom univerzitetu u Krakovu 2002. i 2003. godine i na Columbiju, u New Yorku, 2009. godine, te gostujući Fulbright istraživač na Rosemont College u Philadelphiji 2004-2005. Njegove poslednje tri knjige analiziraju kulturne i ideološke promjene u postsocijalističkoj tranziciji: Titostalgia - A Study of Nostalgia for J. Broz (2008), Eurosis - A Critique of the New Eurocentrism (2005) i Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina (2003).

Mitovi epohe socijalizma

Izdavač

Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad
Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica

Za izdavača:

Prof. dr Ilija Babić

Slog, prelom, korice:

Grafomarketing
Novi Sad

Štampa:

Grafomarketing
Novi Sad

Tiraž: